

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.3-9>

Браславська Оксана Володимирівна,
доктор педагогічних наук, професор

Уманський державний педагогічний університет імені Павла
Тичини, м. Умань, Україна, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СУЧАСНОГО ТУРИЗМУ

Мета статті полягає у спробі розкриття концептуальної основи сучасного туризму, зокрема обґрунтуванні наукових підходів.

Основою *методики* роботи стало використання загальноприйнятих методів: теоретичний аналіз наукових джерел за окресленою тематикою, синтез, опис і порівняння.

Результатами є виокремлення таких наукових підходів: аксіологічний, культурологічний, полікультурний, холізму, структурний, функціональний, інформаційний, синергетичний, прогностичний, єдність якості та кількості, коєволюційний (розвитку), причинності.

Науковою новизною дослідження стала інтерпретація загальнометодологічних підходів у поле вивчення туризму, чітке окреслення їх характеристик, що сприятиме удосконаленню його методологічної основи.

Практична значимість статті полягає в обґрунтуванні доцільності використання наукових підходів, що дасть змогу пов'язати воедино зусилля фахівців, які займаються туризмом за сучасних умов принципової неповноти й невизначеності інформації щодо методології туризму; в опрацюванні таких підходів, які певною мірою здатні забезпечити ефективну взаємодію й синтез методів різних наук на єдиній концептуальній основі.

Ключові слова: туризм, концептуальна основа, методологія, наукові підходи.

УДК 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.3-9>

Браславская Оксана Владимировна,
доктор педагогических наук, профессор

Уманский государственный педагогический университет имени
Павла Тычины, г. Умань, Украина, e-mail:
oksana.braslavska@udpu.edu.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА СОВРЕМЕННОГО ТУРИЗМА

Цель статьи заключается в попытке раскрытия концептуальной основы современного туризма, в частности обосновании научных подходов.

Основой *методики* работы стало использование общепринятых методов: теоретический анализ научных источников по очерченной тематике, синтез, описание и сравнение.

Результатами является выделение таких научных подходов: аксиологический, культурологический, поликультурный, холизма, структурный, функциональный, информационный, синергетический, прогностический, единства качества и количества, коэволюционный (развития), причинности.

Научной новизной исследования стала интерпретация общеметодологических подходов в поле изучения туризма, четкое определение их характеристик будет способствовать совершенствованию его методологической основы.

Практическая значимость статьи заключается в обосновании целесообразности использования научных подходов, что позволит связать воедино усилия специалистов, которые занимаются туризмом в современных условиях принципиальной неполноты и неопределенности информации о методологии туризма; в разработке таких подходов, которые в определенной степени способны обеспечить эффективное взаимодействие и синтез методов различных наук на единой концептуальной основе.

Ключевые слова: туризм, концептуальная основа, методология, научные подходы.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.3-9>

Braslavska Oksana Vladimirovna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

Pavlo Tychna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine,
e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua

CONCEPTUAL BASIS OF MODERN TOURISM

The purpose of the article is to attempt to discover the conceptual basis of modern tourism, in particular, to justify scientific approaches.

The basis of the *method* of work was the use of conventional methods: theoretical analysis of scientific sources on the specified topic, synthesis, description and comparison. The results are the separation of the following scientific approaches: axiological, cultural, multicultural, holistic, structural, functional, informational, synergistic, predictive, unity of quality and quantity, co-evolutionary (development), causality.

The scientific novelty of the study was the interpretation of general methodological approaches in the field of tourism studies, a clear definition of their characteristics, which will help to improve its methodological basis.

The practical significance of the article is to justify the expediency of using scientific approaches, which will make it possible to combine the efforts of tourism professionals under the current conditions of fundamental incompleteness and uncertainty of information on the methodology of tourism; in developing approaches that are, to some extent, capable of ensuring the effective interaction and synthesis of different science methods on a single conceptual basis.

Keywords: tourism, conceptual basis, methodology, scientific approaches.

Постановка проблеми. Сучасний туризм варто розглядати як пріоритетний напрям соціокультурного розвитку, виходячи з того, що суспільна специфіка країни – це унікальний ресурс, який не може бути представлений на території інших держав. За останні роки, не дивлячись на те, що потенційні можливості туристів стали більш обмеженими, спостерігається підвищений інтерес до пізнання України, її традицій, історії, культури, регіональних особливостей, адже «колись елітарний і малочисельний туристичний рух у середині ХХ ст. перетворився на масовий, багатомільйонний, охопивши широкі верстви населення» [5].

Швидкий розвиток туризму, оновлення його видової структури сприяють вираженню ставлення до впливу туристичної діяльності на особистість, акцентуванню уваги на альтернативних видах туризму та виявленні перспектив щодо розвитку тих його напрямів, які можуть бути дотичними до суспільних процесів. Крізь цю призму вартою є доцільність становлення різних видів туризму в Україні. Адже кожен із них може стати допоміжним для традиційних туристичних напрямів, для сталого розвитку туризму, що сприятиме активізації туристичної діяльності в регіонах, що є сформованими туристськими дестинаціями чи лише починають формувати свій туристський профіль. Крім того, входження сучасних напрямів туризму в суспільство стає об'єктом міждисциплінарних наукових досліджень. Зокрема, туризм є важливою формою надання інформації про Землю, про природу, адже без екскурсій, походів, експедицій неможливе вивчення природи. Тому особливе місце в процесі пізнання території займають експедиційна діяльність, вивчення довкілля та рекреація, що сприяє відвідуванню туристських об'єктів цікавими маршрутами, збереженню їх різноманіття, розумінню наук про Землю через оцінювання і спостереження унікальних природних й антропогенних об'єктів просто неба. Таким чином, визначивши неординарність значення туризму в розвитку суспільства, встановлено потребу окреслення тих концептів, які лягли б в основу його функціонування на різних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загострення інтересу до нових його видів, їх змісту пов'язане з осмисленням інноваційних змін, що відбуваються у світі. Як і всі інші категорії, «туризм» безперечно, проходить «зовнішню і внутрішню перевірку часом», окреслюючи стратегію системних перетворень у суспільстві. Загальний вектор полягає в русі до системи «людина-природа-суспільство», особистості як самодостатнього суб'єкта і кінцевої мети реформ й сталого розвитку туризму. Об'єднуючою тенденцією пошуку є спроба розставити акценти на тому до яких результатів рухається визначена система, яке в ній місце відводиться туризму.

Основам наукових досліджень туризму, географії туризму, філософії туризму та його класифікаціям присвячені праці багатьох дослідників (Д. І. Басюк [1], О. О. Бейдик [2], В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, О. А. Кручек, І. М. Мініч [12], І. М. Писаревський, С. О. Погасій, І. Б. Андренко [13], М. Й. Рутинський [14], В. К. Федорченко, Т. А. Дьорова [17] та інших.

Методологічні та системні основи методики постановки мети, задач та питань організації туризму розглядали В. А. Квартальнов [3], В. Ф. Киф'як [4], В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник та ін. [18], С. П. Кузик [5], М. П. Лукашевич, Ф. Ф. Шандер [6], О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька [7], М. П. Мальська, М. Й. Рутинський, С. В. Білоус, Н. Л. Мандюк [8], Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко [11], В. С. Пазенок, В. К. Федорченко [19], І. М. Школа, В. С. Григорків, В. Ф. Киф'як [21] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тому, враховуючи досвід вивчення туризму як соціокультурного феномену, постає проблема розробки методологічних засад дослідження процесів його внутрішнього і зовнішнього розвитку. Це можливо завдяки визначенню такої фундаментальної системоутворювальної основи, що поєднувала б конструктивні засади для перспективного, інноваційного розвитку туризму відповідно до вимог сьогодення та майбутнього.

Формулювання цілей статті. Аналіз теорії та практики в галузі туристської діяльності дав змогу дійти висновку щодо потреби виокремлення концептів, на яких потрібно будувати ці

дослідження в умовах гетерогенності видів туризму (відмінності за різними ознаками), що спрямовані в кінцевому результаті на підвищення ефективності функціонування туризму в соціальній системі у цілому.

Виклад основного матеріалу. У туризмі як і у будь-якій сфері діяльності проходять зміни, які прогресують і ґрунтуються на інноваційному типі розвитку. Разом з тим, глобалізація призводить до синергетичного ефекту нелінійного розвитку (виникнення додаткової інтелектуальної енергії), що є потужним чинником прискорення суспільних змін. Відкриття кордонів, демократизація й гуманізація сучасного суспільства зумовили підвищення важливості міжконтинентального, міжнаціонального й внутрішньодержавного спілкування, насичення життя і діяльності окремої людини можливістю подорожувати й одночасно посилили вимоги до виваженості інноваційності в туризмі. Разом з тим, умови глобалізації зумовили формування нового цивілізаційного феномену – мережевого суспільства, що сприяло поширенню у віртуальному просторі інформації про світові туристські ресурси та високій ефективності їх використання. Крім того, варто зазначити новітні вектори у розгляді питання ролі туризму у розвитку суспільства. «Суспільне значення туризму в освітньо-педагогічному розрізі визначається тим, наскільки вдається лобіювати освітні пріоритети туристської індустрії у вищих державних інстанціях. Це єдиний моральний різновид лобіювання, що допускається в демократичному суспільстві. Він вимагає не тільки створення достатньо вагомих суспільних організацій, орієнтованих на розв'язання різноманітних, невідкладних для суспільства, освітніх програм із туризму, але і прямого входження у владу найкомпетентніших представників цієї сфери. Тільки в цьому випадку суспільно-державне управління туризмом і туристською освітою здобуває технологічності, життєвості» [18, с. 5].

Основні концепти сучасного туризму характеризуються неповторністю та недетермінованістю явищ, що досліджуються, фактом недостатньої чіткості визначення змісту деяких понять; обмеженими можливостями математичного моделювання в рамках прогностики туризму; впливом різноманітності пояснень деяких термінів, наявністю в теоретичному обґрунтуванні деяких процесів і явищ припущень, істинність яких може бути підтверджена лише тривалим досвідом суспільного розвитку.

Такі дослідження є вектором методології науки, адже як стверджує Е. П. Семенюк саме вона як самостійна галузь знань охоплює все різноманіття методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм отримання наукового знання. Її вищим і визначальним рівнем є філософія методології, принципи якої організовують роботу на конкретно-науковому рівні. На сучасному етапі розвитку суспільства філософський рівень методології функціонує не у вигляді жорсткої й однозначної системи норм, правил і формальних прийомів, а як загальна система принципів і регулятивів наукової діяльності [15]. Ця думка підтверджується З. К. Меретуковою. На думку авторки, методологічними основами науки є сукупність вихідних філософських засадничих теорій, принципів, категорій, уявлень, що визначають напрями і характер осмислення об'єктивної дійсності, загальні та часткові методи її пізнання, наукового проникнення в її сутність і закономірності розвитку, для здійснення цілеспрямованого впливу на світ і взаємодії з ним» [9]. Принципи методологічного статусу поділяють на такі групи: філософсько-світоглядні принципи (всезагального зв'язку і розвитку); теоретичні принципи, що становлять концептуальний підмурок відповідної галузі знання; емпіричні принципи, які формуються в межах кожної предметної області на ґрунті узагальнень і систематизації матеріалу).

Досліджуючи методологію та методи географії туризму, С. П. Кузик визначив основоположні підходи і методи, що в той чи інший період були панівними у розвитку туризму. Зокрема, було встановлено, що впродовж тривалого часу використовували описовий метод дослідження, метод лінгвістичного аналізу, системний багатовимірний аналіз розвитку рекреаційно-туристичної діяльності, бігейвіористські методи (вивчення індивідуальних особливостей поведінки туриста) та інші. Цікавим є добір автором сучасних методів у межах географії туризму: метод сезонних оцінок чисельності самодіяльних туристів, методи, що використовують вторинну інформацію у вигляді зображення на картах і картосхемах, а також методи, які ґрунтуються на первинній інформації, отриманій унаслідок анкетування, спостереження, інтерв'ювання; дослідження на місцевості, аналіз загальногеографічних і тематичних карт, туристичних путівників, буклетів, рекламних оголошень, пам'яток для туристів, програм туристичних заходів і навіть описи художньої літератури, дешифрування космічних знімків; описові, статистичні методи (середня зважена, стандартні відхилення), а також параметричні методи (кореляція, регресія), аналіз варіантів і непараметричні тести, графічні

методи; метод якісного аналізу з використанням соціологічних, психологічних і етнологічних методологій, а також застосування економічної теорії та теорії менеджменту; картографічний метод; метод просторового аналізу, математичні методи та інші [5].

Здійснюючи пошук методологічних підходів і принципів, ми проаналізували роботу колективу авторів (І.М. Школа, В.С. Григорків, В.Ф. Киф'як), у якій була визначена тема «Методологія досліджень організації і розвитку міжнародного туризму» [21]. Основним принципом, який ми зустріли в рамках «методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм отримання наукового знання», був принцип об'єктивності, адже кожне явище в роботі розглядалося в його багатогранності і суперечливості, з вивченням позитивних і негативних факторів. Автори здійснили констатацію швидкого зростання туристичного руху, його комплексного характеру, впливу на різні сторони життя сучасного суспільства, що обумовлюють необхідність теоретичного вивчення і узагальнення складних і різноманітних процесів міжнародних туристичних зв'язків з досить ґрунтовними прикладами міждержавних відносин та статистичними даними.

Досить цікавим є визначений В. С. Пазенком «філософський підхід до максимального задоволення потреб туристів» як елемент теоретичної рефлексії туризму щодо ідеологічної та історичної природи дозвілля [19]. В. К. Федорченко, визначаючи туризм як «передусім соціокультурний феномен», тим самим підтверджує наявність соціокультурного підходу в методології туризму досить ґрунтовними прикладами ретроспективного огляду його розвитку [19].

Огляд ґрунтовних праць сучасних науковців сфери туризму [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 11; 12; 13; 14; 16 17; 18; 19; 20] дозволив з'ясувати, що розкриття концептуальної основи туризму залишається одним із основних питань, що потребує глибокого опрацювання. Більшість дослідників послуговуються досить ґрунтовно розробленою методологією географії, де чітко окреслені методологічні принципи географічних знань, здійснене «опрацювання фундаментальних положень географічної теорії, її принципів, методів і понять, що є безпосереднім теоретичним підґрунтям для виокремлення критеріїв раціональних зв'язків між різними науками для вирішення глобальних проблем взаємодії суспільства і природи, спрямованих на формування цілісної теорії мінливості земної поверхні та теорії закономірностей соціально-географічних процесів» [10, с. 5]. Відомий англо-американський географ Девід Гарві (David Harvey) ще у 1969 році у своїй праці «Пояснення в географії» («Explanation in Geography»), досить вдало здійснив їх узагальнення:

- пізнавальний опис, пов'язаний зі збиранням, впорядкуванням і класифікацією даних. Він може варіювати у широких межах – від простих первинних спостережень до теоретично осмислених понять;
- морфометричний аналіз, що дає змогу вивчити розподіл форм та об'єктів у просторі за допомогою просторово-часової мови. Теоретичні передумови методу в основному геометричні й зводяться до встановлення системи координат;
- причинно-наслідковий (генетичний) аналіз пов'язаний зі встановленням закономірних причинних зв'язків, які пояснюють розміщення об'єктів під впливом певних факторів;
- часовий (хронологічний) тип пояснення, як і причинний (генетичний) аналіз пов'язаний з абстрактними припущеннями про характер процесів реального світу. Теоретична основа полягає в тому, що конкретну послідовність явищ можна пояснити, вивчаючи виникнення і подальший розвиток цих явищ і застосовуючи процесуальні закони;
- функціональний та екологічний аналіз, які дають можливість пояснити взаємні зв'язки у межах території, що розглядається. Так, функціональний аналіз має на меті дослідити об'єкти, виходячи з тих функцій, які на них покладені в межах упорядкованої системи;
- системний аналіз дає змогу перейти від вивчення функцій конкретного об'єкта в межах упорядкованої системи до вивчення структури власне системи, її взаємопов'язаних елементів і процесів.

З огляду на визначені принципи варто пояснити сутність основних підходів, і принципів досліджень у туризмі, які дедалі більше ускладнюються.

Для визначення основ методології туризму варто, перш за все, звернути увагу на ті фактори, які є основоположними у його розвитку. І. М. Писаревський, С. О. Погасій, І. Б. Андренко, М.М. Покоłodна, І. В. Сегеда визначили зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на туризм різними шляхами: зовнішні – шляхом демографічних та соціальних змін; економічного й фінансового розвитку; змін політичного та правового регулювання; технологічних змін; торгового розвитку; транспортної інфраструктури; безпеки подорожей; внутрішні фактори –

це насамперед фактори ринку: процеси попиту, пропозиції; сегментація ринку, в якому розвивається туристський продукт; власне маркетинг; туристський приватний сектор; людський фактор [13]. Зважаючи на широку палітру зовнішніх і внутрішніх факторів, нами встановлено, що об'єктами вивчення в туризмі є природні й суспільні феномени, пов'язані з людиною і соціальними взаєминами. Повнота їх аналізу досягається лише за умови введення на конкретно-науковому рівні методології туризму наукових принципів і підходів. Тому, орієнтирами загальної стратегії наукового обґрунтування основних концептів сучасного туризму в умовах глобальних цивілізаційних викликів з-поміж інших загальновідомих виділяємо ряд наукових підходів:

- Аксіологічний (визначення природи та різноманітності цінностей, які окреслюють суспільну потребу туризму, взаємовідношення між ними у системі взаємопов'язаних цінностей).
- Культурологічний (визначення специфіки розвитку матеріальної та духовної культур, взаємозв'язків та взаємовпливів цивілізацій, націй за певний історичний період, закономірностей розвитку та пізнання культури в розрізі туризму як особистісної потреби).
- Полікультурний (визначення різноманітних етнокультурних спільнот, їх ідентичності на засадах рівноправності й взаємозбагачення культур як основоположний елемент різноманітності видів туризму).
- Холізму (визначення об'єкту дослідження в туризмі як елемента цілісної моделі або множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто задіяні процеси, об'єкти і явища співіснують у системі).
- Структурний (визначення співвіднесених й пов'язаних класифікаційних одиниць систематизації видів туризму (як цілісної функціональної структури) з централізацією на їх взаємозалежностях).
- Функціональний (визначення взаємин між взаємозв'язаними підсистемами туризму, що обумовлені його соціокультурними функціями (стан підсистем визначається соціальною функцією системи в цілому), які змінюються і навіть втрачаються під впливом глобалізації).
- Інформаційний (визначення сукупності інформаційних аспектів, що характеризують особливості виникнення і функціонування туризму в цілому та його класифікаційних одиниць зокрема).
- Синергетичний (визначення впливу кожної з підсистем (видів) на туризм як їх систему, якій властива самоорганізація і яка по відношенню до них є перетворювальною в часі і просторі).
- Прогностичний (визначення зовнішніх і внутрішніх даних вірогідності відносно майбутнього розвитку туризму на основі аналізу його ретроспективи (особливо найбільш позитивних періодів)).
- Єдність якості та кількості (визначення взаємозалежності якості (корінних властивостей) й кількості явищ, процесів, послуг в туризмі як основної міри його прогресу або регресу).
- Коеволюційний (розвитку) (визначення умов, факторів, механізмів розвитку туризму як окремої структури суспільства, що спрямовані на організацію сумісності та взаємовідносини між його підсистемами (видами), складовими).
- Причинності (каузальності) (визначення причинно-наслідкових зв'язків у виникненні й функціонуванні туризму як соціального явища).

Ці підходи, на нашу думку, маючи засадниче методологічне значення конкретно для туризму, реалізуються у площині методологічних принципів: об'єктивності; історизму; толерантності, культуровідповідності, міжнаціонального діалогу і взаємодії культур, конгруентності (рівності), гетерогенності (неоднорідності).

У пошуку й обґрунтуванні інструментів і механізмів цілеспрямованої побудови концептуальної основи туризму ці підходи і принципи набувають безкомпромісності, унікальності й самодостатності, що дозволяє досліджувати його як цілісну систему. Для визначення мети, характеру і механізму побудови й руху інноваційності в туризмі зазначені підходи виступають найбільш цінними.

Висновки. Таким чином, відзначимо базові позиції, на основі яких здійснювалося анонсоване дослідження: вирішення завдань окреслення концептуальної основи сучасного туризму можливе на основі чітко окреслених підходів і принципів; їх осучаснення призведе до зміцнення функціональної цілісності у системі розвитку туризму у світі й в Україні, зокрема. Наразі, дослідження концептуальної основи туризму передбачає такий методологічно виважений комплексний підхід, що охоплює не тільки взаємопроникнення підходів і методів, а й пошук єдності концептуально-теоретичних підвалин філософської, географічної, економічної,

психологічної, педагогічної науки, що має ґрунтуватися на державних циркулярах й наукових доробках. Варто наголосити на потребі узагальнення інформації щодо методичних основ визначеного у статті питання, яке виступає наскрізною формою синтезу результатів досліджень всіх дотичних до туризму наук, висвітлює зв'язки між особистістю, природою і суспільством, що й стане перспективою подальших розвідок. У подальшій науковій роботі вартим до розгляду є питання узагальнення структури методологічної основи туризму, а також широкого розкриття наукових принципів.

Список використаних джерел

1. Басюк Д.І. Основи туризмології: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 204 с.
2. Бейдик А.А. Словарь-справочник по географии туризма, рекреологии и рекреационной географии. Киев: Палитра, 1997. 300 с.
3. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2003. 672 с.
4. Киф'як В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні: навчальний посібник. Чернівці: Книги-XXI, 2003. 300 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_1.htm (дата звернення: 11.01.2020).
5. Кузик С.П. Географія туризму: навчальний посібник. Київ: Знання, 2011. 271 с. URL: https://pidruchniki.com/1597012243744/turizm/formuvannya_turistichnoyi_privablivosti_teritoriyi (дата звернення: 16.12.2019).
6. Лукашевич М.П., Шандер Ф.Ф. Соціологія туризму. Курс лекцій. Ужгород: Мистецька лінія, 2008. 340 с.
7. Любіцева О.О., Бабарицька В.К. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 335 с.
8. Мальська М.П., Рутинський М.Й., Білоус С.В., Мандюк Н.Л. Економіка туризму: теорія та практика: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 544 с.
9. Меретукова З.К. Методология научного исследования и образования : учебное пособие для студ. занимающихся НИР и аспирантов. Майкоп: издательство АГУ, 2003. 244 с.
10. Методологія географії. Навчальний посібник / уклад. О.В. Браславська. – Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. 210 с.
11. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології. Київ: «Ніка-Центр», 2005. 316 с.
12. Пазенок В.С., Федорченко В.К., Кручек О.А., Минич И.М. Туризмология (теория туризма). Учебно-методическое пособие по спецкурсу. Киев: КУТЕП, 2010. 70 с.
13. Писаревський І.М., Погасій С.О., Андренко І.Б. та ін. Організація туризму: підручник / за ред. І.М. Писаревського. Харків: ХНАМГ, 2008. 541 с.
14. Рутинський М.Й. Географія туризму: стан, вектори й актуальні тенденції розвитку в XXI столітті. *Вісник Львівського університету*. 2016. Серія географічна. Вип. 50. С. 318–336. URL: <https://doi.org/10.30970/vgg.2016.50.8721> (дата звернення: 30.01.2020).
15. Семенюк Е.П., Мельник В.П. Філософія сучасної науки і техніки. Львів: Світ, 2006. 152 с.
16. **Ткаченко Т.І. Сталлий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу:** монографія. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Київський нац.торг.-екон. ун-т, 2009. 463 с.
17. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. Історія туризму в Україні: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2002. 195 с.
18. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.І. та ін. Педагогіка туризму: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2004. 296 с. URL: https://www.studmed.ru/fedorchenko-vk-fomenko-na-skrupnik-m-cehmstrova-gs-pedagogka-turizmu_d1b5e6b4f87.html (дата звернення: 18.01.2020).
19. Філософія туризму: навчальний посібник / за ред. В.С. Пазенка, В.К. Федорченка. Київ: Кондор, 2004. 268 с.
20. Філософські нариси туризму: науково-навчальне видання / за ред. В.С. Пазенка. Київ: Український Центр духовної культури, 2005. 328 с.
21. Школа І.М., Григорків В.С., Киф'як В.Ф. Розвиток міжнародного туризму в Україні. Чернівці: Видавництво «Рута», 1997. 142 с.

Список использованных источников

1. Басюк Д.И. Основы туризмологии: учебно-методическое пособие. Каменец-Подольский: Аксиома, 2005. 204 с.
2. Бейдик А.А. Словарь-справочник по географии туризма, рекреологии и рекреационной географии. Киев: Палитра, 1997. 300 с.
3. Квартальнов В.А. Теория и практика туризма: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2003. 672 с.
4. Киф'як В.Ф. Организация туристической деятельности в Украине: учебное пособие. Черновцы: Книги-XXI, 2003. 300 с. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_1.htm (дата обращения: 11.01.2020).
5. Кузык С.П. География туризма: учебное пособие. Киев: Знание, 2011. 271 с. URL: https://pidruchniki.com/1597012243744/turizm/formuvannya_turistichnoyi_privablivosti_teritoriyi (дата обращения: 16.12.2019).
6. Лукашевич М.П., Шандер Ф.Ф. Социология туризма. Курс лекций. Ужгород: Художественная линия, 2008. 340 с.
7. Любіцева А.А., Бабарицька В.К. Туризмовеждение: введение в специальность: учебник. Киев: Издательско-полиграфический центр «Киевский университет», 2008. 335 с.
8. Мальская М.П., Рутинский М.Й., Белоус С.В., Мандюк Н.Л. Экономика туризма: теория и практика: учебник. Киев: Центр учебной литературы, 2014. 544 с.
9. Меретукова З.К. Методология научного исследования и образования : учебное пособие для студ. занимающихся НИР и аспирантов. Майкоп: издательство АГУ, 2003. 244 с.
10. Методология географии. Учебное пособие / сост. О.В. Браславская. Умань: ВПЦ «Визави», 2019. 210 с.
11. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретические основы туризмологии. Киев: «Ника-Центр», 2005. 316 с.
12. Пазенок В.С., Федорченко В.К., Кручек О.А., Минич И.М. Туризмология (теория туризма). Учебно-методическое пособие по спецкурсу. Киев: КУТЕП, 2010. 70 с.
13. Писаревский И.М., Погасий С.А., Андренко И.Б. и др. Организация туризма: учебник / под ред. И.М. Писаревского. Харьков: ХНАГХ, 2008. 541 с.
14. Рутинський М.И. География туризма: состояние, векторы и актуальные тенденции развития в XXI веке. *Вестник Львовского университета*. 2016. Серия географическая. Вип. 50. С. 318–336. URL: <https://doi.org/10.30970/vgg.2016.50.8721> (дата обращения: 30.01.2020).
15. Семенюк Е.П., Мельник В.П. Философия современной науки и техники. Львов: Мир, 2006. 152 с.
16. **Ткаченко Т.И. Устойчивое развитие туризма: теория, методология, реалии бизнеса:** монография. 2-е изд., Испр. и полным. Киев: Киевский нац. торг.-экон. ун-т, 2009. 463 с.
17. Федорченко В.К., Дьорова Т.А. История туризма в Украине: учебное пособие. Киев: Высшая школа, 2002. 195 с.
18. Федорченко В.К., Фоменко Н.А., Скрипник М.И. и др. Педагогика туризма: учебное пособие. Киев: Издательский дом «Слово», 2004. 296 с. URL: https://www.studmed.ru/fedorchenko-vk-fomenko-na-skrupnik-m-cehmstrova-gs-pedagogka-turizmu_d1b5e6b4f87.html (дата обращения: 18.01.2020).

19. Философия туризма: учебное пособие / под ред. В.С. Пазенка, В.К. Федорченка. Киев: Кондор, 2004. 268 с.
20. Философские очерки туризма: научно-учебное издание / под ред. В.С. Пазенка. Киев: Украинский Центр духовной культуры, 2005. 328 с.
21. Школа И.М., Григоркив В.С., Кифяк В.Ф. Развитие международного туризма в Украине. Черновцы: Издательство «Рута», 1997. 142 с.

References

1. Basiuk, D.I. (2005). *Osnovy turyzmolohii: navchalno-metodychnyi posibnyk*. Kamianets-Podilskyi: Aksioma [in Ukrainian].
2. Beydik, A.A. (1997). *Slovar-spravochnik po geografii turizma, rekreologii i rekreatsionnoy geografii*. Kiev: Palitra [in Ukrainian].
3. Kvartalnov, V.A. (2003). *Teoriya i praktika turizma: uchebnik*. Moskva: Finansy i statistika [in Russian].
4. Kyfiak, V.F. (2003). *Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini: navchalnyi posibnyk*. Chernivtsi: Knyhy-KhKhI. URL: http://tourlib.net/books_ukr/kyfjak_1.htm [in Ukrainian].
5. Kuzyk, S.P. (2011). *Heohrafiia turyzmu: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Znannia, 2011. 271 s. URL: https://pidruchniki.com/1597012243744/turizm/formuvannya_turistichnoyi_privablivosti_teritoriyi [in Ukrainian].
6. Lukashevych, M.P., Shander, F.F. (2008). *Sotsiolohiia turyzmu. Kurs leksii*. Uzhhorod: Mystetska liniia [in Ukrainian].
7. Liubitseva, O.O., Babarytska, V.K. (2008). *Turyzmoznavstvo: vstup do fakhu: pidruchnyk*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].
8. Malska, M.P., Rutynskyi, M.I., Bilous, S.V., Mandiuk, N.L. (2014). *Ekonomika turyzmu: teoriia ta praktyka: pidruchnyk*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
9. Meretukova, Z.K. (2003). *Metodologiya nauchnogo issledovaniya i obrazovaniya : uchebnoe posobie dlya stud. zanimayuschihysya NIR i aspirantov*. Maykop: izdatelstvo AGU [in Russian].
10. *Metodolohiia heohrafi. Navchalnyi posibnyk*. O.V. Braslavska (2019). Uman: VPTs «Vizavi» [in Ukrainian].
11. Oliinyk, Ya.B., Stepanenko, A.V. (2005). *Teoretychni osnovy turyzmolohii*. Kyiv: «Nika-Tsentr» [in Ukrainian].
12. Pazenok, V.S., Fedorchenko, V.K., Kruchek, O.A., Minich, I.M. (2010). *Turizmologiya (teoriya turizma). Uchebno-metodicheskoe posobie po spetskursu*. Kiev: KUTEP [in Ukrainian].
13. Pysarevskyi, I.M., Pohasii, S.O., Andrenko, I.B. et al. (2008). *Orhanizatsiia turyzmu: pidruchnyk*. I.M. Pysarevskoho. Kharkiv: KhNAMH [in Ukrainian].
14. Rutynskyi, M.I. (2016). *Heohrafiia turyzmu: stan, vektory y aktualni tendentsii rozvytku v KhKhI stolitti*. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia heohrafichna. Vyp. 50. 318–336. URL: <https://doi.org/10.30970/vgg.2016.50.8721> [in Ukrainian].
15. Semeniuk, E.P., Melnyk, V.P. (2006). *Filosofiiia suchasnoi nauky i tekhniky*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
16. Tkachenko, T.I. (2009). *Stalyi rozvytok turyzmu: teoriia, metodolohiia, realii biznesu: monohrafiia*. 2-he vyd., Kyiv: Kyivskyi nats.torh.-ekon. un-t [in Ukrainian].
17. Fedorchenko, V.K., Dorova, T.A. (2002). *Istoriia turyzmu v Ukraini: navchalnyi nocibnyk*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
18. Fedorchenko, V.K., Fomenko, N.A., Skrypnyk, M.I. et al. (2004). *Pedahohika turyzmu: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Slovo» URL: https://www.studmed.ru/fedorchenko-vk-fomenko-na-skrpnyk-m-cehmstrova-gs-pedagogka-turizmu_d1b5e6b4f87.html [in Ukrainian].
19. *Filosofiiia turyzmu: navchalnyi posibnyk*. V.S. Pazenka, V.K. Fedorchenka (2004). Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
20. *Filosofski narysy turyzmu: nauko- navchalne vydannia*. V.S. Pazenka (2005). Kyiv: Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].
21. Shkola, I.M., Hryhorkiv, V.S., Kyfiak, V.F. (1997). *Rozvytok mizhnarodnoho turyzmu v Ukraini*. Chernivtsi: Vydavnytstvo «Ruta» [in Ukrainian].

Романів Андрій Степанович,
кандидат географічних наук, доцент

Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне,
Україна, e-mail: romaniva@ukr.net

КОМБІНОВАНІ ТУРИСТИЧНІ ПОДОРОЖІ ЄВРОПОЮ НА ВЛАСНОМУ АВТОТРАНСПОРТІ ЯК РІЗНОВИД БЕКПЕКІНГУ

Метою дослідження є аналіз особливостей організації бюджетних комбінованих туристичних подорожей країнами Європи на власному автотранспорті як різновиду бекпекінгу.

Методика. У дослідженні використано методи порівняння, аналізу та синтезу, метод узагальнення. При розробці туристичних маршрутів широко використовувалися картографічні методи, а також експертні оцінки учасників групових турів.

Результати. У статті проаналізовано теоретичні підходи щодо поняття бекпекінгу і його напрямки та визначено які саме подорожі на власному транспорті можна віднести до бекпекінгу. На підставі власного досвіду продемонстровано організаційні, економічні, географічні аспекти таких подорожей серед вітчизняних туристів та подальші напрямки їх розвитку. Наведено приклади організації двох комбінованих подорожей туристичних груп, що включали різні види туристично-рекреаційної діяльності: екскурсії містами, сходження на гірські вершини, відпочинок на узбережжі озер та морів. Не зважаючи на різноплановість програм розглянутих поїздок, їх основна мета була організація трекінгу в горах та підкорення гірських вершин. В першій з подорожей кульмінаційною дестинацією маршруту стала найвища точка Австрії – гора Гросглокнер та однойменна альпійська високогірна дорога в Національному парку Високий Тауерн. Бекпекерська подорож, що відбулася в липні 2019 включала трекінг територією Національного парку «Триглав» із сходженням на найвищу вершину Словенії. Основними критеріями, які дозволяють відносити дані подорожі до бекпекерських є: бюджетність поїздок за рахунок проживання в наметах та самостійного приготування їжі; організація поїздки в цілому, а також трекінгових маршрутів в горах самими учасниками, без залучення професійних гідів.

Наукова новизна. В роботі вперше розглянуто тури Європою на власному автотранспорті як різновид бекпекінгових турів та особливості їх проведення.

Практична значимість. Запропоновані варіанти туристичних поїздок можуть використовуватися як самостійно організованими туристичними групами, так і професійними гідями-екскурсоводами. Корисним для України є і описаний європейський досвід з організації засобів розміщення в горах та кемпінгів, а також система реєстраційних та туристичних зборів, що існують в країнах Європи. Впровадження подібної практики в Україні сприятиме кращій організації самодіяльного туризму в державі та наповненню місцевих бюджетів, а також дозволить покращити екологічну ситуацію в окремих популярних рекреаційних районах.

Ключові слова: бекпекінг, трекінговий маршрут, кемпінг, гірський притулок, національний парк.

Романів Андрей Степанович,
кандидат географических наук, доцент

Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно,
Украина, e-mail: romaniva@ukr.net

КОМБИНИРОВАННЫЕ ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПУТЕШЕСТВИЯ ПО ЕВРОПЕ НА СОБСТВЕННОМ АВТОТРАНСПОРТЕ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ БЭКПЭКИНГА

Целью исследования является анализ особенностей организации бюджетных комбинированных туристических путешествий по странам Европы на собственном автотранспорте как разновидности бэкпэкинга.

Методика. В исследовании использованы методы сравнения, анализа и синтеза, метод обобщения. При разработке туристических маршрутов широко использовались картографические методы, а также экспертные оценки участников групповых туров.

Результаты. В статье проанализированы теоретические подходы к понятию бэкпэкинг и его направления и определено какие именно путешествия на собственном транспорте можно отнести к бэкпэкингу. На основании собственного опыта продемонстрировано организационные, экономические, географические аспекты таких путешествий среди отечественных туристов и дальнейшие направления их развития. Приведены примеры организации двух комбинированных путешествий туристических групп, включавших различные виды туристско-рекреационной деятельности: экскурсии по городам, восхождение на горные вершины, отдых на побережье озер и морей. Несмотря на разноплановость программ рассмотренных поездок, их основная цель была организация трекинга в горах и покорения горных вершин. В первом путешествии кульминационной дестинацией маршрута стала самая высокая точка Австрии - гора Гросглокнер и одноименная альпийская высокогорная дорога в Национальном парке Високий Тауэрн. Основными критериями, которые позволяют относить данные путешествия к бэкпэкерским: бюджетность поездок за счет проживания в палатках и самостоятельного приготовления пищи; организация поездки в

целом, а также трекинговых маршрутов в горах самими участниками, без привлечения профессиональных гидов.

Научная новизна. В работе впервые рассмотрены туры по Европе на собственном автотранспорте как разновидность бэкпэкинг-туров и особенности их проведения.

Практическая значимость. Предложенные варианты туристических поездок могут использоваться как самостоятельно организованными туристическими группами, так и профессиональными гидами-экскурсоводами. Полезным для Украины является и описанный европейский опыт организации средств размещения в горах и кемпингов, а также система регистрационных и туристических сборов, которая существует в странах Европы. Внедрение подобной практики в Украине будет способствовать лучшей организации самодельного туризма в стране и наполнению местных бюджетов, а также позволит улучшить экологическую ситуацию в отдельных популярных рекреационных районах.

Ключевые слова: бэкпэкинг, трекинговый маршрут, кемпинг, горный приют, национальный парк.

UDC: 911.3:338.483

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.10-17>

Romaniv Andriy Stepanovych,
PhD in Geographic, Associate Professor

National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine,
e-mail: romaniva@ukr.net

COMBINED TOURIST TRIPS IN EUROPE BY PRIVATE TRANSPORT AS A KIND OF BACKPACKING

The purpose of the study is the analysis of the peculiarities of the organization of budget-limited combined tourist trips through the European countries by private transport as a kind of backpacking.

Methods. The paper uses comparison, analysis, synthesis and generalization. The development of tourist routes heavily involved cartographic methods as well as expert assessment of those who took group tours.

Results. The study analyses theoretical approaches to the concept of backpacking and its varieties and defines what kind of trips by private transport can be classified as backpacking. Based on the personal experience, we demonstrated organizational, economic and geographic aspects of such trips among domestic tourists as well as directions of further development. We presented examples of organization of two combined trips of tourist groups that involved different kinds of touristic and recreational activities: city excursions, mountaineering, recreation at the sea and lakes. Despite the variety of considered trips, their main purpose was the organization of mountain trekking and climbing peaks. One of the trip's primary destination was the highest peak of Austria, Mount Großglockner and the eponymous high-mountain motorway in the Hohe Tauern National Park. The backpacking trip that took place in July 2019 included trekking through the territory of the Triglav National Park and climbing the highest peak of Slovenia. The main criteria that classify this trip as backpacking are the following: low budget thanks to living in tents and preparing own food; the organization of the trip as a whole as well as trekking routes by the participants themselves without involvement of professional guides.

Scientific novelty. The paper studies tours through Europe by private transport as a kind of backpacking tours and the peculiarities of their organization.

Practical significance. The suggested variants of tourist trips can be used by self-organized groups as well as professional guides. Another part of European experience that could be useful for Ukraine is the organization of accommodation in the mountains and camping places as well as the system of registration and tourist fees that exist in European countries. The introduction of this practice in Ukraine would encourage better organization of self-organized tourism in the country and filling local budgets and would allow for improvements to the ecological situation in certain popular recreational regions.

Keywords: backpacking, tracking route, camping, mountain shelter, national park.

Постановка проблеми. Ліквідація візового режиму та низький рівень купівельної спроможності більшості українських громадян сприяють зростанню попиту на бюджетні тури в країни ЄС серед вітчизняних туристів. Незважаючи на доволі лояльні ціни українських туроператорів, особливо на кількденні тури, що охоплюють такі популярні міста як Краків, Прага, Відень, Будапешт, Дрезден та ін., зростає кількість і самостійно організованих туристичних подорожей, вагоме місце серед яких займають бекпекерські подорожі. Учасники таких мандрівок намагаються отримати максимальні враження витрачаючи мінімальні кошти на організацію поїздки. Широкий розвиток галузей ІТ-індустрії, зокрема віртуальних он-лайн сервісів і ресурсів, GPS-навігацій, дозволяють туристу спланувати подорож без залучення традиційних постачальників туристських послуг відповідно до своїх уподобань. Швидкі зміни цифрових технологій, туристичної галузі в цілому, спрощення митних і візових формальностей, зміни в правилах авіаперевезень, коливання валютних курсів країн, вносять постійні корективи в розвиток даного напрямку туризму та географію подорожей. Поряд з традиційними «вільними мандрівками» регіонами Європи, значну частку серед яких відносять до бекпекерських, набувають популярності і комбіновані подорожі невеличких груп осіб. Їх учасники, використовуючи власний транспорт (наприклад, велосипеди чи автомобіль), поєднують екскурсії містами з трекінговими

пішохідними маршрутами, сходженнями на окремі гірські вершини, відпочинком на морському узбережжі в бюджетних кемпінгах, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання бекпекерства має уже понад півстолітню історію і сягає 60-х років XX століття. Воно зародилося на Заході з розвитком субкультури хіпі, коли тисячі європейців і американців відправлялись в країни Південно-Східної та Південної Азії в пошуках дешевого відпочинку і розваг. Саме тому бекпекінг як явище добре представлений у працях зарубіжних вчених, зокрема С.Белла [6], І.Кохена [6], П.Пірса [7]. З 2002 року при «Асоціації освіти, туризму і відпочинку» (ATLAS) створена «Backpacker Research Group» (BRG), що виступила майданчиком для дискусій, спільних публікацій і програм між дослідниками бекпекінгу з різних країн світу. Першим результатом діяльності BRG став випуск збірника «The Global Nomad: Backpacker Travel in Theory and Practice Greg Richards and Julie Wilson (eds)» [8]. Згодом світ побачив другий збірник BRG присвячений питанням бекпекінгу «Backpacker Tourism: Concepts and Profiles» [5].

Паралельно з дослідженнями науковців вагомий внесок у розвиток бекпекерства внесли і численні публікації самих подорожуючих, складені ними численні рекомендації, путівники. Настільною книгою бекпекерів став путівник Lonely Planet подружжя Уїллер, перший випуск якого побачив світ у 1972 р. Проте, на пострадянському просторі розвиток бекпекерства був обмежений «залізною завісою», тому перші праці з питань бекпекінгу вийшли тільки наприкінці XX на початку XXI ст. Особливо популярними стали російськомовні книги А. Кротова, «вільного мандрівника», що описує свої подорожі регіонами світу. Його «Практика вольных путешествий» з 1995 по 2015 рік витримала 10 видань. Серед вітчизняних науковців окремі аспекти розвитку бекпекінгу в світі окреслені в працях Я. Атаманчук [2], та Л. Божко [3], [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ріст популярності бекпекерства серед українських туристів, дана проблематика часто залишається поза увагою вітчизняних дослідників через обмеженість інформації щодо таких подорожей, їх динамічність та різноплановість. Дискусійним питанням залишається і приналежність тих чи інших груп туристів та окремих видів подорожей до бекпекінгу. Крім того, повноцінний розвиток бюджетних поїздок українських туристів в Європу став можливий тільки після відкриття безвізового режиму в червні 2017 р./, оскільки отримання туристичної візи було можливе, як правило, тільки при сплаті консульського збору та надання підтверджуючих документів мети поїздки, проживання в готелі, оплати транспортних послуг. Це в свою чергу, суттєво збільшувало вартість подорожей та виводило їх за межі бекпекерства.

Формулювання цілей статті. Основна мета дослідження – аналіз особливостей організації бюджетних комбінованих туристичних подорожей країнами Європи на власному автотранспорті як різновиду бекпекінгу. У відповідності до неї було вирішено наступні завдання: проаналізовано теоретичні підходи щодо поняття бекпекінгу та його різновидностей; визначено які саме подорожі на власному транспорті можна віднести до бекпекінгу; на досвіді продемонстровано організаційні, економічні та географічні аспекти проведення таких подорожей серед вітчизняних туристів та подальші напрямки їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. Під бекпекінгом (*backpacking*) розуміють вид подорожі під час якої поодинокий мандрівник, або невелика група осіб здійснює самостійно організовані мандрівки за невеликі гроші, відмовляючись від послуг турфірм та туроператорів. Етимологія терміну походить від англійського слова «*backpack*» – рюкзак. Дослівно слово бекпекер можна трактувати як людина з рюкзаком. Аналізуючи різні підходи щодо приналежності тих чи інших видів туристичних подорожей до бекпекінгу, на нашу думку, необхідно виходити з його двох основних принципів – самостійність в організації подорожі та мінімальні витрати на її здійснення. Для прикладу, не варто відносити до бекпекінгу окремі самостійно організовані поїздки, мета яких – підкорення високогірних вершин Європи, де туристи під час сходження наймають професійного гіда. В такій подорожі всі етапи активної частини маршруту планує професійний сертифікований гід, а вартість його послуг коливається в середньому від 250 до 800 євро в залежності від складності вершини та країни. Це порушує принципи бекпекінгу. Також не варто відносити до бекпекерства подорож автокемпером (автодомом). Витрати на придбання чи оренду такого автокемпера, його обслуговування під час поїздки (витрати на паливо, плата за автобани, вартість розміщення в кемпінгах) суттєво підвищують собівартість туристичної мандрівки. З іншої сторони, комбіновані подорожі на власному автотранспорті групи 4-9 осіб (якщо група для переміщення використовує легковий автомобіль, або мінівен) з самостійною організацією

харчування, трекінгових маршрутів, сходжень, ночівлю в кемпінгах чи бюджетних хостелах, цілком можна віднести до бекпекінгу.

Таким чином в структурі бекпекерських туристичних подорожей вітчизняних туристів країнами Європи, на нашу думку можна виділити таких три основних напрямки:

1. «Вільні мандрівки» та подорожі автостопом, які відрізняються своєю спонтанністю та відсутністю чітких термінів в їх проведенні;
2. Самостійно організовані пішохідні туристичні походи (в тому числі спортивні) невеликої групи осіб;
3. Бюджетні подорожі на власному транспорті (велосипеді, автомобілі тощо), які поєднують пасивний відпочинок з активними ділянками маршрутів.

В даній публікації концентруємо увагу на особливостях проведення бекпекерських подорожей саме останнього з перелічених напрямків, оскільки маємо досвід щорічної організації таких подорожей в період 2010-2019 років. Їх здійснювали члени Федерації спортивного туризму України Рівненської області. Проведені нами бюджетні тури на власному автотранспорті країнами Європи включали подорожі містами та відпочинок на морському узбережжі в поєднанні з високогірними сходженнями на найвищі вершини Альп, Високих Татр, Скандинавських гір.

Зазвичай таку подорож організовує один із учасників, що має досвід планування і організації походів різної складності. Для подорожі вибирається основна дестинація, що є кульмінаційною точкою маршруту та кілька додаткових туристичних об'єктів. Група переміщається на власному автомобілі (як правило до 9 осіб), а витрати на паливе, платні дороги і паркінги, кемпінги та загальне харчування розділяються між її учасниками.

Класичним прикладом таких подорожей можуть служити організація сходжень групи Рівненських туристів на найвищу точку Австрії – Гросглокнер (серпень, 2017 р.) та на найвищу точку Словенії – Триглав (липень, 2019 р.).

В першому випадку кульмінаційною точкою стала сама вершина та альпійська високогірна дорога Гросглокнер (*нім. Großglockner-Hochalpenstraße*). Альпійська високогірна дорога Гросглокнер об'єднує федеральні землі Зальцбург і Карінтія і має загальну протяжність 47,8 км. Початок дороги в комуні Фуш-ан-дер-Гросглокнерштрассе на висоті 805 метрів, а закінчення в комуні Хейлігенблут на висоті 1301 метр над рівнем моря. Максимальна висота над рівнем моря складає 2504 метри в межах перевалу Хохтор. Дорога утворює 36 унікальних гірських серпантинів. Вздовж маршруту 4000 оглядових майданчиків для туристів, обладнаних інформаційними щитами. До послуг відвідувачів близько 20 готельно-ресторанних комплексів, музеїв природи Альп, мистецька виставка «Alpenliebe» (присвячена будівництву дороги та монументальна споруда жертвам, що загинули під час виконання будівельних робіт), виставка «Золотий орел у Східних Альпах», тематичні ботанічні, геологічні та інші маршрути.

Фінішною ділянкою альпійської високогірної дороги є центр Кайзера Франца Йосипа (*нім. Kaiser-Franz-Josefs-Höhe*), з краєвидом на найвищу вершину Австрії Гросглокнер (3798 м) та найбільший в Східних Альпах льодовик Пастерце. Тут розташована 4-х поверхова споруда «Візит центру», де сучасні технології імітують природні особливості гірської вершини та оточуючих територій, зокрема виставковий центр «Чарівність льоду та льодовиків», спеціалізована виставка «Таємниця води», кінотеатр та інтерактивна панорама найвищої вершини Гросглокнер, презентації федеральних земель гірської частини Австрії – Зальцбургу, Карінтії, Тіролю.

Крім того, маршрут протяжністю близько 3,6 тисяч кілометрів включав оглядові екскурсії по Кракову, Відні, Зальцбургу, Будапешті, Пулі, кількадечний відпочинок на морському узбережжі Хорватії та екскурсію Національним парком «Плітвицькі озера». Таким чином прокладений маршрут охопив сім європейських країн: Польщу, Чехію, Австрію, Італію, Словенію, Хорватію, Угорщину. Бюджет двотижневої подорожі склав 265 євро на одну особу. Сюди ввійшли витрати пов'язані з проїздом, проживанням та харчуванням учасників, вхідні квитки на територію національного парку, тощо (Рис. 1). Із структури витрат видно, що найбільшу їх частку становили витрати на ночівлю в спеціалізованих кемпінгах та витрати на паливе – 77 та 70 євро на особу (29% та 26%). Дещо нижча частка коштів витрачених на купівлю продуктів харчування, проїзд платними дорогами, тощо. Серед інших витрат можна виділити оформлення «зеленої карти» для автомобіля, страхування учасників подорожі, проїзд метро.

Бюджетність поїздки країнами Європи, часто суттєво залежить від правильності організації харчування групи осіб. Закупівля продуктів в супермаркетах та самостійне приготування їжі з використанням кемпінгових газових балонів, чи плит в межах притулків та кемпінгів дозволяє суттєво заощадити на вартості харчування. Таким чином витрати на харчування терміном більше

10 днів і в першому і другому випадку склали менше 50 євро на особу, або 17% в структурі бюджету, описаного вище маршруту. Сюди увійшла вартість продуктів для повноцінного щоденного трьохразового харчування. В загальний бюджет поїздки не включено індивідуальні частування морозивом, чи іншими солодощами, фруктами, окремими стравами національних кухонь тощо.

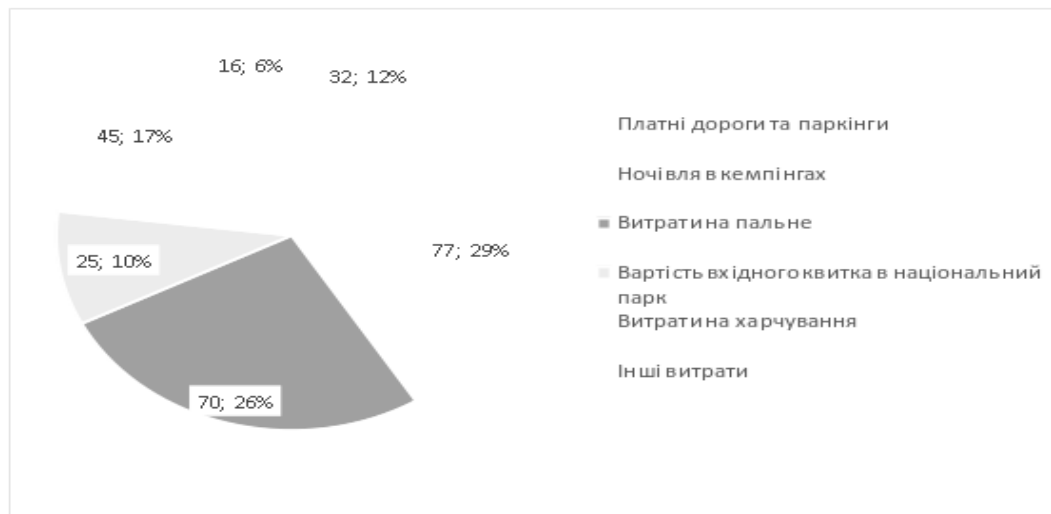

Рис. 1. Структура бекпекерських витрат в євро на одну особу під час туру країнами Європи (з розрахунку, що в одному автомобілі подорожувало спільно 4 особи)

Основна мета подорожі, яка відбулася в липні 2019 року – сходження на Триглав (2864 м), що є найвищою точкою Словенії. Самостійно спланований десятиденний маршрут включав також екскурсію Будапештом, відпочинок на узбережжі озер в Словенії (Бохінь, Блед) та морському побережжі Хорватії (м. Фажана, екскурсія на острови Національного парку «Бріоні» та острів Крк). Загальна протяжність маршруту склала близько 3,1 тис. км, а бюджет подорожі становив близько 250 євро на особу.

Вершина Триглав, що є національним символом і зображена на гербі і прапорі країни, розташована на території однойменного національного парку. Національний парк «Триглав» заснований у 1981 році, а його площа складає 83,8 тис. га. Вертикальний перепад висот території складає від 180 (найнижча точка парку) до 2864 метрів над рівнем моря. Вершина Триглав та прилягаюче до неї плато Межакла є вододілом між Чорним та Адріатичним морем, розділяючи басейни річок Сави та Сочі. Унікальні природні ландшафти парку щорічно приваблюють сюди величезний потік туристів. В північній частині парку гірський масив до долини Врат обривається, місцями вертикальними скелястими уступами тріасових та юрських доломітових товщ, які називають «Стіна». Протяжність Стіни становить близько 4 км, а висота сягає до 1000 метрів. Ці найбільші в Юліанських Альпах скелі є справжньою меккою альпінізму. Тут є не менше 50 альпіністських маршрутів. Найскладніші з них пролягають через Сфінкс (скелястий уступ висотою 200 метрів), Центральний Стовп, та західну частину Стіни. Маршрути з південного макросхилу вершини починаються від найбільшого в Словенії озера Бохінь. Марковані стежки є пологішими і доступні для більш широких верств населення. Траси на вершину Триглав обладнані системою «віа феррата» (від італ. *via ferrata* – «залізна дорога»), тобто захищені для скелелазіння закріпленими на скелях сталевими тросами, що використовуються для страхування. Це дозволяє сходження на вершину як малодосвідчених туристів, так і професійних спортсменів-альпіністів з мінімальною кількістю туристичного спорядження та є додатковою гарантією безпеки.

Бохінське озеро (словен. *Bohinjsko jezero*) є рекреаційною зоною та центром розвитку масового туризму на території парку. Воно розташоване на висоті 525 метрів над рівнем моря, а його площа складає 3,18 км². Воно утворилось в міжгірній улоговині завдяки льодовиковій морені, а його протяжність складає 4,2 км. Заклади розміщення для туристичних груп розташовані як в межах населених пунктів на схід від озера, так і в рекреаційній зоні на західному узбережжі, де є і кемпінгова зона для проживання в наметах та обладнаний фунікулером підйом на скелю.

На відстані близько 25 кілометрів на схід від озера Бохінь, розташоване ще одне мальовниче і популярне серед туристів озеро Блед, або Блейско (словен. *Blejsko jezero*). Воно розташоване в живописній улоговині на висоті 475 метрів над рівнем моря, а його площа складає

1,45 км². Ця територія не входить в національний парк «Триглав», проте невеличке містечко Блед з населенням близько 5,2 тис. жителів є відомим туристичним центром Словенії. Тут розташовані численні заклади розміщення, кемпінги. Містечко відоме старовинним замком Блед на вершині 130 метрової скелі, Маріїнською церквою на острові, а також періодичним проведенням спортивних заходів на воді міжнародного рівня, зокрема чемпіонатів та кубків світу з академічної греблі.

Опорним каркасом в організації комбінованих бюджетних туристичних подорожей на власному автотранспорті країнами Європи може слугувати широка мережа сучасних кемпінгів, які як правило не потребують попереднього бронювання, оскільки дозволяють використовувати для ночівлі не тільки літні бунгало, але й власні намети. Вартість послуг в кемпінгу залежить від сезону, кількості людей та наметів, пропонованих основних та додаткових послуг та ін. Крім кемпінгів розташованих на узбережжі морів і озер та в гірських масивах, в Європі існують кемпінги і в великих містах, часто на досить близькій відстані від центру, лінії метро чи транспортної розв'язки. Так під час зазначеної поїздки, були використані такі кемпінги великих міст як: Smok (Краків), Neue Donau (Відень), Bikerscamp (Будапешт). Вартість ночівлі в межах таких кемпінгів, навіть в пікові сезони не перевищує 10-12 євро на особу, а зручність розташування дозволяє здійснювати пішохідні оглядові екскурсії історичним центром мінімізуючи витрати на транспорт чи платний паркінг в центральних частинах міст. Разом з тим, вартість проживання в палатках на кемпінгах узбережжя Бохінського озера та озера Блед в пік туристичного сезону може сягати до 20 євро з особи (в вартість також входить одноразовий туристичний збір). При організації подорожей на власному автотранспорті зручним є і використання кемпінгів розташованих поза межами великих міст, які зазвичай дешевші. Так, наприклад, ночівля на узбережжі озера Балатон (Угорщина), що має більше двох десятків обладнаних кемпінгів обійдеться, в літній сезон в 7-8 євро з особи. В основний пакет послуг кемпінгу включено не тільки користування санвузлами, а й користування газовими, чи електроплитами, холодильниками, Інтернет-мережею та деякими іншими видами послуг. Озеро має вигідне транспортне розташування при плануванні подорожей з України до країн Середземномор'я чи поїздок в Альпи. З Середземноморських країн, на морському узбережжі найбільша кількість кемпінгів притаманна для Хорватії. Тут існують кемпінги різної категорії в залежності від набору послуг, обладнання пляжів, тощо. Поза межами основного купального сезону вартість проживання на окремих з них знижується до 5-6 євро з особи, що дозволяє досить бюджетно відпочивати на морському узбережжі. Планування поїздок, наприклад після 20 серпня, дозволяє з однієї сторони значно заощадити на витратах на проживання, з іншої відвідати ті чи інші об'єкти поза піком основного напливу туристів.

Проте, плануючи комбіновані бекпекерські подорожі з відвідуванням популярних туристичних об'єктів чи організацією високогірних сходжень варто бути готовим як до планових, так і до не планових додаткових витрат, що можуть суттєво вплинути на вартість туру. Так, вартість вхідного квитка в Національний парк «Плітвицькі озера» становить 25 євро з дорослої особи в день, або майже 10% витрат подорожі. Окрема плата вноситься і за проїзд автомобілем альпійською високогірною дорогою Гросглокнер (35 євро для легкових автомобілів), що є унікальним панорамним туристичним об'єктом в межах Національного парку Високий Тауерн відкритим з початку травня до кінця жовтня. І хоча організоване сходження в 2017 році на вершину було здійснене без витрат на нічліг, проте в структурі бюджету поїздки варто передбачати 1-2 ночівлі в гірських притулках. У випадку погіршення погодних умов вони можуть бути життєвою необхідністю. Ночівля в притулку ерцгерцога Йоганна (*нім. Erzherzog Johann Hut*) на висоті 3454 метри, через який проходять класичні маршрути сходження на вершину Гросглокнер, обійдеться в 36 євро з сніданком на особу та 54 євро при повноцінному харчуванні.

В межах Національного природного парку «Триглав» є біваци, де можливе встановлення наметів, однак більшість з них розташовані в північній частині парку. За розбивку наметового табору в непередбачених місцях встановлена система досить високих штрафів. Проте, парк має мережу з 38 гірських притулків, які зручно розташовані на маршрутах, як правило на відстані 2-3 годинного переходу один від одного. Вартість проживання в таких будинках, відносно не висока і не сильно відрізняється від вартості проживання в наметі в межах організованих кемпінгів (див. Табл. 1). Ціна нічлігу з дворазовим харчуванням буде становити в середньому близько 35 євро в день. Для членів альпіністських клубів встановлено систему знижок. Місткість таких притулків коливається в досить широких межах від 8 до понад 300 осіб, а загальна місткість гірських притулків парку складає близько 2,8 тис. осіб в день.

Таблиця 1

Вартість проживання в притулках Національного парку «Триглав» в Словенії (літній сезон, 2019 р.)*

Dom Planika pod Triglavom, 2408 м над р.м. Загальна кількість місць – 143 особи					
	Вартість нічлігу з особи за добу в євро		Розмір знижки для членів альпіністських клубів (PD, SPD, UIAA)	Вартість нічлігу за добу в євро для членів клубів	
	без урахування додаткових зборів	з урахуван. туристичного та реєстраційного зборів		без урахування додаткових зборів	з урахуванням туристичного та реєстраційного зборів
Ліжко в 2-місному номері	27	29,5	30%	18,9	21,4
Ліжко в 4-6 місн. номері	25,5	28	30%	17,85	20,35
Ліжко в багатомісному номері	23	25,5	50%	11,5	14
Місце на загальному лежку	21	23,5	50%	10,5	13
Triglavski dom na Kredarici, 2515 м над р.м. Загальна кількість місць – 341 особа					
Ліжко в двоспальному номері	27	30,5	30%	18,9	22,4
Ліжко в 3-6 місн. номері	25,5	29	30%	17,85	21,35
Місце на загальному лежку в номері до 12 персон	23	26,5	50%	11,5	15
Місце на загальному лежку в номері на 12 персон	21	24,5	50%	10,5	14

*Складено на основі даних Альпійської асоціації Словенії [1]

Особливістю організації бекпекерської подорожі країнами Європи на власному автотранспорті є значна залежність витрат подорожі від технічного стану автомобіля, витрати ним пального, протяжності маршруту, кількості країн, які необхідно перетнути (наприклад, в кожній країні своя система оплати автобанів), кількості осіб між якими розподіляються транспортні витрати. Існує значна ймовірність фінансових ризиків пов'язаних з ремонтом чи обслуговуванням автомобіля, виникнення транспортно-дорожніх пригод тощо.

Висновки. Самостійна організація комбінованих туристичних подорожей в країни Європи невеликої групи осіб власним автомобілем є різновидом бекпекерства, який досить стрімко почав розвиватися серед українських туристів з відкриттям безвізового режиму. На відміну від інших видів бекпекерства, такі мандрівки потребують дещо більших витрат та містять певні фінансові ризики пов'язані з експлуатацією автомобіля. Важливою статтею бюджету є витрати на організацію високогірних сходжень в Європі, які часто передбачають ночівлю в гірських притулках. Таке сходження також передбачає наявність спеціального спорядження учасників подорожі та туристичного досвіду. Система кемпінгів в європейських країнах, самостійне приготування їжі дозволяє суттєво заощадити на вартості організації поїздок з тривалістю понад один тиждень. Зростання економіки України та підвищення купівельної спроможності її громадян сприятиме підсиленню інтересу до даного виду подорожей. Впровадження європейської практики організації сучасних кемпінгових територій сприятиме не тільки додатковому наповненню бюджетів та зайнятості місцевих жителів, але й вирішить ряд екологічних проблем зумовлених неконтрольованим розвитком туризму в межах рекреаційних зон нашої держави.

Список використаних джерел

1. Альпійська асоціація Словенії - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pzs.si>
2. Атаманюк Я. Д. Особливості розвитку самодіяльного туризму / Я. Д. Атаманюк // *Географія та туризм*. - 2015. - Вип. 32. - С. 17-26. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2015_32_4
3. Божко Л. Д. Бекпекінг: генезис та еволюція / Л. Д. Божко // *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. - 2015. - Вип. 2. - С. 25-31. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkmf_2015_2_7
4. Божко Л. Д. Історія бекпекінгу як нової соціальної практики мобільності в епоху глобалізації / Л. Д. Божко // *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія"*. - 2013. - Вип. 48. - С. 100-107.
5. Backpacker Tourism: Concepts and Profiles / eds.: Kevin Hannam, Irena Ateljevic. – Channel View Publications, 2007. 284 p.
6. Bell C. The big 'OE': Young New Zealand Travellers as Secular Pilgrims / Claudia Bell // *Tourist Studies*. – 2002. – N2. – P.143-158.
7. Pearce P.L. The Backpacker Phenomenon: Preliminary Answers to Basic Questions / Philip L. Pearce. – Townsville : James Cook University of North Queensland, Department of Tourism, 1990. – 178 p.
8. The Global Nomad: Backpacker Travel in Theory and Practice / eds.: Greg Richards, Julia Wilson. – Channel View Publications, 2004. – 298 p.

Список использованных источников

1. Альпийская ассоциация Словении – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://www.pzs.si>
2. Атаманюк Я. Д. Особенности развития самодетельного туризма / Я. Д. Атаманюк // *География и туризм*. - 2015. - Вып. 32. - С. 17-26. – [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2015_32_4

3. [Божко Л. Д.](#) Бекпекинг: генезис и эволюция / Л. Д. Божко // Международный вестник: Культурология. Филология. Музыковедение. - 2015. - Вып. 2. - С. 25-31. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2015_2_7
4. [Божко Л. Д.](#) История бекпекинга как новая социальная практика мобильности в эпоху глобализации /Л. Божко// сборник научных работ Харьковского национального педагогического университета имени Г.С. Сковороды. "История и география". - 2013. - Вып. 48. - С. 100-107.
5. Backpacker Tourism: Concepts and Profiles / eds.: Kevin Hannam, Irena Ateljevic. – Channel View Publications, 2007. 284 p.
6. Bell C. The big 'OE': Young New Zealand Travellers as Secular Pilgrims / Claudia Bell // Tourist Studies. – 2002. – N2. – P.143-158.
7. Pearce P.L. The Backpacker Phenomenon: Preliminary Answers to Basic Questions / Philip L. Pearce. – Townsville : James Cook University of North Queensland, Department of Tourism, 1990. – 178 p.
8. The Global Nomad: Backpacker Travel in Theory and Practice / eds.: Greg Richards, Julia Wilson. – Channel View Publications, 2004. – 298 p.

References

1. Alpine Association of Slovenia - URL: <https://www.pzs.si>
2. [Atamanyuk Y. D.](#) Peculiarities of the development of amateur tourism / Y. D. Atamanyuk // Geography and Tourism. - 2015. - Issue 32. - P. 17-26. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2015_32_4
3. Bozhko L. D. Beckacking: Genesis and Evolution/L. Bozhko//International Herald: Culturology. Philology. Musicology. - 2015. - Issue 2. - P. 25-31. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2015_2_7
4. Bozhko L. D. History of Backpacking as new social practice of mobility in the epoch of globalization /L. Bozhko// Collection of scientific works of Kharkov National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. "History and Geography ". - 2013. - Issue 48. - P. 100-107.
5. Backpacker Tourism: Concepts and Profiles / eds.: Kevin Hannam, Irena Ateljevic. – Channel View Publications, 2007. 284 p.
6. Bell C. The big 'OE': Young New Zealand Travellers as Secular Pilgrims / Claudia Bell // Tourist Studies. – 2002. – N2. – P.143-158.
7. Pearce P.L. The Backpacker Phenomenon: Preliminary Answers to Basic Questions / Philip L. Pearce. – Townsville : James Cook University of North Queensland, Department of Tourism, 1990. – 178 p.
8. The Global Nomad: Backpacker Travel in Theory and Practice / eds.: Greg Richards, Julia Wilson. – Channel View Publications, 2004. – 298 p.

Арпуть Оксана Володимирівна,
доцент, кандидат технічних наук
Савулевич Ірина Олександрівна

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна,
e-mail: i.savulevychl@gmail.com

КЛІНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗАСОБАХ РОЗМІЩЕННЯ

Метою статті є впровадження сучасних клінінгових технологій в готелях шляхом зменшення шкідливого впливу хімічних речовин на здоров'я людини та навколишнє середовище.

Методика. В основу дослідження покладено загальнонаукові методи аналізу та порівняння інформації.

Результати. Визначено негативний вплив сучасних миючих засобів, які використовують готельні підприємства, на організм людини та навколишнє середовище. Наведені найбільш агресивні складники хімії та їх згубна дія під час використання на людину. Проведено порівняння найбільш популярних професійних очисників з засобами «зеленого» типу прибирання та доведено їх нейтральну дію на екологію та ефективність під час використання.

Наукова новизна. Одним з інноваційних напрямів у галузі професійного прибирання в готельних підприємствах є «зелений» клінінг, під час якого використовуються розчини і технології, спрямовані на мінімізацію шкідливого впливу на організм людини і навколишнє середовище. Сюди входить використання засобів для чищення на основі натуральних компонентів, зниження водоспоживання і кількості використаних хімії за рахунок застосування методів попередньої підготовки, використання інноваційних матеріалів та інвентарю, підвищення енергоефективності апаратів і машин тощо. Показано принцип роботи екологічних очисників, який заснований не на видаленні забруднень за допомогою їх розчинення (лужні очисники) або вступу в хімічну реакцію (кислотні очисники), а на видаленні бруду з поверхні за допомогою водної основи та органічних сполук.

Практична значимість. Європейський досвід використання екологічно чистих розчинів доводить, що застосування засобів green-серії дозволяє оптимізувати витрати на утримання об'єктів. Завдяки "зеленому" типу прибирання, на поверхнях, які піддаються миттю та чищенню, утворюються захисні плівки та покриття. Це дозволяє збільшити термін їхньої служби, що в наших економічних умовах дуже важливо. Екологічні товар або продукція цінуються набагато вище, також не є винятком і готельні послуги. Позиціонування готелю в якості еко-готелю дає власнику цілий ряд конкурентних переваг наприклад, можливість використання нового статусу в рекламних цілях, створення сприятливого мікроклімату для гостей та підвищення показників завантаження номерного фонду.

Ключові слова: прибирання в готелі, «зелений» клінінг, шкідливий вплив синтетичних миючих засобів на організм людини та навколишнє середовище, екологічно чисті миючі засоби.

УДК: 648.5:640.412]:502.17

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.18-24>

Арпуть Оксана Владимировна,
доцент, кандидат технических наук
Савулевич Ирина Александровна

Национальный университет пищевых технологий,
г. Киев, Украина

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина,
e-mail: i.savulevychl@gmail.com

КЛИНИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СРЕДСТВАХ РАЗМЕЩЕНИЯ

Целью статьи является внедрение современных клининговых технологий в гостиницах путем уменьшения вредного воздействия химических веществ на здоровье человека и окружающую среду.

Методика. В основу исследования положены общенаучные методы анализа и сравнения информации.

Результаты. Определены негативное влияние современных моющих средств, которые используют гостиничные предприятия на организм человека и окружающую среду. Приведены наиболее агрессивные составляющие химии и их пагубное воздействие при использовании на человека. Проведено сравнение наиболее популярных профессиональных очистителей со средствами «зеленого» типа уборки и доказана их нейтральное воздействие на экологию и эффективность при использовании.

Научная новизна. Одним из инновационных направлений в области профессиональной уборки в гостиничных предприятиях является «зеленый» клининг, во время которого используются растворы и технологии, направленные на минимизацию вредного воздействия на организм человека и окружающую среду. Сюда входит использование чистящих на основе натуральных компонентов, снижение водопотребления и количества использованных химии за счет применения методов предварительной подготовки, использования инновационных материалов и инвентаря, повышение энергоэффективности аппаратов и машин и т. Показано принцип работы экологических очистителей, который основан не на удалении загрязнений с помощью их растворения (щелочные очистители) или вступления в химическую реакцию (кислотные очистители), а на удаленные грязи с поверхности с помощью водной основы и органических соединений.

Практическая значимость. Европейский опыт использования экологически чистых растворов доказывает, что применение средств green-серии позволяет оптимизировать расходы на содержание объектов. Благодаря "зеленому" типу уборки, на поверхностях, подвергающихся мойке и чистке, образуются защитные пленки и покрытия. Это позволяет увеличить срок службы, что в наших экономических условиях очень важно. Экологические товары или продукция ценятся гораздо выше, также не является исключением и гостиничные услуги. Позиционирование отеля в качестве эко-отеля дает владельцу целый ряд конкурентных преимуществ например, возможность использования нового статуса в рекламных целях, создание благоприятного микроклимата для гостей и повышение показателей загрузки номерного фонда.

Ключевые слова: уборка в гостинице, «зеленый» клининг, вредное воздействие синтетических моющих средств на организм человека и окружающую среду, экологически чистые моющие средства.

UDC: 648.5:640.412]:502.17

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.18-24>

Arpul Oksana Volodymyrivna,
PhD in Engineering Science, Associate Professor
Savulevych Iryna Oleksandrivna

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine,
e-mail: i.savulevych1@gmail.com

CLEANING TECHNOLOGIES IN PLACEMENT FACILITIES

The purpose of the article is to introduce modern cleaning technologies in hotels by reducing the harmful effects of chemicals on human health and the environment.

Method. The research is based on scientific methods of analysis and comparison of information.

Results. The negative impact of modern detergents used by hotel companies on the human body and the environment has been determined. The most aggressive components of chemistry and their harmful effects when used on humans are listed. The comparison of the most popular professional cleaners with the green type of cleaning products and their neutral effect on the environment and efficiency during use.

Scientific novelty. One of the innovative areas in the field of professional cleaning in hotel enterprises is green cleaning, which uses solutions and technologies aimed at minimizing the harmful effects on the human body and the environment. This includes the use of cleaners based on natural components, the reduction of water consumption and the amount of chemicals used through the use of pre-treatment methods, the use of innovative materials and equipment, improving the energy efficiency of apparatus and machines and more. The principle of work of environmental cleaners is shown, which is based not on removal of contaminants by their dissolution (alkaline purifiers) or chemical reaction (acid purifiers), but on the removal of dirt from the surface by means of water base and organic compounds.

Practical importance. The European experience in the use of environmentally friendly solutions proves that the use of green-series means can optimize the cost of maintaining facilities. Thanks to the "green" type of cleaning, protective films and coatings are formed on surfaces that are washable and cleanable. This allows them to extend their service life, which is very important in our economic environment. Eco-friendly goods or products are valued much higher and hotel services are no exception. Positioning the hotel as an eco-hotel gives the owner a number of competitive advantages, for example, the ability to use the new status for advertising purposes, create a favorable microclimate for guests and increase the rate of loading of the room.

Keywords: hotel cleaning, green cleaning, harmful effects of synthetic detergents on the human body and the environment, environmentally friendly detergents.

Постановка проблеми. Чистота в готелі є одним з найбільш пріоритетних інструментів у веденні своєї справи. Незважаючи на категорію засобу розміщення заклад повинен відповідати належним санітарним вимогам. Чистота номерного фонду, вестибюля готелю і інших приміщень, які знаходяться на території, впливає на завантаження і, відповідно, на дохід. Таким чином, дотримання чистоти потребує виняткової уваги і додаткових витрат.

Дослідження європейських вчених довели, що регулярне використання спеціальних засобів для прибирання шкодить здоров'ю людей. А все через те, що органи дихання вражає дрібний пил (пари) від побутової хімії [1].

Основними шкідливими компонентами миючих засобів є три складові: хлоровмісні, поверхнево-активні речовини та фосфати. Фосфати - стимулюють проникнення в кров синтетично-активних речовин, що в результаті призводить до ослаблення імунітету та ураження внутрішніх органів. Виникає подразнення слизових, з'являється кашель. Мають місце хронічні алергічні захворювання. Також і обструктивні захворювання, серцево-судинні. На жаль, 90% пральних та миючих середників, якими користуються готельні господарства, виготовлено на основі фосфатів, хлору, цеолітів, аніонних ПАР (поверхнево-активних речовин), продуктів нафтопереробки тощо.

В табл. 1 наведено чим саме шкідливі ті чи інші сполуки в сучасних засобах для миття та чищення, які використовують при прибирання.

Аніонні ПАВ - це найбільш агресивні з поверхнево-активних речовин. Вони здатні накопичуватися в органах, і сприяють цьому фосфати, які посилюють проникнення ПАВ через шкіру і призводять до накопичення цих речовин на волокнах тканин. Небезпечні концентрації ПАВ зберігаються до чотирьох діб. Так створюється вогнище постійної інтоксикації усередині самого організму [2].

З табл. 1 видно, що хлор впливає на захворювання серцево-судинної системи, викликає виникнення атеросклерозу. Також, майже всі складники, які представлені в таблиці спричиняють дію на шкіряні покриви, дихальну систему та розвиток ракових клітин.

Таблиця 1

Негативний вплив речовин для миття та чищення, які використовують в засобах розміщення

Хлор	Аніонні ПАВ	Фосфати	Гідрохлорид натрію	Нафтові дистилати	Феноли та крезолі	Нітробензол	Формальдегід
-захворювання серцево-судинної системи; -виникнення атеросклерозу; -виникнення анемії, гіпертонії, -алергічні реакції; -руйнування білків; -негативний вплив на волосся, шкіру; - підвищує ризик захворювання на рак.	- викликають порушення імунітету; - викликають алергію; - можуть уражати мозок, печінку, легені.	- призводять до поширення знежирення шкіри; - призводять до порушення властивостей крові; - спричиняють розвиток ракових клітин.	- спричиняє захворювання серцево-судинної системи; - негативно впливає на шкіру і волосся; - підвищує ризик захворювання на рак.	- негативно впливають на зір; - негативно впливають на нервову систему.	- можуть викликати діарею; - спричиняють втрату свідомості; - викликати порушення функцій печінки та нирок.	- викликає знебарвлення шкіри, задишку, блювоту; - може призвести до смерті.	- спричиняє подразнення очей, горла, шкіри, органів дихання.

У більш ніж 50 розвинених країнах світу у 80-90 рр. були введені законодавчі обмеження або повна заборона щодо використання фосфатних пральних порошків. Вони заборонені в багатьох країнах світу вже більше десяти років. На рис. 1 представлені країни Європи та відсоток використання безфосфатних пральних порошків. З рис. 1 видно, що найбільший відсоток використання безфосфатних порошків має Бельгія, слідом за нею Данія, Фінляндія, Швеція та Франція. Найменший відсоток - у Греції та Португалії.

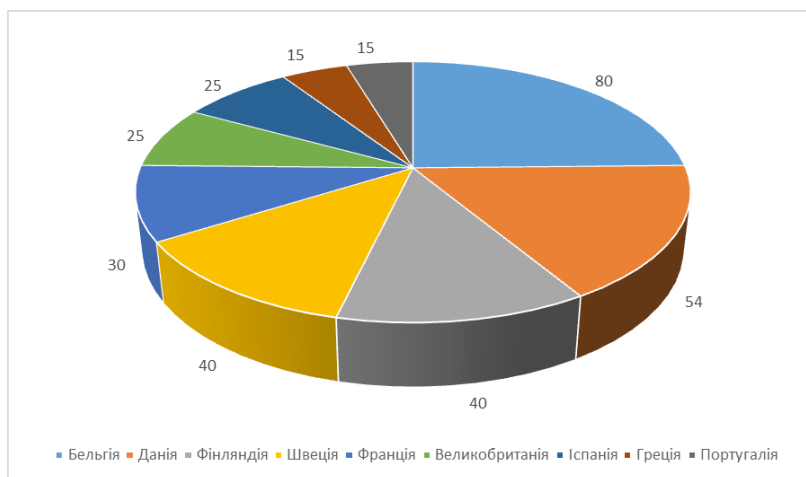

Рис. 1 Використання безфосфатних пральних порошків у країнах Європи, %

У Японії вже до 1986 р. в пральних порошках фосфатів не було взагалі. Закони про заборону фосфатів у прально-миючих засобах діють в Республіці Корея, на Тайвані, в Гонконгу, Таїланді і в Південно-Африканській Республіці. У США такі заборони охоплюють більшу третину усіх штатів. Європейські виробники розробили і активно пропонують пом'якшувачі води і підсилювачі прання із захистом для пральних машин, які більш ніж на 70% складаються з фосфатів. На жаль, сьогодні Україна входить в десятку країн за частотою алергічних захворювань і кожна десята дитина схильна до алергічних реакцій [3]. Тому, впровадження сучасних

екологічних клінінгових технологій є важливим як для готельного бізнесу України, так і для світової готельної індустрії в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у дослідження впливу сучасних синтетичних засобів на організм людини та навколишнє середовище надали праці таких вчених: Шубін О.О., Лойко Д.П., Мчедлов Петросян Н.О., Деєва О., Краль-Осиніна Г.А., Жук Ю.Т. та ін. Науковців зробили важливий внеском в дослідженні впливу засобів для прибирання протек, на жаль, більшість праць має суто теоретичний характер. В той же час нормативно-правові акти, а саме: Технічний регламент мийних засобів, затверджений наказом КМ України 20.08.2008, № 717 (у редакції постанови КМ України від 12.06.2013 № 408 — з грудня 2013 р.), СанПіН № 6026 Б-91 «Санитарные правила и нормы по производству и применению товаров бытовой химии» не вносять позитивних змін до зменшення використання шкідливих речовин [6]. Інформаційною базою дослідження виступають роботи зарубіжних вчених, присвячені вивченню впливу миючих розчинів на організм людини та навколишнє середовище [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При виборі засобів для прибирання слід віддавати перевагу відомим світовим торговим маркам. Традиційно прийнято вважати, що лідерами в області обслуговування готельного сектора є компанії KIEHL та JONSON DIVERSEY [3]. Пов'язано це і з наявністю в їх асортименті спеціалізованих видів продуктів, об'єднаних загальною, груповою назвою, і дотриманням колірної кодів (засіб для твердих поверхонь і скла - блакитний, засіб для кахлю і сантехніки - червоний або рожевий, засіб для унітазу - темно-синій, нейтралізатор запахів – безбарвний), і з наявністю спеціального дозуючого обладнання, а так само технологічної підтримки. Порівняльна характеристика найбільш використовуваних засобів в готельно-ресторанному господарстві наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Миючі засоби, які використовуються у готельно-ресторанному господарстві

KIEHL	JONSON DIVERSEY
1. Універсальний спиртовий очищувач Keradet-Aktiv - ефективний спиртовий очищувач з антибактеріальною дією і стійким, приємним запахом. Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС). Неіонні ПАВ <5%, водорозчинні розчинники, ароматизатори (Linalool), консерванти. Показник рН в концентраті - 7; в розчині - 7.5. 2. Очищувач скла Clar-Glas - не потребує розведення засіб для видалення забруднень з мінерального і органічного скла. Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС). Аніонні ПАВ <5%, водорозчинні розчинники, барвники, ароматизатори. 3. Лужний засіб для прибирання промислових об'єктів Doromat-forte - очищувач з низьким рівнем піноутворення і антикорозійним ефектом. Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС), аніонні та неіонні ПАВ <5%, фосфати <5%, водорозчинні розчинники, інгібітори корозії, лути, барвник. 4. Засіб для паркету та ламінату Kiehl-Parketto-clean-Konzentrat - ефективний очищувач паркетних і ламінатних підлог. Склад: (відповідно до 648/2004 / ЄС), аніонні ПАВ <5%, неіонні ПАВ <5%, водорозчинні розчинники, полікарбонксілату <5%, барвники ароматизатори (Lilial, Alpha-isomethyl-ionone), консерванти (Methyl-Methylchloroisothiazolone). 5. Засіб для інтенсивної чистки в санітарних приміщеннях Santex. Склад: (відповідно до 648/2004 / ЄС), неіонні ПАВ <5%, органічні та неорганічні кислоти, захисні субстанції, інгібітори корозії, барвники, ароматизатори (Coumarin).	1. Room Care R1 plus Миючий засіб для туалетів - Концентрат для щоденного миття унітазів і пісуарів. Склад: лимонна кислота, ароматизатори, консерванти. Дозування: 10% р-р величина рН в нерозбавленому вигляді: 1,0 1,5 величина рН при застосуванні: 3,0 +/- 0,5 для 10% розчину. 2. Room Care R2 Plus Миючий засіб для твердих, вологостійких поверхонь. Склад: ароматизатори, містить ПАВ (3-20%), спирти (1-3%), етоксілати (10-20%). Дозування: 10% р-р величина рН в нерозбавленому вигляді: 12,0 12,5 величина рН при застосуванні: 11,5 +/- 0,5 для 10% розчину. 3. Room Care R3 Plus -засіб для скла, дзеркал, кахельної плитки, концентрат. Склад: <5% неіоногенні ПАВ, ароматизатори, бензиловий спирт, кетони. Дозування: Система DQFM, автоматичне дозування, 10% р-р Величина рН: 7-7,5 (нейтральний засіб) 2. Room Care R5.1 Plus Освіжувач повітря. Склад: <5% триетаноламін, неіоногенні ПАВ, <30% апіфатичні вуглеводні (бутан, ізобутан, пропан), ароматизатори. 3. Room Care R9 Plus Миючий засіб для твердих, вологостійких поверхонь - концентрат для щоденного прибирання ванних кімнат. Склад: лимонна кислота, кетони, гідронафтаїни. Дозування: 10% р-р величина рН в нерозбавленому вигляді: 1,5 2,0 величина рН при застосуванні: 2,5 +/- 0,5 для 10% розчину

Проаналізувавши дві найбільш популярні компанії, які виробляють миючі засоби для закладів гостинності та ресторанів, можна зробити висновок, що незважаючи на задану тенденцію до екологічності в складі даних розчинів все ще присутні шкідливі для людини та навколишнього середовища речовини.

Постановка завдання. Необхідним завданням постає впровадження використання технології «зеленого» клінінгу. Він включає в себе застосування методів і засобів для чищення, які не агресивні до зовнішнього середовища і допомагають зберегти його здоровим. В даний час «зелені» технології активно впроваджуються в багатьох секторах як зарубіжної, так і української

економіки, в тому числі і в готельному бізнесі. У зв'язку з цим експерти вважають, що використання екологічних засобів не тільки сучасно, але і вигідно, оскільки завдяки новим методикам можна істотно знизити витрати в роботі. Крім цього, окрім піклування про навколишнє середовище є можливість залучити додаткових клієнтів.

Виклад основного матеріалу. Синтетичні миючі засоби (СМЗ) – один з найбільших джерел забруднення поверхневих вод (рис. 2). Разом зі стічними водами СМЗ потрапляють в очисні споруди, які, очистивши стічні води, випускають їх в поверхневі води. Однак дані споруди не можуть повністю знищити шкідливі хімічні речовини, а в маленьких містах і селах, де немає очисних споруд, вони потрапляють прямо в річки і озера [1].

У пральні порошки фосфати додають, головним чином, для зв'язування іонів кальцію і магнію. Йде посилене насичення водяної системи скидами міст, відходами виробництв, а також неграмотно внесеними мінеральними добривами, що викликає бурхливе "цвітіння", а потім неминуче "старіння" водойм. Раніше таке спостерігалось лише в одиничних річках і озерах. Тепер цвітіння води - явище звичне. У місцях особливого скупчення небезпечної речовини на поверхні води спостерігається значне збільшення синьо-зелених водоростей, які мають здатність розмножуватися з жахливою, майже вибуховою силою. Так, наприклад, з розрахунку 5 кг прального порошку на людину виходить, що в рік українці скидають у воду близько 115 тисяч триполіфосфату, на якому як на дріжджах, могли б вирости до одного трильйона тонн водоростей [2]. Фосфати підсилюють проникнення а-ПАР через шкіру і сприяють накопиченню цих речовин на волокнах тканин.

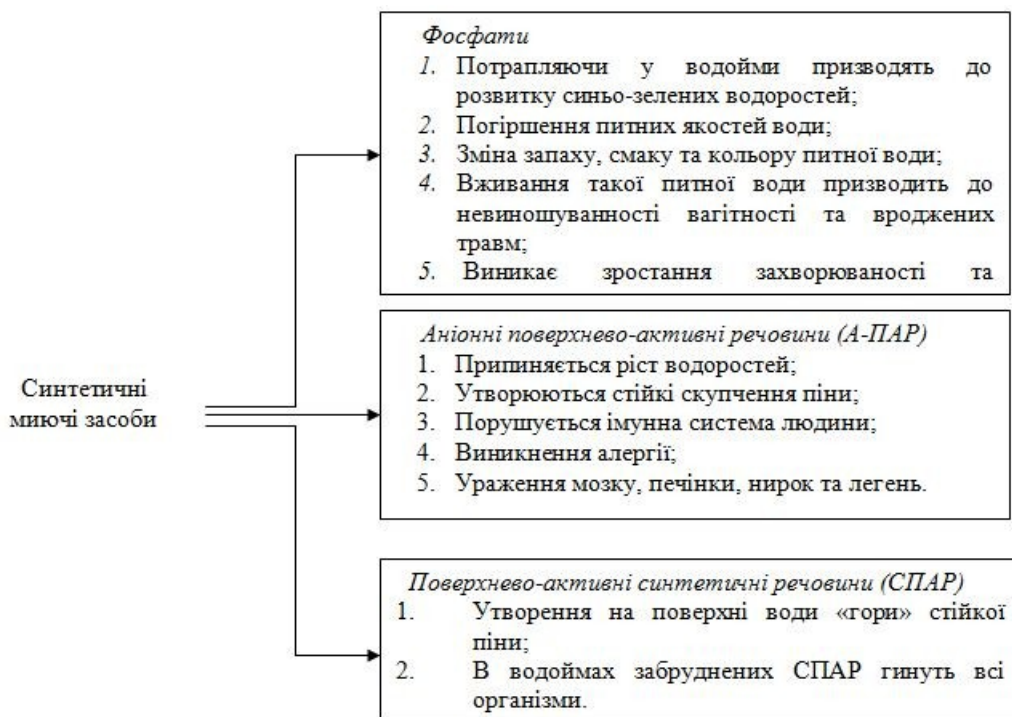

Рис. 2 Шкідливий вплив синтетичних миючих засобів на водойма та людину

З рис. 2 видно, що фосфати впливають на появу синьо-зелених водоростей які погіршують стан та якість води. Щодо А-ПАР, то їх надлишок у водоймах утворює скупчення піни, а СПАРи впливають на загибель живих організмів. Від правильного вибору побутової хімії залежить здоров'я і самопочуття людини. Дуже важливо, щоб в прибиранні використовували тільки безпечні розчини, які не будуть завдавати шкоди навколишньому середовищу. Одним з інноваційних напрямів у галузі професійного прибирання в готелях є зелений клінінг, під час якого використовуються засоби і технології, спрямовані на мінімізацію шкідливого впливу на організм людини і навколишнє середовище. Звичайно ж, такий напрямок сфери чистоти і гігієни вимагає наявності у компанії ліцензій і сертифікатів якості на продукцію. Ці сертифікати повинні відповідати, як внутрішнім нормативним актам українського законодавства, так і міжнародним стандартам.

Маркують такі засоби, як правило, відповідними екомаркуваннями, наприклад, «Європейська квітка» (Ecolabel) або «Зелений друк» (Green Seal). На українському ринку «зелені» серії миючих розчинів використовують також досить активно. Однак, на відміну від Європи і Америки, наше вітчизняне використання не таке комплексне, і швидше локальне [5]. Серед найвідоміших професійних торгових марок - TANA Professional та Hagleitner. В таблиці 3 наведена порівняльна характеристика «зелених» та звичайних засобів.

Таблиця 3

Порівняльна характеристика «зелених» та звичайних миючих засобів для прибирання

Звичайні найбільш використовувані засоби в готельно-ресторанному господарстві		«Зелені» засоби для прибирання	
KIEHL	JONSON DIVERSEY	Hagleitner	TANA Professional
1. Універсальний спиртовий очищувач Keradet-Aktiv. Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС). Неіонні ПАР <5%, водорозчинні розчинники, ароматизатори (Linalool), консерванти 2. Очищувач скла Clar-Glas .Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС). Аніонні ПАР <5%, водорозчинні розчинники, барвники, ароматизатори. Лужний засіб для прибирання промислових об'єктів Doromat-forte. Склад: (Відповідно до 648/2004 / ЄС), аніонні та неіонні ПАР <5%, фосфати <5%, водорозчинні розчинники, інгібітори корозії, луки, барвник. 4. Засіб для паркету та ламінату Kiehl-Parketto-clean-Konzentrat. Склад: (відповідно до 648/2004 / ЄС), аніонні ПАР <5%, неіонні ПАР <5%, водорозчинні розчинники, полікарбосилату <5%, барвники ароматизатори (Lilial, Alpha-isomethyl-ionone), консерванти (Methyl-Methylchloroisothiazolone). 5. Засіб для інтенсивної чистки в санітарних приміщеннях Santex. Склад: (відповідно до 648/2004 / ЄС), неіонні ПАР <5%, органічні та неорганічні кислоти, захисні субстанції, інгібітори корозії, барвники, ароматизатори (Coumarin).	1. Room Care R1 plus.Склад: лимонна кислота, ароматизатори, консерванти. 2. Room Care R2 Plus. Склад: ароматизатори, містить ПАР (3-20%), спирти (1-3%), етоксілати (10-20%). 3.Room Care R3 Plus. Склад: <5% неіоногенні ПАР, ароматизатори, бензиловий спирт, кетони. 4.Room Care R5.1 Plus Склад: <5% триетаноламін, неіоногенні ПАР, <30% аніфатичні вуглеводні (бутан, ізобутан, пропан), ароматозатори. 5.Room Care R9 Plus. Склад: лимонна кислота, кетони, гідронафталіни	1. UnaSANITARY- універсальний миючий засіб для санвузлів.. Склад:<5% неіонні ПАР, ароматизатори, вода, барвники. 2. Миючий засіб для щоденного прибирання на основі господарського мила. Склад: господарське мило, сода, ефірне масло, вода. UROFEN – засіб для миття унітазів, пісуарів . Склад: ПАР ПАР <5% (каприл глюкозид), молочна та лимонна кислоти, ефірні масла. GLASSEFEKT - засіб для миття скла та скляних поверхностей. Склад: коко і лаурил глюкози, спирт, ефірна масла лаванди та лайма.	1. green care PROFESSIONAL TANNA interior - універсальний засіб для чищення для прибирання поверхонь.Склад: <5% аніонних ПАР (лаурет сульфат натрію), <5% неіоногенні ПАР (sugar surfactants), гліколевий ефір, цитрат натрію, харчовий барвник (E131), ароматизатор. Засіб для прибирання санітарних зон Tana SANET perfect.Состав: <5% аніонні ПАР (алкіл сульфат натрію), неіоногенні ПАР (Fettalkohol-EO- Addukt), ароматизатори, лимонна кислота, метансульфонова кислота, харчовий барвник (E 124). засіб для унітазів, пісуарів Tana WC lemon. Склад: <5% аніонних ПАР (лаурет сульфат натрію), лимонна кислота, ксантан, харчовий барвник (E 104), ароматизатори. 4.Очищующий крем для твердых поверхностей green care PROFESSIONAL (Tana) CREAM. <5% неіоногенні ПАР (аддукт етиленоксиду і амідю жирної кислоти) амідю жирної кислоти), ароматизатори добавки, мармурове борошно, акриловий сополімер 2. 5.Засіб для прибирання підлоги green care PROFESSIONAL (Tana) TAWIP vioclean. Склад: <5% мило (на основі кокосового масла), неіоногенні ПАР, феноксіетанол, гліколевий ефір, етанол, харчові барвники (E102, E131), ароматизатор. pH-значення: 7,9

Провівши характеристику засобів для професійного прибирання та «зеленого» клінінгу можна зробити висновок, що екологічно чисті розчини використовують рослину сировину та меншу кількість ПАР. Також, представлені в таблиці компанії Hagleitner та TANA Professional проводять сертифікацію своєї продукції та використовують матеріали, які розкладаються без шкоди для довкілля або можуть бути повторно використані.

Висновки. Використання екологічних миючих засобів не тільки сучасно, але і вигідно, оскільки завдяки новим технологіям можна істотно знизити витрати в роботі. Крім цього, окрім піклування про навколишнє середовище є можливість залучити додаткових клієнтів. Слово «екологічний» у всьому світі міцно увійшло в повсякденний лексикон. Екологічні товар або продукція цінуються набагато вище, не є винятком і готельні послуги. Наприклад, в Європі екологічне маркування мають вже більше 200 готелів, і їх кількість постійно збільшується.

Позиціонування готелю в якості еко-готелю дає власнику цілий ряд конкурентних переваг, серед яких в першу чергу можна відзначити можливість використання нового статусу в рекламних цілях, формування сприятливого для персоналу та гостей мікроклімату, підвищення показників завантаження номерного фонду.

Список використаних джерел

1. Медики попереджають, що прибирання за допомогою мийних засобів надшкідливе для здоров'я [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/health/worldnews/10115633-mediki-poperedzhayut-shcho-pribirannya-za-dopomogoyu-miynih-zasobiv-nadshkidlive-dlya-zdorov-ya-video.html>.
2. Про шкідливість побутової хімії [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=142:-doc&catid=56:2010-08-30-14-35-.
3. Побутова хімія та її вплив на здоров'я людини. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://sites.google.com/site/pobutova1234/home/pndmormor>.
4. Хімія для клінінгу та готелів [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://profhim.in.ua/uk/himiya-dlya-kliningu-ta-goteliv/universalni-miyuchi-zasobi/>.
5. Зелені технології в клінінгу [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.iws.ua/ua/blog/zeleni-tekhnohii-v-klininhu>.
6. Сучасні особливості регламентації безпечного застосування синтетичних мийних засобів в країнах Євросоюзу, Митного союзу та в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://protox.medved.kiev.ua/index.php/ua/categories/problems-articles/item/70-modern-features-of-regulation-of-the-safe-use-of-detergents-in-the-european-union-customs-union-and-ukraine>
7. Raike A., O.P. Pietilainen, S. Rekolainen, P. Kauppila, H. Pitkanen, J. Niemi, A. Raateland, J. Vuorenmaa. 2003. Trends of phosphorus, nitrogen, and chlorophyll a concentrations in Finnish rivers and lakes in 1975-2000. The Science of the Total Environment 310:47-59.

Список использованных источников

1. Медики предупреждают, что уборка с помощью моющих средств сверхвредные для здоровья [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <https://www.unian.ua/health/worldnews/10115633-mediki-poperedzhayut-shcho-pribirannya-za-dopomogoyu-miynih-zasobiv-nadshkidlive-dlya-zdorov-ya-video.html>.
2. О вреде бытовой химии [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: http://www.rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=142:-doc&catid=56:2010-08-30-14-35-.
3. Бытовая химия и ее влияние на здоровье человека. [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <https://sites.google.com/site/pobutova1234/home/pndmormor>.
4. ХИМИЯ ДЛЯ КЛИНИНГА И ОТЕЛЕЙ [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <https://profhim.in.ua/uk/himiya-dlya-kliningu-ta-goteliv/universalni-miyuchi-zasobi/>.
5. Зеленые технологии в клининге [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <https://www.iws.ua/ua/blog/zeleni-tekhnohii-v-klininhu>.
6. Современные особенности регламентации безопасного применения синтетических моющих средств в странах Евросоюза, Таможенного союза и в Украине [Электронный ресурс] - Режим доступа к ресурсу: <http://protox.medved.kiev.ua/index.php/ua/categories/problems-articles/item/70-modern-features-of-regulation-of-the-safe-use-of-detergents-in-the-european-union-customs-union-and-ukraine>.
7. Raike A., O.P. Pietilainen, S. Rekolainen, P. Kauppila, H. Pitkanen, J. Niemi, A. Raateland, J. Vuorenmaa. 2003. Trends of phosphorus, nitrogen, and chlorophyll a concentrations in Finnish rivers and lakes in 1975-2000. The Science of the Total Environment 310:47-59.

References

1. Doctors warn that cleaning with detergents is harmful to health [Electronic resource] - Mode of access to the resource: <https://www.unian.ua/health/worldnews/10115633-mediki-poperedzhayut-shcho-pribirannya-for-dopomogoyu-miynih-zasobiv-nadshkidlive-dlya-a-healthy-ya-video.html>.
2. About the harmfulness of household chemicals [Electronic resource] - Mode of access to the resource: http://www.rdobd.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=142:-doc&catid=56:2010-08-30-14-35-.
3. Household chemicals and their impact on human health. [Online resource] - Property access mode: <https://sites.google.com/site/pobutova1234/home/pndmormor>.
4. CHEMISTRY FOR CLEANING AND HOTELS [Electronic resource] - Mode of access to the resource: <https://profhim.in.ua/en/himiya-dlya-kliningu-ta-goteliv/universalni-miyuchi-zasobi/>.
5. Green technologies in cleaning [Electronic resource] - Mode of access to the resource: <https://www.iws.ua/en/blog/zeleni-tekhnohii-v-klininhu>.
6. Modern features of regulation of safe use of synthetic detergents in the countries of the European Union, the Customs Union and in Ukraine [Electronic resource] - Mode of access to the resource: <http://protox.medved.kiev.ua/index.php/en/categories/problems-articles/item/70-modern-features-of-regulation-of-the-safe-use-of-detergents-in-the-european-union-customs-union-and-ukraine>.
7. Raike A., O.P. Pietilainen, S. Rekolainen, P. Kauppila, H. Pitkanen, J. Niemi, A. Raateland, J. Vuorenmaa. 2003. Trends of phosphorus, nitrogen, and chlorophyll a concentrations in Finnish rivers and lakes in 1975-2000. The Science of the Total Environment 310:47-59.

Маліневська Олександра Олександрівна

Губеня В'ячеслав Олександрович,

кандидат технічних наук, доцент

Бондар Наталія Петрівна,

кандидат технічних наук, доцент

Шаран Лариса Олександрівна,

кандидат технічних наук, доцент

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна,
e-mail: nice.alexm@ukr.net

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна,
e-mail: hubenia@hotmail.com

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна,
e-mail: nata@nuft.edu.ua

Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна,
e-mail: larisharan@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛІВ-МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ

Метою статті є аналіз діяльності готелів-музеїв у світі та в Україні, дослідження проблем та перспектив розвитку готелів-музеїв в Україні.

Методи дослідження. У дослідженнях використовували аналітичний та статистичний методи.

Результати. Наведено класифікацію готелів-музеїв. Розглянуто та проаналізовано готелі-музеї, що представлені на українському готельному ринку. Обґрунтовано переваги готелів-музеїв над іншими концептуальними готелями та їх перспективи розвитку на вітчизняному готельному ринку.

Наукова новизна статті полягає в тому, що готель-музей є новим форматом для України, оскільки в нас немає жодного готелю, який би відповідав вимогам такому типу засобу розміщення. В наш час гість став більш вибагливим і потребує нових рішень та підходів у сфері гостинності. Нестандартні формати розміщення завжди приваблювали туристів своєю незвичністю та унікальністю. Готель-музей є не тільки нестандартним засобом розміщення туристів, а й несе в собі історико-культурну цінність. Музей є елементом повноцінного туристичного пакету. Перспектива об'єднання музею з готельним підприємством має велике значення для туристської інфраструктури, адже це дасть поштовх розвитку нових готельних форматів і туризму в цілому. Оскільки туристи все більше стають орієнтованими на отримання досвіду і знань від подорожей, то формат готелю-музею є виграним серед інших концептуальних готелів. На відміну від концептуальних готелів, які поширені по всьому світу, кількість готелів-музеїв не така і значна. Тренд «готель-музей» з'явився недавно, незважаючи на те, що в наш час відсутнє офіційне визначення цього типу закладу розміщення. Це призвело до створення готельних об'єктів, які не мають власного музею чи музейного простору, однак позиціонують себе готелями-музеями. Концепція «готель-музей» є досить перспективною для України, адже історико-культурна спадщина нашої країни приваблює безліч туристів з усього світу. Не дивлячись на це, в Україні тільки чотири засоби розміщення називають себе готелями-музеями. У статті надано рекомендації вітчизняним готелям-музеям, що допоможуть підтримувати готельним підприємствам обрану концепцію.

Практична значимість. Отримані результати дають поштовх розвитку вітчизняного туризму і можуть застосовуватись у подальших наукових дослідженнях, навчальних матеріалах.

Ключові слова: готелі, концептуальні готелі, готелі-музеї, заклади розміщення, туризм.

Малиневская Александра Александровна

Губеня Вячеслав Александрович,

кандидат технических наук, доцент

Бондарь Наталья Петровна,

кандидат технических наук, доцент

Шаран Лариса Александровна,

кандидат технических наук, доцент

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина,
e-mail: nice.alexm@ukr.net

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина,
e-mail: hubenia@hotmail.com

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина,
e-mail: nata@nuft.edu.ua

Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина,
e-mail: larisharan@ukr.net

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЛЕЙ-МУЗЕЕВ В УКРАИНЕ

Целью статьи является анализ деятельности отелей-музеев в мире и в Украине, исследование проблем и перспектив развития отелей-музеев в Украине.

Методы исследования. В исследованиях использовали аналитический и статистический методы.

Результаты. Приведена классификация отелей-музеев. Рассмотрены и проанализированы отели-музеи, представленные на украинском гостиничном рынке. Обоснованы преимущества отелей-музеев над другими концептуальными отелями и их перспективы развития на отечественном гостиничном рынке.

Научная новизна статьи заключается в том, что отель-музей является новым форматом для Украины, поскольку у нас нет ни одного отеля, который бы отвечал требованиям такому типу средства размещения. В настоящее время гость стал более требовательным и требует новых решений и подходов в сфере гостеприимства. Нестандартные форматы размещения всегда привлекали туристов своей необычностью и уникальностью. Отель-музей является не только нестандартным средством размещения туристов, но и несет в себе историко-культурную ценность. Музей является элементом полноценного туристического пакета. Перспектива объединения музея с гостиничным предприятием имеет большое

значение для туристской инфраструктуры, ведь это даст толчок развитию новых гостиничных форматов и туризма в целом. Поскольку туристы все больше становятся ориентированными на получение опыта и знаний от путешествий, то формат отеля-музея выигрышный среди других концептуальных отелей. В отличие от концептуальных отелей, которые распространены по всему миру, количество отелей-музеев не так и велика. Тренд «отель-музей» появился недавно, несмотря на то, что в наше время отсутствует официальное определение этого типа средства размещения. Это привело к созданию гостиничных объектов, которые не имеют собственного музея или музейного пространства, однако позиционируют себя отелями-музеями.

Концепция «отель-музей» является весьма перспективной для Украины, ведь историко-культурное наследие нашей страны привлекает множество туристов со всего мира. Несмотря на это, в Украине только четыре средства размещения называют себя отелями-музеями. В статье даны рекомендации отечественным отелям-музеям, которые помогут поддерживать гостиничным предприятиям выбранной концепции.

Практическая значимость. Полученные результаты дают толчок развитию отечественного туризма и могут применяться в дальнейших научных исследованиях, учебных материалах.

Ключевые слова: гостиницы, концептуальные отели, отели-музеи, средства размещения, туризм.

UDC: 338.488.2:[640.412:069

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.25-31>

Malinevska Oleksandra Oleksandrivna

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine,
e-mail: nice.alexm@ukr.net

Hubenia Vyacheslav Oleksandrovych,
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine,
e-mail: hubenia@hotmail.com

Bondar Nataliya Petrivna
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine,
e-mail: nata@nuft.edu.ua

Sharan Larysa Oleksandrivna
Candidate of Technical Sciences, Associate Professor

National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine,
e-mail: larisharan@ukr.net

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HOTEL-MUSEUMS IN UKRAINE

The purpose of the article is to analyze the activity of hotel-museums in the world and in Ukraine, to study the problems and prospects of development of hotel-museums in Ukraine.

Research methods. Analytical and statistical methods were used in the researches.

Results. The classification of hotel-museums is given. The hotel-museums presented in the Ukrainian hotel market are considered and analyzed. The advantages of hotel-museums over other conceptual hotels and their prospects for development in the domestic hotel market are substantiated. The scientific novelty of the article is that the hotel-museum is a new format for Ukraine, since we do not have any hotel that meets the requirements of this type of accommodation facility. In our time, the guest has become more demanding and needs new solutions and approaches in the hospitality field. Non-standard accommodation formats have always attracted tourists with their strangeness and uniqueness. The hotel-museum is not only a non-standard accommodation facility for tourists, but also carries historical and cultural value.

The museum is an element of a complete tourist package. The prospect of combining a museum with a hotel enterprise is of great importance for the tourism infrastructure, as it will give impetus to the development of new hotel formats and tourism in general. As tourists increasingly become oriented towards the experience and knowledge of travel, the format of the hotel-museum is an advantage among other conceptual hotels.

Unlike concept hotels that are common around the world, the number of museum hotels is not so significant. The trend of "hotel-museum" has appeared recently, despite the fact that nowadays there is no official definition of this type of accommodation facility. It has led to the creation of hotel facilities that do not have their own museum or museum space, but position themselves as hotel-museums.

The concept of "hotel-museum" is quite promising for Ukraine, because the historical and cultural heritage of our country attracts many tourists from all over the world. In spite of this, in Ukraine only four accommodation facilities call themselves hotel-museums. The article provides recommendations for domestic hotel-museums that will help support hotel enterprises with their chosen concept.

Practical importance. The results obtained give an impetus to the development of domestic tourism and can be used in further scientific studies and educational materials.

Keywords: hotels, conceptual hotels, hotel-museums, accommodation facilities, tourism.

Постановка проблеми. Перш за все готельний бізнес характеризується постійною зміною підходів до надання послуг розміщення та впровадженням інновацій, щоб успішно конкурувати на ринку. Готельний бізнес має орієнтуватись на потреби гостя, його вподобання та очікування. Досвідченого туриста складно здивувати та зацікавити – він вибагливий, прагне нових вражень, емоцій, послуг; більше цінує неповторність, ніж комфорт. Першими вирішили відійти від стандартів японці. У 1979 р. в Осаці відкрився капсульний готель Capsule Inn, який так вразив досвідчених туристів, що і сьогодні такий формат розміщення користується популярністю.

Тенденцію до нестандартного формату розміщення підхопили й інші готелі: стали з'являтися готелі у колишніх в'язницях, бункерах, печерах, маяках, на різному транспорті, під водою, у льодових капсулах. У січні 2020 року в Іспанії побудували перший у світі готель з «мильних бульбашок» (бабл-готель)

— Zielo de Levante. А баварці вирішили продемонструвати свою любов до ковбасних виробів, відкривши у 2019 р. перший ковбасний готель. Таким чином, метою такого незвичного оформлення є залучення великої кількості туристів та збільшення рентабельності готелю.

Людина завжди прагне зберегти багаж історичної пам'яті про своє минуле. Безцінність і привабливість культурно-історичних ресурсів створюють стійку мотивацію туристської діяльності. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають способи об'єднання історико-культурної спадщини зі сферою туризму і гостинності у вигляді інноваційних концепцій продуктів і послуг, з одного боку, здатних задовольнити безліч різноманітних уподобань сучасного туриста, з іншого – створити умови для збереження і розвитку культурно-історичних ресурсів. Саме тому концепція готель-музею є вдалим варіантом для об'єднання комфортного проживання туриста з можливістю пізнання культури, звичаїв певної місцевості. Завдяки об'єднання музейного простору з готелем турист не витрачає свій час на довгі поїздки: знайомство з історією відбувається в стінах готелю або на невеликій відстані від нього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що у світовій практиці готельного бізнесу набувають поширення готелі-музеї, наукові дослідження цього типу концептуальних готелів відсутні.

Постановка завдання. Дослідити особливості готелів-музеїв, їх проблеми та перспективи розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна має всі необхідні ресурси, щоб бути на рівні з найрозвиненішими у туристичному плані країнами – Франція, Іспанія, США, Китай, Італія, Туреччина [1] (рис.1).

Рис. 1. Найбільш відвідувані країни у світі за 2018 р.

Держава має значні переваги для розвитку туризму: вигідне географічне положення, сприятливі кліматичні умови, різноманітну флору і фауну, багату культурно-історичну спадщину, розвинену транспортну інфраструктуру. Проте ми не використовуємо в повному обсязі ці переваги для створення конкурентного туристичного продукту на світовому ринку. Згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму за 2018 р. Україна посіла 78 місце із 140 країн у рейтингу туристичної конкурентоспроможності. Історія і культура – невід'ємні елементи туризму. Під час подорожей туристи прагнуть дізнатися історію місцевості, відвідати визначні пам'ятки, скуштувати місцеві страви, споглядати культуру, відмінну від їх власної. Для того, аби поринути в культурне середовище певної місцевості, потрібно багато часу, зусиль та коштів. Такий темп втомлює туриста, і він не отримує належного задоволення від туристичних об'єктів.

Туристичні готелі будують біля місць скупчення туристів – в центрі, поряд з історичними пам'ятками, концертними залами, стадіонами, музеями, парками тощо. Вигідне місце розташування готелю гарантує вищий коефіцієнт завантаження і, відповідно, збільшення доходів готельного підприємства. Концепція готель-музею дає змогу самому готелю бути туристичним об'єктом тяжіння. Це явище ми можемо спостерігати на прикладі 5-зіркового готель-музею Casa

Santo Domingo. Готель Casa Santo Domingo (Гватемала, Антигуа) розташований у будівлі старовинного домініканського монастирю XVII ст. У стінах готелю розташовані два історичних музеї: Музей мистецтв епохи іспанської колонізації і Археологічний музей епохи цивілізації Майя. Завдяки такому незвичному розташуванню та цікавій концепції гості занурюються в епоху іспанських конкістадорів. Власники готелю вирішили зберегти атмосферу монастирю в інтер'єрі – різьблені антикварні меблі, залізні канделябри, старовинні картини, статуї святих дають змогу гостю відчувати себе учасником тих прадавніх подій [2].

Формат готелю-музею не обмежується тільки відтворенням образу певних історичних епох та демонстрацією зразків історико-культурної спадщини. В наш час існують готелі-музеї, присвячені видатним персонам, мистецтву, науці, сферам суспільного життя і т.д. Так у готелі Rome Cavalieri (Рим, Італія) представлена галерея, в якій зібрана одна з найкращих у світі приватних колекцій творів мистецтва. В галереї знаходяться понад 1000 цінних експонатів різних епох – з XVI століття і до нашого часу. Гості можуть побачити колицю для спадкоємця Наполеона, туалетний столик Марії-Антуанетти, роботи Енді Уорхола тощо [3].

Проаналізувавши готелі-музеї, представлені на світовому готельному ринку ми можемо виокремити основні типи даного засобу розміщення (рис.2).

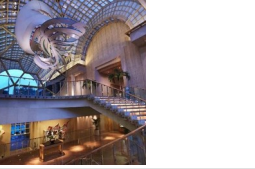
Готелі-музеї			
1	2	3	4
Присвячені певному історичному періоду чи події	Присвячені пам'яті видатної особистості	Присвячені сферам діяльності людини	Присвячені об'єктам мистецтва

Рис.2 – Класифікація готелів-музеїв

Більш детально про кожний тип готелів-музеїв представлено у табл.1. Всього в Україні налічується 4 готелі, які можна віднести до готелів- музеїв: готель-музей «Під Темплем» (Івано-Франківськ), «Хутор Гоголя» (с. Великі Сорочинці, Полтавська область), готель-музей-садиба «Гражда» (Буковель, Івано-Франківська область), готель-музей «Радомисль» (м. Радомисль, Житомирська область) (табл.2). Проаналізувавши готелі-музеї, представлені на вітчизняному готельному ринку (табл.2), ми дійшли висновку, що вони не повністю відповідають заявленій концепції. На нашу думку, тільки готель «Радомисль» відповідає усім вимогам для готелю-музею. Готель розташований у замку, у якому зібрана одна з найбільших в Європі колекція ікон. У Музеї домашньої ікони XVII-XX ст. зберігається понад 5000 експонатів. Окрім музею ікон, замок має виставкові зали, де представлені предмети побуту XVIII-XX ст. Також в замку працює папірня, в якій збережено старовинну технологію виготовлення паперу. Інтер'єр готелю відповідає задуму: все продумано до деталей – позолота, різьблені дерев'яні меблі, ікони, вишивка на тканинах, високі дзеркала [4]. У готелі-музеї «Хутір Гоголя» панує атмосфера українського села, яку Гоголь описував у своїх творах. Кожній хатині присвоєно ім'я: «Пан Голова», «Козак Свербигуз», «Коваль Вакула», «Диякон», «Жінка Диякона» [5]. На території готелю знаходиться корчма та лазня. Таким чином «Хутір Гоголя» можна вважати готелем-музеєм, адже він зберігає предмети побуту українського села XIX ст. та відтворює національний колорит. Готелі «Під Темплем» та «Гражда» хоч і позиціонують себе готелями-музеями, однак у їх структурі відсутні приміщення музеїв та музейні експонати. Для того, аби відповідати обраній концепції, ми рекомендуємо даним закладам розміщення внести зміни в інтер'єр, додавши елементи, речі, експонати обраного часу та стилю. Це не приведе до значних матеріальних витрат готельних підприємств, однак компенсує відсутність музейного середовища. В українському законодавстві поки що не визначено остаточно поняття «готель-музей», і надто часто так називають себе засоби розміщення, які за суттю ними не є. Отже, дослідивши готелі-музеї України, сформулюємо характерні ознаки, притаманні готелям-музеям:

1. Тяжіння до певних історичних чи культурних місць;
2. Наявність музейного простору та експонатів, що мають історико-культурну цінність;
3. Інтер'єр готелю повинен бути частиною музейного середовища та наповненим експонатами;
4. Крім основних функцій готель повинен здійснювати пошук та збереження об'єктів історико-культурної спадщини.
5. Не зовсім правильно облаштовувати готель-музей несправжніми предметами антикваріату, мистецтва, науки тощо.

Приклади готелів-музейів

Тип готелю-музею	Приклади готелю-музею	Фотографія готелю-музею
1. Присвячені певному історичному періоду чи події. Такий тип готелю може бути розміщений в будівлі або ж на території, яка має важливе історичне значення. Інтер'єр готелю повинен передавати настрій і атмосферу тієї епохи, якій присвячена концепція готелю.	Pere Palace Hotel, Стамбул, Туреччина. 5 зірок. Готель був відкритий у 1985 році для пасажирів «Східного Експресу». Тут зупинялися Єлизавета II і король Едвард VIII, Грета Гарбо, Альфред Хічкок, Жаклін Кеннеді, Агата Крісті, Ернест Хемінгуей, а в 101 номері, де жив якийсь час Мустафа Ататюрк відкрито музей [4].	
	«Ермітаж», Санкт-Петербург, Росія. 5 зірок. Розміщений в особняку, побудованого в 30-х роках XIX століття. Меню ресторану при готелі розроблене на основі меню імператорської родини Романових, а посуд надав Імператорський фарфоровий завод, який колись виготовляв посуд для імператорської родини [5].	
	Museum Hotel, Учгісар, Туреччина. 4 зірки. Готель розташований у підніжжя гори-фортеці Учгісар, яка внесена в список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Інтер'єр прикрашений справжніми музейними експонатами – артефактами, антикварними предметами, килимами ручної роботи [6].	
	Viru, Таллін, Естонія. 4 зірки. Готель був побудований у 1972 р. і був таємним місцем, де агенти КДБ стежили за іноземними гостями. На 23 поверсі була встановлена спеціальна техніка, де співробітники КДБ до 1991 р. прослуховували 60 номерів готелю. У 2011 році в готелі відкрили Музей КДБ [7].	
2. Присвячені пам'яті видатної особистості. Такі готелі розміщують в будинках, де мешкала людина і в них намагаються відтворити побут знаменитості. Ще їх називають біографічними готелями.	«Щасливий Пушкін», Санкт-Петербург, Росія. 3 зірки. Готель розміщений в особняку Потьомкіна, побудований в першій половині XVIII ст. Пушкін О.С. жив там з жовтня 1831 по травень 1832 рр. Це була перша міська сімейна квартира поета. Інтер'єр відтворює Пушкінську епоху: ліпнина, різьблені дерев'яні меблі, висока стеля, оксамитові тканини [8].	
3. Присвячені сферам діяльності людини. Сюди відносяться готелі, пов'язані з наукою, технікою та різноманітними сферами суспільного життя.	«Страж Імперії», м. Алушта, Крим. 3 зірки. Основною ідеєю готелю є створення атмосфери космічного корабля. Готель поєднує в собі розважальний центр і музей [9].	
	«Навігатор», м. Калініград, Росія. 3 зірки. Тематика готелю пов'язана з судноводінням. Тут діє Музей Світового Океану [10].	
	«П'ятий океан», м. Луховиці, Росія. 2 зірки. В готелі функціонує музей, присвячений авіації. Гості можуть ознайомитися з історією авіації, побачити уніформу пілотів та предмети, пов'язані з цією професією. Також тут можна придбати сувеніри на згадку [11].	
4. Присвячені об'єктам мистецтва. У таких готелях твори мистецтва є частиною інтер'єру і водночас музейними експонатами. Сюди можна віднести і арт-готелі.	The Ritz-Carlton, Сінгапур. 5 зірок. Готелю належить колекція сучасного мистецтва – більше чотирьох тисяч експонатів [12].	

Готелі-музеї України

Назва готелю, місце розташування, зірковість	Опис готелю	Фотографія
«Під Темплем», м. Івано-Франківськ, 3 зірки	Розташований в історичній частині міста, біля синагоги «Темпель». В самому готелі є цікаві музейні експонати. Готель пишається своїм лобі-баром «Цимесом» - першим рестораном єврейської кухні у Західній Україні [13].	
«Хутір Гоголя», с. Великі Сорочинці, Полтавська область, 3 зірки	Розташований у центрі села Великі Сорочинці, там де народився М.В. Гоголь. Поруч з «Хутиром» знаходиться Спасо-Преображенська церква, де у 1809 році хрестили письменника. Хутір складається з 5 хатин, кожна з яких є окремим музеєм. Тут зібрано багато експонатів побуту України тих часів [14].	
«Гражда», Буковель, Івано-Франківська область, 3 зірки	Номери зроблені в українському стилі. Меню складається з українських національних страв. На території готелю є лазня [15].	
«Радомисль», м. Радомишль, Житомирська область, 4 зірки	Готель знаходиться у будівлі, стилізовану під замок. Аскетичний дизайн створений за рахунок предметів старожитностей XVIII-XIX ст. Готель містить в собі унікальний, єдиний у світі Музей української домашньої ікони – найбільший музей ікони у Східній Європі. Кожна кімната має назву – ім'я відомої людини з кожної країни, через які проходив «Королівський Шлях» [16].	

Вивчаючи культурну спадщину нашої держави можна з впевненістю стверджувати, що концепція готель-музею, за умов правильного розташування, є виграшна для вітчизняного готельного ринку. Ми маємо багату історію, безліч пам'яток культури та архітектури. Багато українських митців відомі закордоном – Шевченко, Гоголь, Булгаков, Українка, Врубель, Пимоненко, Малевич, Сковорода, Крушельницька, Заньковецька і т.д. Поруч з ними імена відомих науковців – Корольов, Кондратюк, Вернадський, Амосов, і ці списки можна продовжувати. Це створює величезний потенціал для розвитку українського готельного і туристичного бізнесу та заявлення України про себе, як туристично конкурентоспроможну державу.

Висновки. Концепція готель-музею досить нова для туриста і тільки почала активно впроваджуватися у готелях по всьому світу. Її перевагами є вдале місце розташування; залучення гостей різного віку та статусу; незвичний формат розміщення, як додатковий спосіб просування продукту; відповідність співвідношення ціни-якості. Поки що головною проблемою для створення готелів-музейів в Україні є недосконала законодавча база, у якій не передбачено поняття «готель-музей», тому, власне, готелів, що відповідають вимогам цієї концепції в Україні дуже мало. У нас є всі ресурси для створення готельного продукту такого формату, чудовими прикладами якого є «Радомисль» та «Хутір Гоголя».

Список використаних джерел

1. Всесвітня туристична організація (UNWTO). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.unwto.org/>;
2. Hotel Museum Casa Santo Domingo. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.casasantodomingo.com.gt/default-en.html>;
3. Rome Cavalieri Hotel. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://romecavalieri.com/>;
4. Pera Palace Hotel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.perapalace.com/>;
5. Hotelmix: The State Hermitage museum official hotel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://official-state-hermitage-hotel-saint-petersburg.hotelmix.com.ua/>;
6. Museum Hotel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.museumhotel.com.tr/>;
7. У таллінському готелі відкрили музей КДБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/2280097.html>;
8. Готель «Щасливий Пушкін». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://happypushkin.com/hotel/>;
9. Сторож Імперії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://strage-imperii.ru/>;
10. Готель-музей «Навігатор». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://navigator-hotel.com/ru>;
11. Музей-готель «П'ятий океан». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://5ocean-hotel24.ru/muzey/>;

12. 16 готелів для поціновувачів мистецтва. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.gq.ru/travels/16-otelej-dlya-cenitelej-iskusstva>;
13. Готель-музей «Під Темплем». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://allacarte.com.ua/hotels/gotel-muzey-pid-templem>;
14. Готель-музей «Хутір Гоголя». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gogol-hotel.com/>;
15. Готель-музей «Гражда». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://grazhda.com.ua/grazhda/main.wsp>;
16. Замок-готель «Радомисль». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.radozamok.com.ua/>.

Список использованных источников

1. Всемирная туристическая организация (UNWTO). [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.unwto.org/>;
2. Hotel Museum Casa Santo Domingo. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.casasantodomingo.com.gt/default-en.html>;
3. Rome Cavalieri Hotel. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://romecavalieri.com/>;
4. Pera Palace Hotel. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.perapalace.com/>;
5. Hotelmix: The State Hermitage museum official hotel. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://official-state-hermitage-hotel-saint-petersburg.hotelmix.com.ua/>;
6. Museum Hotel. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.museumhotel.com.tr/>;
7. В таллинском отеле открыли музей КГБ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.radiosvoboda.org/a/2280097.html>;
8. Отель «Счастливый Пушкин». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://happypushkin.com/hotel/>;
9. Страж Империи. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://strage-imperii.ru/>;
10. Отель-музей «Навигатор». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://navigator-hotel.com/ru>;
11. Музей-гостиница «Пятый океан». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://5ocean-hotel24.ru/muzey/>;
12. 16 отелей для ценителей искусства. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gq.ru/travels/16-otelej-dlya-cenitelej-iskusstva>;
13. Отель-музей «Под Темплем». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://allacarte.com.ua/hotels/gotel-muzey-pid-templem>;
14. Отель-музей «Хутор Гоголя». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://gogol-hotel.com/>;
15. Отель-музей «Гражда». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://grazhda.com.ua/grazhda/main.wsp>;
16. Замок-отель «Радомысль». [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.radozamok.com.ua/>.

References

1. World Tourism Organization (UNWTO). [Electronic resource] – Access mode: <https://www.unwto.org/>;
2. Hotel Museum Casa Santo Domingo. [Electronic resource] – Access mode: <http://www.casasantodomingo.com.gt/default-en.html>;
3. Rome Cavalieri Hotel. [Electronic resource] – Access mode: <https://romecavalieri.com/>;
4. Pera Palace Hotel. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.perapalace.com/>;
5. Hotelmix: The State Hermitage museum official hotel. [Electronic resource]. – Access mode: <https://official-state-hermitage-hotel-saint-petersburg.hotelmix.com.ua/>;
6. Museum Hotel. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.museumhotel.com.tr/>;
7. The KGB Museum was opened in a Tallinn hotel. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.radiosvoboda.org/a/2280097.html>;
8. Hotel "Happy Pushkin". [Electronic resource]. – Access mode: <http://happypushkin.com/hotel/>;
9. Guardian of the Empire. [Electronic resource]. – Access mode: <https://strage-imperii.ru/>;
10. Hotel-Museum "Navigator". [Electronic resource]. – Access mode: <http://navigator-hotel.com/en>;
11. Museum-hotel "Fifth ocean". [Electronic resource]. – Access mode: <https://5ocean-hotel24.ru/muzey/>;
12. 16 hotels for art lovers. [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.gq.ru/travels/16-otelej-dlya-cenitelej-iskusstva>;
13. Hotel-museum "Under Temple". [Electronic resource] – Access mode: <https://allacarte.com.ua/hotels/gotel-muzey-pid-templem>;
14. Hotel-museum "Gogol's Farm". [Electronic resource] – Access mode: <http://gogol-hotel.com/>;
15. Hotel-museum "Grad". [Electronic resource] – Access mode: <http://grazhda.com.ua/grazhda/main.wsp>;
16. Castle-hotel "Radomysl". [Electronic resource] – Access mode: <http://www.radozamok.com.ua/>.

Шпарага Тетяна Іліодорівна,
кандидат географічних наук, доцент
Сміщенко Ірина Ігорівна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,
e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна, e-mail: irinasmisenko@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ БОРЩ ЯК ПРЕТЕНДЕНТ ВКЛЮЧЕННЯ ДО НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

Мета дослідження. Вивчення традиційної національної страви українців – борщу як нематеріальної культурної спадщини нашого народу для внесення до списків національного і світового надбання з ціллю його захисту від присвоєння іншими народами-сусідами. Обґрунтування необхідності розробки гастрономічного бренду «Український борщ» задля його просування на міжнародному і світовому туристичних ринках.

Методика. Основними методами дослідження є описовий, порівняння, аналітичний, синтетичний, графічний, формалізації, наукової систематизації.

Результати. Досліджено історію страви «Борщ» та походження її назви. З'ясовано різновиди борщу, його регіональні відмінності в межах України. Зазначено класичний рецепт страви, що зберігся у Центральній Україні, а саме у Черкаській області. Показані відмінності українського борщу від подібних перших страв сусідніх народів. Наголошено на унікальності складу, технології приготування та смакових якостей класичного українського борщу Систематизовано гастрономічну складову у Всесвітній нематеріальній спадщині ЮНЕСКО. З'ясовано завдяки яким характеристикам національні кухні, гастрономічні культури, дісти, окремі страви та напої можуть бути включені до списку Всесвітнього надбання. Обґрунтовано необхідність внесення українського борщу до національного списку нематеріальної культурної спадщини та списку Всесвітньої нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Впорядковано алгоритм подачі елемента (борщу) до Всесвітньої нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Показано, що український борщ відповідає вимогам щодо включення у список нематеріальної спадщини ЮНЕСКО. Складено зразок облікової картки елемента для включення до списку нематеріальної спадщини. Зазначено необхідність популяризації борщу через створення його кулінарного бренду. Запропоновано проведення національного свята борщу задля збереження і просування страви на державному і міжнародному рівнях.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що запропоновано внести борщ, як традиційну першу страву українців, до національного списку нематеріальної культурної спадщини та списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Обґрунтовано, що просування страви на міжнародний рівень потребує розробки бренду «Український борщ».

Практична значимість проведеного дослідження визначається захистом борщу від присвоєння іншими народами та можливістю заявити страву як гастрономічний бренд України через внесення до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Ключові слова: гастрономічна культура, національна кухня, традиційні страви, український борщ, нематеріальна спадщина ЮНЕСКО, облікова картка елемента, гастрономічний бренд, національне свято борщу.

Шпарага Татьяна Иллиодоровна,
кандидат географических наук, доцент
Смищенко Ирина Игоревна

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: irinasmisenko@gmail.com

УКРАИНСКИЙ БОРЩ КАК ПРЕТЕНДЕНТ ВКЛЮЧЕНИЯ В НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ ЮНЕСКО

Цель исследования. Изучение традиционного национального блюда украинцев – борща как нематериального культурного наследия нашего народа для внесения в списки национального и мирового достояния с целью его защиты от присвоения другими народами-соседями. Обоснована необходимость разработки гастрономического бренда «Украинский борщ» для его продвижения на международном и мировом туристических рынках.

Методика. Основными методами исследования являются описательный, сравнения, аналитический, синтетический, графический, формализации, научной систематизации.

Результаты. Исследована история блюда «Борщ» и происхождение его названия. Выявлены разновидности борща, его региональные различия в пределах Украины. Указан классический рецепт блюда, сохранившийся в Центральной Украине, а именно в Черкасской области. Показаны отличия украинского борща от подобных первых блюд соседних народов. Отмечена уникальность состава, технология приготовления и вкусовые качества классического украинского борща. Систематизирована гастрономическая составляющая во Всемирном нематериальном наследии ЮНЕСКО. Выяснено, благодаря

каким характеристикам национальные кухни, гастрономические культуры, диеты, отдельные блюда и напитки могут быть включены в список Всемирного наследия. Обоснована необходимость внесения украинского борща в национальный список нематериального культурного наследия и список Всемирного нематериального наследия ЮНЕСКО. Упорядочен алгоритм подачи элемента (борща) во Всемирное нематериальное наследия ЮНЕСКО. Показано, что украинский борщ соответствует требованиям по включению в список нематериального наследия ЮНЕСКО. Составлен образец учетной карточки элемента для включения в список нематериального наследия. Указана необходимость популяризации борща через создание его кулинарного бренда. Предложено проведение национального праздника борща для сохранения и продвижения блюда на государственном и международном уровнях.

Научная новизна работы заключается в том, что предложено внести борщ, как традиционное первое блюдо украинцев, в национальный список нематериального культурного наследия и список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО. Обосновано, что продвижение блюда на международный уровень требует разработки бренда «Украинский борщ».

Практическая значимость проведенного исследования определяется защитой борща от присвоения другими народами и возможностью заявить блюдо как гастрономический бренд Украины путем внесения в список Всемирного наследия ЮНЕСКО.

Ключевые слова: гастрономическая культура, национальная кухня, традиционные блюда, украинский борщ, нематериальное наследие ЮНЕСКО, учетная карточка элемента, гастрономический бренд, национальный праздник борща.

UDC 338.4:612.2:327.3(477)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.32-40>

Shparaga Tatiana Ilidorivna,
Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor
Smishchenko Iryna Igorivna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: irinasmisenko@gmail.com

UKRAINIAN BORSCHT AS AN APPLICANT FOR INCLUSION TO THE UNESCO INTANGIBLE HERITAGE

The aim of the research. Studying the traditional national dish of Ukrainians – borscht as an intangible cultural heritage of Ukrainian people. Have to be included in the lists of national and world heritage for the purpose of protecting it from being appropriated by other neighboring nations. The reason of substantiation of the necessity of development of the gastronomic brand «Ukrainian Borsch» – its promotion in the international and world tourist markets.

Methods. The main research methods are descriptive, comparative, analytical, synthetic, graphic, formalization, scientific systematization.

Results. The history of the dish «Borsch» and the origin of its name are researched. Varieties of borscht and its regional differences within Ukraine have been found out. The classic recipe of the dish, preserved in Central Ukraine, namely in Cherkasy region, is indicated. The differences between Ukrainian borscht and similar first dishes of neighboring nations are shown. The uniqueness of the composition, the technology of preparation and the taste qualities of classic Ukrainian borsch are emphasized. The gastronomic component in the UNESCO World Intangible Heritage has been systematized. The characteristics of national cuisines, gastronomic cultures, diets, specialties and beverages can be found in the World Heritage List. The necessity to include Ukrainian borsch in the national list of intangible cultural heritage and the UNESCO World Intangible Heritage List is substantiated. The algorithm for submitting an element (borsch) to the UNESCO World Intangible Heritage has been ordered. It is shown that Ukrainian borsch meets the requirements for inclusion in the UNESCO list of intangible heritage. A sample account card has been compiled for inclusion in the intangible heritage list. The need to promote borscht through the creation of its culinary brand is outlined. It is suggested to hold a national borsch holiday to preserve and promote the food at the national and international levels.

The scientific novelty of the work is that it is proposed to include borsch, as a traditional first dish of Ukrainians, in the national list of intangible cultural heritage and the list of intangible cultural heritage of UNESCO. It is substantiated that the promotion of the dish internationally requires the development of the Ukrainian Borsch brand.

The practical significance of the research is determined by the protection of borscht from being appropriated by other peoples. As well as ability to declare the dish as a gastronomic brand of Ukraine through its listing in the UNESCO World Heritage List.

Keywords: gastronomic culture, national cuisine, traditional dishes, Ukrainian borscht, UNESCO's intangible heritage, element's accounting card, gastronomic brand, national borscht holiday.

Постановка проблеми. Важливою складовою культури кожного народу є гастрономічна культура, знайомлячись з якою можна глибше пізнати його етнічну самобутність. Національна кухня формується в процесі історичного розвитку і вважається репрезентативною для певної

території – країни, регіону, місцевості. Україна славиться значною кількістю традиційних страв, серед яких чільне місце посідає борщ. Нині ця традиційна для українців страва потребує нагального захисту, оскільки спостерігаються непоодинокі випадки, коли її видають за національну страву держав-сусідів. З огляду на це, необхідно вжити дієвих заходів щодо захисту української традиційної страви – борщу та забезпечити йому належну промоцію на міжнародному і світовому рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останній період вивченню гастрономічної культури приділяється значна увага з боку істориків, етнографів, соціологів, культурологів, туризмологів та фахівців інших профілів. Зокрема, В. Ніколенко у своїх соціологічних дослідженнях вперше розглядає прийом їжі як мистецтво. Культуролог М. Капкан визначає поняття гастрономічної культури як систему норм, принципів, зразків приготування й споживання їжі та рефлексій, які виникають з приводу цього. У працях Ф. Броделя аналізується зв'язок повсякденного харчування з культурою. К. Леві-Стросс, Р. Барт, М. Дуглас трактують їжу як один із видів специфічного культурного коду. Дослідженню гастрономічної культури присвячені праці ряду інших іноземних (М. Фуко, Ж. Бодрійяр) та вітчизняних (В. Архіпов, Л. Гаврилюк, В. Русавська, Г. Толок) науковців. Вивченням походження борщу, його складу, технологічних особливостей приготування, ролі в обрядових діях займалися історики та етнографи О. Плюта, Л. Артюх, А. Волкова, В. Панченко, С. Яценко та ін. Як традиційна українська народна страва, яка потребує захисту і просування на світовому ринку, борщ досі не розглядався, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження є імплементація світового досвіду щодо захисту національних страв як пам'яток нематеріальної спадщини на рівні ЮНЕСКО; підтвердження, що український борщ як за складом компонентів, так і технологією приготування є унікальною першою стравою, яка має бути визнана нематеріальною культурною пам'яткою на національному і міжнародному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Українська кухня вирізняється неповторністю та оригінальністю. Іноземні туристи, що приїждять до країни, прагнуть скуштувати наші національні страви – вареники, холодець, сало, деруни, галушки, голубці та ін. Найбільшим попитом у них користується традиційна перша страва українців – борщ.

Історія рецепту цієї страви сягає корінням у XVI–XVII ст. Борщ був і нині залишається обов'язковою обрядовою стравою на Різдво, весілля, хрестини [11]. За старих часів рідку їжу українці називали «варивом із зіллям» і вважається, що назва «борщ» пов'язана з рослиною «борщівник», який разом з іншими овочами входив до складу страви. Пізніше цю рослину перестали вживати для приготування борщу. З буряком борщ починає асоціюватися з XVIII ст. Перша частина назви пішла безпосередньо від «буряка», а ось літера «щ» борщу дісталася від щі (капустяного супу без буряка). Є також думка, що слово «борщ» походить від старослов'янського «б'рщъ» (буряк) [10;11]. Але незважаючи на відсутність єдиної точки зору щодо походження борщу, ця страва займала та продовжує займати провідне місце у традиційному національному харчуванні українців.

Існує географічне поняття «борщовий пояс», що охоплює території, на яких традиційно готують борщ, – від південно-східної Польщі через Україну, Білорусь до російських регіонів на Волзі [4]. Відомо понад 70 складених і описаних різновидів страви [1], серед яких за рецептурою і смаковими якостями вирізняється саме український продукт. Тому таку гастрономічну спадщину належить зберігати, пропагувати і захищати, у тому числі через міжнародні інституції.

Український борщ складається з 20-30 компонентів, що рідко трапляється серед перших страв [11]. Його унікальність полягає також у поєднанні різних способів термічної обробки продуктів – їх варять, смажать, пасерують, тушкують, квасять та маринують. Все це забезпечує неймовірний баланс смаків – від солодкого до кислого та гострого.

Існує три різновиди цієї першої страви: червоний, зелений і холодний борщ. У давні часи борщ варили на м'ясі лише у святкові дні, а в будні - на салі (засмажка готується на шкварках) [11]. Страва має однакову схему приготування, але у кожному регіоні України борщ має свої характерні ознаки.

На заході, в Івано-Франківській та Чернівецькій областях, борщ готують з білим буряком, додаючи сметану або овечу сироватку, у Львівській – з сосисками, на Волині – на грибному бульйоні, на Тернопіллі страву підкислюють квасом, на Хмельниччині – подають зі смальцем і розведеною гарячою сметаною. Східні регіони України характеризуються додаванням у страву консервованої риби. У центральних областях, наприклад, у Полтавській – страву готують на

курячому бульйоні та подають із галушками із прісного тіста, у Вінницькій – підкислюють квасом. В північному регіоні, а саме, на Чернігівщині, можна скуштувати борщ з додаванням непасерованих кабачків, помідорів, яблук, вареної квасолі. На Житомирщині готують так звані «поліський борщ» із в'яленими в'юнами та грибами і «коростенський борщ» із сухофруктами. На півдні, в Одеській області, в борщ додають підсмажені бички, а в Криму – при подачі окремо кладуть фрикадельки [9;11].

Проте, як вважають етнографи, саме у центральній частині України, на Черкащині, зберігся рецепт класичного борщу, який варять на бульйоні зі свинини з додаванням таких основних інгредієнтів як буряк, капуста, морква, картопля. Основний секрет приготування давнього доброго борщу – це використання традиційної печі, в якій страва повільно нудилась, досягаючи потрібної кондиції, а саме густоти - «щоб ложка стояла». Головну страву подають обов'язково з пампушками, сметаною, салом з часником [11].

На сьогоднішній день існують суперечки, чи дійсно борщ є істинно українською стравою. Адже його готують також росіяни (борщ), білоруси (баршч), поляки (barszcz), литовці (barščiai), румуни (borș) і молдавани (borș).

Основною особливістю польських червоних борщів є відсутність в їх складі картоплі, капусти і наявність свинячого язика. Румуни називають борщем настій заквашених висівок, на якому варять супи – «чорби». Білоруський борщ без капусти та вариться на бульйоні з копченостями. В нього також додають відварений буряк, борошно в засмажку замість помідорів та не заправляють салом з часником. Литовський борщ схожий за технологію приготування та складом інгредієнтів на російську окрошку. Страва є холодною, для якої обов'язково використовують свіжі огірки, кефір та відварний буряк. Молдавський відрізняється наявністю печеного чи вареного буряка нарізаного соломкою, відсутністю капусти [14].

Проте найбільші зазіхання на нашу національну страву маємо з боку Росії. Росіяни стверджують, що борщ – це їхня національна страва, і активно пропагують її за кордоном як «Russian Soup» (російський суп). Тому більшість іноземців не знають борщ, саме як українську традиційну страву. Росія «здобула» право на цей кулінарний продукт протягом століть загарбницької політики.

На теренах СРСР борщ набув особливої популярності в добу сталінізму в результаті цілеспрямованої і злагодженої пропаганди. З метою уніфікації країни, що складалась з численних народів, нівелювались усі складові їх традиційної культури, у тому числі національна кухня. Єдиною дозволеною кулінарною книгою на той час була «Книга про смачну та здорову їжу» (1939 р.). У ній всі страви, а також і борщ, позиціонувались як складові "радянської кухні", тобто російської, адже російська культура була домінуючою в СРСР.

Досі в Росії більшою популярністю користуються щі (капустяний суп), а борщ вважається їх різновидом [3]. Проте щі мають зовсім іншу технологію приготування. Головна їх ознака – це кислуватий смак за рахунок основного інгредієнта – капусти (свіжої чи квашеної). Смак може бути створений також за рахунок щавлю, варених яблук та солоних грибів. Основним принципом приготування щі є закладка до страви сирих продуктів, без обсмажування чи пасерування, на відміну від українського борщу.

На технологію приготування страв вплинув також хід історії. Відсутність додаткової кулінарної обробки Росія успадкувала з праслов'янських рецептів. Українці ж в добу монголо-татарської навали запозичили від тюркської кухні інші способи обробки продуктів, наприклад швидке обсмажування в олії, і переіначили його в більш м'яке пасерування, що використовують при готуванні борщу [13].

Отже рецептура українського борщу є особливою. Технологія його приготування значно різниться від технологій перших страв інших народів, якщо навіть вони також іменуються «борщами». Як зазначають історики та етнографи, борщ є істинно українським і повинен зберегти свою унікальність в національній спадщині. Він може стати першою українською стравою в списку всесвітньої нематеріальної культурної спадщини. Такий крок сприятиме збереженню і популяризації автентичних традицій приготування борщу.

Нематеріальна культурна спадщина відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні національної ідентичності груп людей і окремих особистостей. Її існування є необхідною умовою для збереження культурного розмаїття в умовах зростаючої глобалізації. Взаємне визнання спадщини різними громадами допомагає у проведенні міжкультурного діалогу, виховує взаємну повагу до іншого способу життя. «Нематеріальна культурна спадщина» означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти,

предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини [12].

Ознайомлення з досвідом країн, гастрономічні традиції яких були визнані ЮНЕСКО, дозволяє зазначити, що усіх їх єднає бажання зберегти традиційне мистецтво приготування страв чи напоїв, зміцнити соціальні зв'язки у спільнотах людей (табл.1). У Списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО представлені три національні кухні, одна дієта, дві культури, дев'ять страв, два напої, що репрезентують 26 країн Євразії, Африки і Північної Америки. Кулінарні традиції є національним брендом і відображають загальну культуру країн.

Таблиця 1

Гастрономічна складова у Всесвітній нематеріальній спадщині ЮНЕСКО

Елемент	Країна	Рік включення	Причина включення	Гастрономічні особливості
Мексиканська кухня	Мексика	2010	Поєднання давніх та сучасних рецептів, які мають європейський, північноамериканський та азіатський вплив.	Важливі інгредієнти квасоля, чилі, авокадо і кукурудза. Особливо відзначають спеціальну технологію приготування кукурудзяної муки.
Японська кухня (Вашоку)	Японія	2014	Відображення японської духовності (повага до природи), передається від покоління до покоління.	Продукти піддаються мінімальній обробці, зберігаючи чистий смак. Вашоку традиційно складається з 4-х елементів – варений рис, суп, гарнір до рису, цукерки (соління).
Кухня Малаві	Малаві	2017	Приготування і вживання страв важливий спосіб зміцнення сімейних зв'язків.	Основа – злаки у вигляді каш. Популярна нсіма – густа каша з кукурудзяної муки, а також товба (напій з ферментованого проса) і мхвані (тушковане листя гарбуза з арахісовим борошном).
Середземноморська дієта	Португалія, Іспанія, Марокко, Італія, Хорватія, Кіпр, Греція	2010, 2013	Рацион заснований на звичках харчування жителів та визнаний еталоном для підтримки ваги і збереження здоров'я.	Багато зелені, риби, цільного зерна, горіхів і оливкової олії.
Французька культура	Франція	2010	В основі – соціальний аспект, оскільки значущі події пов'язані із застільям.	Передбачається застілья з суворим порядком: аператив–основна страва–десерт–діжестив. Складання меню за сезоном, підбір вина до їжі.
Пивна культура	Бельгія	2016	Пиво є частиною живої спадщини багатьох громад, де його варять століттями.	Виробляється близько 900 різних марок пива, деяким з яких 400 – 500 років.
Турецька кава	Туреччина	2013	Заварювання та пиття кави відображає загальну культуру країни.	Для приготування смажені боби подрібнюють і повільно готують з водою та цукром, поки зверху не утвориться пінка. Турецькі кавові горщики є невід'ємною частиною ритуалу.
Аравійська кава	Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія, Оман, Катар	2015	Кава є аспектом гостинності і вважається обрядовим актом щедрості.	Готується з приходом гостей. Мелена (легко обсмажена) кава вариться у мідній місці на вогні.
Неаполітанська піца	Італія	2017	Мистецтво «піцайоло» передається з покоління в покоління.	Готується з місцевих продуктів і випікається у дров'яній печі при постійному обертанні. Сир лише моцарелла з молока чорних буйволиць, помідори – виключно сорту «сан-марано».
Пряники (ліцитари)	Північна Хорватія	2010	Рецепт зародився в XVI-XVII ст. і зберігся до наших днів.	Випікають у формі серця яскраво-червоного кольору і прикрашають малюнками, віршами, маленьким дзеркальцями.
Лаваш	Вірменія	2014	Відображення культури та соціальний обмін між жінками під час приготування.	Єдина відмінність у формі. Вірменський лаваш має витягнуту овальну форму.
Плоский хліб, включаючи лаваш, катирма, юпку та юфку	Азербайджан, Іран, Казахстан, Киргизстан, Туреччина	2016	Культура виготовлення несе соціальні функції, які дозволяють продовжувати традицію.	
Оші-палав (плов)	Таджикистан	2016	Об'єднання людей різних верст населення та збереження культури.	Заснований на рецепті з овочами, рисом (замочують перед закладанням), м'ясом та спеціями. Неодмінно повинен бути казан.
Плов	Узбекистан	2016	Традиція приготування зберігається в сім'ях,	Має бути товстостінний чавунний, алюмінієвий або мідний казан.

			передається від майстра до учня і сприяє зміцненню соціальних зв'язків, солідарності, є частиною культурної самобутності громади.	
Квашена пекінська капуста Кімчхи	Північна і Південна Корея	2013	Важлива традиція, де рецепт передається від матері до дочки протягом століть та сприяє соціальній згуртованості.	Не лише капуста, а й усі овочі, ферментовані (заквашені) з використанням солі, перцю чилі, кунжутної олії, чоткалю (розсіл на основі морепродуктів).
Долма	Азербайджан	2017	Мистецтво приготування і підтвердження приналежності страви до регіону походження.	Традиційно виноградне листя з фаршем і рисом.
Церемоніальний Кешек	Туреччина	2011	Обрядова страва, що готується групами чоловіків і жінок разом у громаді.	Тушковане куряче м'ясо із зернами пшениці або ячменю.

Складено за [2].

На сьогоднішній день в Україні до національного списку нематеріальної культурної спадщини, а саме сфери «традиційні ремесла», належить лише традиція приготування ет аяклак (караїмського піріжка з м'ясом). Національна їжа караїмів містить в собі давньотюркські і міжнаціональні риси, рецепти яких збереглися до наших днів. Особливість піріжків – це листкове тісто і сира рублена баранина, у вигляді начинки. Він завжди має форму півмісяця з двома отворами, в які заливається баранячий бульйон.

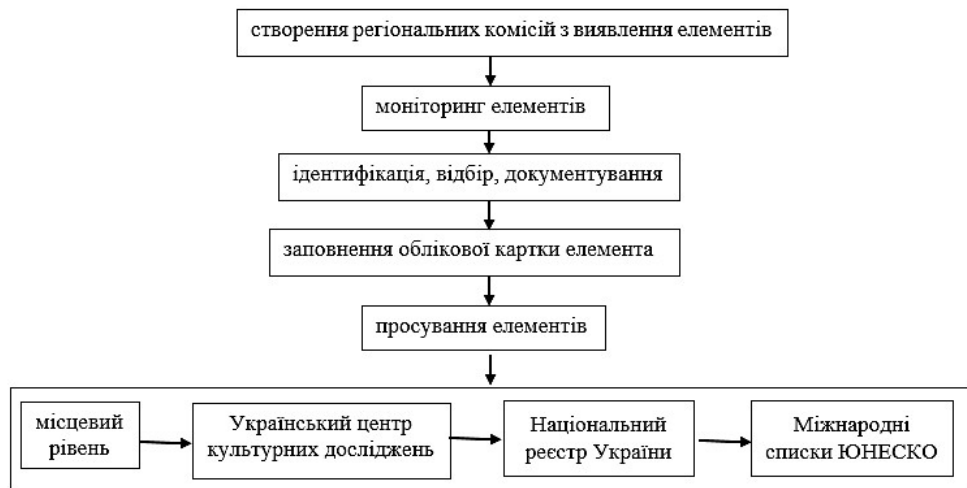

Рис 1. Алгоритм подачі елемента до нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, побудовано за [12]

На нашу думку, український борщ цілком може претендувати на включення до національного списку нематеріальної культурної спадщини та списку культурної спадщини. Згідно Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини, страва повністю відповідає вимогам до елементу ЮНЕСКО, оскільки:

- а) належить до нематеріальної культурної спадщини;
- б) є на даний момент «живою» (не допускається використання практик, які побутували в давнину, проте сьогодні не відтворюються);
- в) передається з покоління в покоління в родині та/або засобами неформальної освіти (гуртки, клуби за інтересами, аматорські колективи тощо);
- г) є важливою частиною життя спільноти та визнається її членами як така [12].

Існує алгоритм подачі елемента до списку Всесвітньої нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, що включає кілька етапів (виявлення, подача та просування). Центральним етапом є подача елемента до відповідних комісій (рис.1). Детально проведена інвентаризація дає можливість успішно дослідити та оцінити значення елемента, відомості, що пов'язані з ним.

Одним з найважливіших моментів є заповнення облікової картки, без якої не розглядається включення елемента до нематеріальної спадщини. Вона подається ініціативною групою до Міністерства культури України та досліджується Експертною радою [12]. Скорочений варіант картки елемента «борщ» представлений у Табл.2.

Зразок облікової картки елемента

<i>1. Назва елемента нематеріальної культурної спадщини</i>
Український борщ з пампушками і часником
<i>2. Інша назва елемента</i>
Борщ, червоний борщ
<i>3. Регіон (область) України</i>
Центральна Україна (Черкаська область).
<i>4. Загальна характеристика елемента</i>
<i>4.1. Визначення громад(и), груп(и) або, окремих осіб (носіїв), що мають пряме відношення до елемента, та місце їхнього перебування</i>
Носії спадщини не становлять якоїсь однієї громади. Борщ є живою спадщиною населення, що готується в кожній українській родині та передається з покоління в покоління. Періодично вони об'єднані в неформальні гурти, що збираються при нагоді (фестиваль, свято).
<i>4.2. Географічне розташування та зона побутування елемента</i>
Елемент поширений по всій території України і по-різному готується в кожному регіоні. Проте етнографи вважають, що класичний рецепт борщу зберігся саме в Черкаській області.
<i>4.3. Галузь спадщини, яка представлена елементом</i>
Згідно ст.2.2.Конвенції:
• усних традицій та формах вираження, зокрема в мові як носієві нематеріальної культурної спадщини; • виконавському мистецтві; • звичаях, обрядах, святкуваннях; • знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту; • традиційних ремеслах.
<i>5. Короткий опис елемента спадщини</i>
Борщ – українська національна страва, заправний багатокомпонентний суп, що є технологічно складним у приготуванні. Історія його рецепту сягає корінням у XVI–XVII ст. Відомо понад 70 складених і описаних різновидів страви. Борщ складається з 20-30 компонентів та найчастіше готується на м'ясному бульйоні. Неодмінними інгредієнтами є буряк, капуста, морква, картопля, цибуля, помідори, квасоля. Унікальна риса страви – поєднання різних засобів термічної обробки продуктів: варять, смажать, пасерують, тушкують, квасять, маринують. Все це забезпечує неймовірний баланс смаків – від солодкого до кислого та гострого. Борщ подають обов'язково з пампушками, сметаною, салом з часником.
<i>6. Матеріальні предмети, пов'язані із елементом</i>
Борщ складається з 20-30 компонентів. Неодмінними інгредієнтами є капуста, морква, картопля, цибуля, помідори, квасоля. Для приготування страви традиційно використовують піч та чавун (горщик). Подають в глиняному посуді, коли вся родина збирається за обіднім столом.
<i>7. Стисле визначення ступеня життєздатності елемента, потреби в заходах з метою його охорони</i>
<i>7.1. Подається опис ступеня життєздатності елемента на даний момент, що включає:</i>
<i>вік носіїв елемента та вік інших членів громади, яким даний елемент є цікавим;</i>
Вік носіїв елемента може бути різним, адже борщ є важливою стравою для кожної родини та для іноземців.
<i>широту охоплення елементом членів громади (приблизна кількість носіїв) та широту розповсюдження в плані географічного ареалу;</i>
Страва охоплює всю територію України, є популярною серед наших співвітчизників та іноземців.
<i>способи передачі елемента в громаді від покоління до покоління і опис цього процесу;</i>
Елемент передається усним та письмовим шляхом від покоління до покоління. Рецепт страви можна знайти навіть у найдавніших друкованих виданнях. Матері навчають своїх доньок готувати страву, тим самим передаючи не лише рецепт, а й традиції та українську гастрономічну культуру.
<i>7.2. Загрози нинішньому побутуванню елемента (якщо такі є), або ризики для його побутування, що можуть виникнути у майбутньому (якщо такі є). Дати оцінку, чи потребує зазначений елемент охорони на даний момент.</i>
Наразі існує загроза з боку росіян, які стверджують, що борщ – це їхня страва, і активно пропагують її за кордоном як «Russian Soup» (російський суп). Більшість іноземців не знають борщ, саме як українську традиційну страву. Тому, міжнародний «паспорт» для борщу у списку нематеріальної спадщини забезпечить захист прав українців називати страву національною.
<i>7.3. Подається приблизний опис заходів, завдяки яким можна уникнути існуючих загроз або майбутніх</i>

<i>ризиків</i>
• запровадити Національний День Борщу, • створити гастрономічний бренд України – «борщ», • внести страву до Національного та Міжнародного реєстру нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, • розробити офіційний сайт з різноманітними рецептами, традиціями приготування і подачі борщу.
8. <i>Заходи щодо охорони елемента</i> В Україні проводяться фестивалі борщу на Тернопільщині (с.Борщів), Вінниччині (с. Правилівка), Полтавщині (м.Опішня), Київщині (с.Чубинське), Черкащині (с.Княжа), де любителі гастрономічного туризму можуть ознайомитись з українськими кулінарними традиціями та спробувати різні види борщу.
9. <i>Участь зацікавлених сторін у підготовці облікової картки</i>
10. <i>Документація/джерела</i>
11. <i>Контактна інформація</i>
12. <i>Перелік допоміжних матеріалів</i>
13. <i>Дата заповнення облікової картки</i>
14. <i>Засвідчення</i>

Внесення елемента до Всесвітньої спадщини не є завершальним етапом. Важливе значення відіграє також популяризація елемента нематеріальної культурної спадщини, яка окрім підвищення національної гордості українців, сприятиме залученню іноземних туристів, що матимуть можливість ознайомитись із гастрономічними традиціями нашої країни.

Найбільш ефективно популяризація страв-елементів нематеріальної спадщини відбуватиметься через створення гастрономічного бренду. Гастрономічний бренд може розглядатися у двох площинах. Перша площина –це конкретна продукція, яка виробляється на певній території і є пізнаваною для жителів інших країн і міст. Друга є більш узагальненою і охоплює безліч спектрів – це наявність унікальної національної кухні, власних регіональних страв, автентичних мереж харчування тощо [5]. Завдяки наявності гастрономічних брендів (наприклад, пармська шинка, віденська кава, італійська паста, грецька мусака та ін.) територія набуває додаткової привабливості для туристів, які прагнуть отримати максимально автентичну інформацію і враження про країну.

Борщ повинен стати нашим українським гастрономічним брендом, адже в ньому міцно зберігаються національні особливості й традиції народу, що завжди цікаві туристам з інших країн. Борщ, як бренд, має бути невід’ємною частиною туристичного іміджу України.

Ще один спосіб заявити про гастрономічну страву – організувати проведення офіційного національного свята борщу. Однак, перша спроба його запровадження виявилась невдалою. Петиція на підтримку такого свята (жовтень 2019 р.) не зібрала необхідної кількості голосів. Можливо однією з причин цього стала недостатня поінформованість українців. Хоча у світі є позитивні приклади підтримання народом своїх національних страв. Так, італійці, щоб захистити від харчового піратства неаполітанську піцу, об’єдналися і зібрали понад 2 млн. підписів (2017 р.) [15]. Міста, регіони і навіть цілі країни влаштовують грандіозні торжества в честь трюфелів, томатів, віскі, ананасів, каштанів. Наприклад, в США проходить Національний день хот-дога.

Наразі в Україні проводяться фестивалі борщу місцевого рівня. На Тернопільщині (с. Борщів), Вінниччині (с. Правилівка), Полтавщині (м. Опішня), Київщині (с.Чубинське), Черкащині (с.Княжа) любителі гастрономічного туризму можуть ознайомитись з українськими кулінарними традиціями та спробувати різні види борщу [6]. Впровадження національного Дня борщу дозволить українцям:

- об’єднатися у цей день за одним столом;
- передати молодому поколінню секрети приготування страви, ознайомити з її історією та традиціями споживання;
- використати свято як засіб залучення іноземних туристів [7].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Важливою складовою культури кожного народу, окрім архітектури, творів мистецтва є його традиції, у тому числі кулінарні, що успадковані від предків та передаються майбутнім поколінням. Збереження нематеріальної гастрономічної спадщини необхідне задля забезпечення національної ідентичності народів. В традиціях нашого народу існує страва, що має власну історію, відзначається унікальним складом і своєрідною технологією приготування, має певні особливості споживання, ушляхетнена в народній творчості – український борщ. Міжнародним "паспортом" для борщу має стати його місце у списку Всесвітньої нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Це на міжнародному рівні захистить право українців називати страву національною.

Список використаних джерел

1. 16 фактів про український борщ, яких ви точно не знали. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://vsviti.com.ua/ukraine/51292> (03.02.2020)
2. 17 дивовижних кулінарних традицій в усьому світі. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://wander-lush.org/food-culture-unesco/> (02.02.2020)
3. Битва за борщ: так чий він насправді. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-50074767> (12.02.2020)
4. Борщ український. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://uateka.com/uk/article/culture/991> (05.02.2020)
5. Гастрономічний бренд Санкт-Петербурга як спосіб покращення іміджу міста. [Електронний ресурс] / Режим доступу: (13.02.2020)
6. Гастрономічні фестивалі в Україні як фактор розвитку гастрономічного туризму. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.agrosvit.info/pdf/20_2018/4.pdf (13.02.2020)
7. Електронні петиції. Запровадити 5-й офіційне національне свято – борщу. Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://petition.president.gov.ua/petition/77574> (13.02.2020)
8. Історія борщу. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://borshchiv.com/borsch-history/> (05.02.2020)
9. Особливості приготування борщів української кухні. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/urok-na-temu-osoblivosti-prigotuvannya-borsiv-ukrainskoi-kuhni-tehnologia-prigotuvannya-borsu-ukrainskogo-186209.html> (10.02.2020)
10. Теорія і практика: борщ. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://reston.ua/ukr/kyiv_topics/teoriya-i-praktika-borsch (05.02.2020)
11. Українська кухня. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ua-referat.com/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D1%85%D0%BD%D1%8F_2 (03.02.2020)
12. Український центр культурних досліджень. Нематеріальна культурна спадщина України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf (02.02.2020)
13. Чим відрізняється українська кухня від російської. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://h.ua/story/57383/> (12.02.2020)
14. Чудові борщі. Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.livejournal.com/interesting/> (11.02.2020)
15. ЮНЕСКО внесла неаполітанську піцу до списку нематеріальної спадщини. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://gordonua.com/news/worldnews/yunesko-vnesla-neapolitanskuyu-piccu-v-spisok-nematerialnogo-naslediya-220970.html> (13.02.2020)

References

1. 16 facts about Ukrainian borscht that you didn't know for sure. [Electronic resource] / Access mode: <http://vsviti.com.ua/ukraine/51292> (03.02.2020)
 2. 17 amazing culinary traditions around the world. [Electronic resource] / Access mode: <https://wander-lush.org/food-culture-unesco/> (02.02.2020)
 3. The battle for borscht: the way it really is. [Electronic resource] / Access mode: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-tra-50074767> (12.02.2020)
 4. Borsch Ukrainian. [Electronic resource] / Access mode: <https://uateka.com/en/article/culture/991> (05.02.2020)
 5. Gastronomic brand of St. Petersburg as a way to improve the image of the city. [Electronic resource] / Access mode: (13.02.2020)
 6. Gastronomic festivals in Ukraine as a factor in the development of gastronomic tourism. [Electronic resource] / Access mode: http://www.agrosvit.info/pdf/20_2018/4.pdf (13.02.2020)
 7. Electronic petitions. Introduce the 5th official national holiday - borscht. Electronic resource] / Access mode: <https://petition.president.gov.ua/petition/77574> (13.02.2020)
 8. History of borscht. [Electronic resource] / Access mode: <https://borshchiv.com/borsch-history/> (02.02.2020)
 9. Features of Ukrainian borscht cooking. [Electronic resource] / Access mode: <https://vseosvita.ua/library/urok-na-temu-personality-prigotuvannya-borsiv-ukrainskoi-kuhni-tehnologia-prigotuvannya-borsu-ukrainskogo-186209.html> (10.02.2020)
 10. Theory and practice: borscht. [Electronic resource] / Access mode: https://reston.ua/eng/kyiv_topics/teoriya-i-praktika-borsch (05.02.2020)
 11. Ukrainian cuisine. [Electronic resource] / Access mode: http://ua-referat.com/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C_%D0%BA%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BA%D1%83%D1%85%D0%BD%D1%8F_2 (03.02.2020)
 12. Ukrainian Center for Cultural Research. Intangible cultural heritage of Ukraine. [Electronic resource] / Access mode: http://uccs.org.ua/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2018-08-17_2.pdf (02.02.2020)
 13. How is Ukrainian cuisine different from Russian. [Electronic resource] / Access mode: <https://h.ua/story/57383/> (12.02.2020)
 14. Wonderful borscht. Online resource] / Access mode: <https://www.livejournal.com/interesting/> (11.02.2020)
- UNESCO has included Neapolitan pizza in the list of intangible heritage. [Electronic resource] / Access mode: <https://gordonua.com/news/worldnews/yunesko-vnesla-neapolitanskuyu-piccu-v-spisok-nematerialnogo-naslediya-220970.html> (13.02.2020)

Романів Оксана Яківна,
кандидат географічних наук, доцент
Рибачок Олексій Миколайович
Савельєва Дар'я Віталіївна

Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, м. Житомир, Україна, e-mail: okromaniv@gmail.com
Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, м. Житомир, Україна, e-mail: lescha.r.2018@gmail.com
Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, м. Житомир, Україна, e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru

СТРІТ-АРТ В ТУРИСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЖИТОМИРА

Мета дослідження – обґрунтування основних характеристик екскурсійного продукту «Стріт-арт Житомира» та складових стратегії просування його на туристичний ринок міського туризму.

Методика дослідження включає систему методів та прийомів: монографічний, методи маркетингових досліджень ринку (застосовувалися при вивченні наявного попиту на пропонований тип туристичних продуктів і ставлення місцевих мешканців до стріт-арту), опитування експертів (використовували при зборі інформації про екскурсійні об'єкти), метод польових досліджень (послугувалися при обстеженні фактичного стану об'єктів екскурсійної програми на місцевості).

Результати дослідження. Оцінено роль стріт-арту у переосмисленні міського простору на прикладі відомих проєктів у світовій практиці. Встановлено термінологічне значення понять «стріт-арт», «стінопис», «мурал», «графіті» тощо. Стінопис або мурал (іспанською мовою — «стіна», «мур») — різновид монументального і декоративного малярства, що виконувалося безпосередньо на стіні або на штукатурці, в якому образи й декоративні орнаменти підпорядковуються архітектурним формам. Відзначено переваги зростання популяризації стріт-арту, оскільки в поєднанні з пострадянською архітектурою він дозволяє покращити міські краєвиди. Підкреслено й інші позитивні сторони стріт-арту: створення просторових орієнтирів, конструювання простору, маркування простору та інше. Окремим позитивом муралів є те, що вони спрямовані на залучення більшої кількості туристів у міста. У тексті роботи наведено приклади стінопису у відомих туристичних центрах, завдяки яким вдалося трансформувати урбаністичний простір.

У статті розглядається значення стріт-арту як одного з найбільш популярних і динамічних за розвитком видів сучасного мистецтва у формуванні туристичного простору міського середовища Житомира. Визначається роль муралів як найпоширенішого напрямку стріт-арту в Житомирі. Проведено дослідження найбільш відомих і значимих муралів міста Житомир у польових умовах та за доступними джерелами інформації, проаналізовано можливість їх залучення до екскурсійної програми. Розроблено основні складові екскурсійного продукту «Стріт-арт Житомира». Визначено інструменти просування пропонованого екскурсійного продукту на ринок міського туризму.

Науковою новизною роботи є те, що було розроблено інноваційний міський екскурсійний продукт. Екскурсійна програма включає п'ятнадцять локацій. Зміст екскурсії розрахований як на професійних митців, так і на тих, хто не є експертом у художній сфері.

Практичне значення роботи полягає у тому, що пропонований екскурсійний продукт може бути впроваджений на туристичний ринок та сприятиме формуванню позитивного туристичного іміджу міста Житомира.

Ключові слова: стріт-арт; мурал; міський туризм; екскурсійний продукт.

Романів Оксана Яковлевна,
кандидат географічних наук, доцент
Рибачок Алексей Николаевич
Савельева Дарья Витальевна

Государственный университет «Житомирская политехника», доцент кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, г. Житомир, Украина, e-mail: okromaniv@gmail.com
Государственный университет «Житомирская политехника», г. Житомир, Украина, e-mail: lescha.r.2018@gmail.com
Государственный университет «Житомирская политехника», г. Житомир, Украина, e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru

СТРИТ-АРТ В ТУРИСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЖИТОМИРА

Цель исследования – обоснование основных характеристик экскурсионного продукта «Стрит-арт Житомира» и составляющих стратегии продвижения его на туристический рынок городского туризма.

Методика исследования включает систему методов и приемов: монографический, методы маркетинговых исследований рынка (применялись при изучении имеющегося спроса на предлагаемый тип туристических продуктов и отношения местных жителей к стрит-арту), опрос экспертов (применялся при сборе информации об экскурсионных пунктах), метод полевых исследований (использовался при изучении фактического состояния объектов экскурсионной программы на местности).

Результаты исследования. Оценена роль стрит-арта в переосмыслении городского пространства на примере известных проєктов в мировой практике. Установлено терминологическое значение понятий «стрит-арт», «стенпись», «мурал», «граффити» и других. Стенопись или мурал (по-испански muro - «стена», «мур») – разновидность монументальной и декоративной живописи, что выполнялась непосредственно на стене или на штукатурке, в которой образы и декоративные орнаменты подчиняются

архитектурным формам. Отмечены преимущества роста популяризации стрит-арта, поскольку в сочетании с постсоветской архитектурой он позволяет улучшить городские пейзажи. Подчеркнуто и другие положительные стороны стрит-арта: создание пространственных ориентиров, конструирование пространства, маркировка пространства и прочее. Отдельным позитивом муралов является то, что они направлены на привлечение большего количества туристов в города. В тексте работы приведены примеры стенописи в известных туристических центрах, благодаря которым удалось трансформировать урбанистическое пространство. В статье рассматривается значение стрит-арта как одного из наиболее популярных и динамично развивающихся видов современного искусства в формировании туристического пространства городской среды Житомира. Определяется роль муралов как самого распространенного направления стрит-арта в Житомире. Проведено исследование наиболее известных и значимых муралов города Житомир в полевых условиях и по доступным источникам информации, проанализирована возможность их привлечения к экскурсионной программе. Разработаны основные составляющие экскурсионного продукта «Стрит-арт Житомира». Определены инструменты продвижения предлагаемого экскурсионного продукта на рынок городского туризма.

Научной новизной работы является то, что был разработан инновационный городской экскурсионный продукт. Экскурсионная программа включает пятнадцать локаций. Содержание экскурсии рассчитано как на профессиональных художников, так и на тех, кто не является экспертом в художественной сфере.

Практическое значение работы состоит в том, что данный экскурсионный продукт может быть внедрен на туристический рынок и будет способствовать формированию положительного туристического имиджа города Житомира.

Ключевые слова: стрит-арт; мурал; городской туризм; экскурсионный продукт.

UDC 72.04:75.036+338.48
49

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.41->

Romaniv Oksana Yakivna,
Candidate of Geography, Associate Professor
Rybachok Oleksii Mykolayovych

State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine,
e-mail: okromaniv@gmail.com

State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine,
e-mail: lescha.r.2018@gmail.com

Savelyeva Daria Vitaliivna

State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine,
e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru

STREET ART IN THE SPACE OF THE TOURIST ENVIRONMENT OF ZHYTOMYR

The aim - to study the main characteristics of the tour "Street art Zhitomir" and its strategy to promote on the urban tourism market.

Research methodology includes a system of methods and techniques: monographic, methods of market research (applied in the study of the existing demand for the proposed type of travel products and attitudes of local people to the street art), interviews with experts (used in collecting information about sightseeing objects), the method of field research (used in the study of the actual state of excursions subjects in real-world conditions of the area).

Research results. Reviewed the role of street art in urban space rethinking the example of prominent projects in the world. Established terminological meaning of "street art", "mural", "graffiti" and so on. The benefits of increasing the popularity of street art are noted. Wall painting or mural (in Spanish muro - "wall", "masonry") - a kind of monumental and decorative painting, performed directly on the wall or plaster, in which the images and decorative ornaments are subordinated to architectural forms. It allows to improve urban landscapes in combination with post-Soviet architecture. Other positives of street art are: creating landmarks, designing space, marking space, and more. A separate positive of the Murals: they help attract more tourists to the cities. The text of the publication gives examples of murals in famous tourist centers, which have helped to transform the urban space. The article discusses the importance of street art as one of the most popular and fastest growing types of contemporary art in shaping the space of the urban tourism environment of Zhytomyr. It defines the role of murals as the most common direction of Zhytomyr street art. The results of the study of the most famous and significant murals of the city of Zhytomyr by available sources of information are presented, the possibility of their involvement in the excursion program is analyzed. The main components of the excursion product "Street Art Zhytomyr" in the publication are developed. The tools for promoting the proposed excursion product to the urban tourism market are identified.

The scientific novelty of the work: an innovative city excursion product was developed. The excursion program includes fifteen locations. The content of the tour is designed for both professional artists and those who are not experts in the field of art.

The practical significance of the work: this excursion product can be introduced into the tourism market and it will contribute to the formation of a positive tourist image of the city of Zhytomyr.

Keywords: street art; mural; urban tourism; excursion product.

Постановка проблеми. Сучасним трендом урбан-туризму за версією сайту Pinterest.com є

стріт-арт. У 2018 р. було популярним проводити час у ролі «стріт-арт туриста» вулицями Лісабона, де є вражаючі яскраві мурали, або ж відвідувати щорічне шоу найвідоміших райтерів світу «Мистецький Базель» у Маямі. На сторінках Інтернет-ресурсу закликають: «Міста, як-от Маямі, Лісабон, Мельбурна (а можливо і ваше власне?), створені для мисливців за стріт-артом» [11]. Це змусило нас по-іншому поглянути на місто Житомир та звернутися до розробки тематичного екскурсійного маршруту для гостей та мешканців міста. Адже стріт-арт в 2000-х рр. набув популярності в Житомирі й став легітимною частиною його міського простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні проблеми міського вуличного мистецтва досліджували В. Воротнєв [2], Д. Голинко-Вольфсон [3], К. Грицюк [4], В. Поднос із співавторами [9], які у своїх працях опиралися на базові для вивчення стріт-арту книги «Трафаретні графіті» (2002) та «Світ графіті» (2004) за редакцією Трістана Манко, огляди світового стріт-арту «Пост-графіті: між вулицею, мистецтвом і комерцією» (2007) Джулії Рейнеке, «Нація трафарету: графіті, спільнота і мистецтво» (2008) Рассела Хауза, «Посвягання» (2010) за редакцією Карло МакКорміка та Етеля Сено і «Після вулиці» (2010) Патріка Нгуєна. Ці публікації стали теоретичною і методичною основою й нашого дослідження.

Зупинимося на потрактуванні спецтермінології. Стріт-арт – це не вуличне мистецтво в цілому. Це культурний пласт, який сформувався на зламі тисячоліть в середовищі так званої графіті-субкультури (graffiti-art, spray-art). Іноді цей період іменують пост-графіті.

Графіті існували здавна. Прикладами їх є графіті Помпеїв, Софії Київської тощо. «Граффіто» італійською значить «надряпаний» знак. Американська преса в 1970-тих роках долучила цей мистецтвознавчий термін до нью-йоркської субкультури, самоназвою якої був «райтинг». Райтинг полягав у написанні й поширенні свого вуличного псевдоніму, «клички», або абрєвіатури «банди».

Цікаво, що стріт-арт спочатку асоціювався з мініатюрними формами – з наклейками та скромними монохромними трафаретами. А лише з часом молодіжна контр- і субкультура отримала право на репрезентацію у візуальному просторі сучасного міста у вигляді акуратних авторських оформлень значних площин муніципальної власності [2].

Стінопис як вид монументального живопису – найдавніший вид живопису, відомий з епохи палеоліту. Стінопис або мурал (англ. mural – «фреска»; ісп. muro – «стіна», «мур») – різновид монументального і декоративного малярства, що виконується безпосередньо на стіні або на штукатурці, закріпленій на стіні, в якому фігуративні образи й декоративні орнаменти підпорядковуються архітектурним формам. Мурал – живопис на архітектурних спорудах та інших стаціонарних основах. У стінописі користуються різною малярською технікою (фреска, альсекко, енкавстика, темпера, клейові фарби, олія, синтетичні гумові фарби тощо). До стінопису зараховують також мозаїку [3].

Якщо говорити про муралізм як явище, то у культурологів є дві думки, звідки воно бере свій початок. Прибічники першої кажуть про те, що сучасні художники стріт-арту у своїх творах відштовхуються від класичних грецьких і римських фресок. Прихильники інших поглядів вважають, що корені слід шукати в періоді мексиканської революції 1910-1917 рр.. Плакати й агітаційні листівки, на створення котрих бракувало паперу, зусиллями Дієго Рівери, Давида Альфаро Сікейроса, Хосе Ороско та інших творців-бунтарів перетворювалися на грандіозні картини на стінах. Сьогодні ці люди вважаються класиками, а сам рух отримав назву «муралізм» [4].

Бум муралізму у західних державах припав на 1980-ті рр. Сьогодні його хвилі докотилися до країн Східної Європи. А у країнах Азії до цього виду творчості спостерігається ще доволі консервативне ставлення. Для країн пострадянського простору відзначають певні переваги у популяризації муралізму, оскільки в поєднанні з архітектурою, що дісталася з комуністичних часів, він дозволяє покращити міські краєвиди. Водночас це й відродження українських народних традицій розпису стін хати зовні орнаментами, але вже в сучасних стилях.

В цілому, експерти підкреслюють такі позитивні сторони стріт-арту: підвищення привабливості, естетизація міського простору, «оживлення» одноманітних просторів типової забудови у житлових масивах та промзонах. Зображення на великих будинках роблять їх більш комфортними, дружніми для візуального сприйняття, ближчими до людського масштабу. Стріт-арт може бути спрямований на підкреслення особливостей місцевості. Подібні об'єкти можна трактувати як маркери міського простору – символи.

Таким чином, важливими функціями муралів щодо геопростору є:

- створення просторових орієнтирів – нових маршрутів, практик та норм взаємодії із простором;
- конструювання простору – мурали стають не лише новими для простору об'єктами, але

творять і свій власний «мета-простір», порушуючи або змінюючи традиційні просторові диспозиції;

- маркування простору – внесення нових та важливих маркерів-символів, за рахунок чого простір стає символічно забарвленим [9].

У даній публікації детальніше зупинимося на практичних аспектах застосування функцій муралів, за рахунок яких мурали позиціонують себе як цікаві атракції, можуть лягти в основу екскурсійних маршрутів та володіють здатністю приваблювати більшу кількість відвідувачів до міста.

Наведемо приклади стінописів в містах різних країн світу, яким вдалося стати привабливими туристичними атракціями та трансформувати урбаністичний простір [3], [10], [12]:

1. Найбільша кількість муралів зосереджена на даний час у США, а саме у Нью-Йорку і Філадельфії. У 1984 р. затвердили програму, метою якої було забезпечити митців-експериментаторів цегляним «полотном» для творчості. Результат – близько трьох тисяч мистецьких робіт.

2. Відомою колекцією графіті у Європі є East Side Gallery – довжиною в більш як кілометр шмат Берлінського муру, на якому понад сотня художників після возз'єднання Німеччини зобразили свій погляд на тогочасну реальність. Більшість зображень мають політичну тематику.

3. У Празі є своя «політична» стіна – названа на честь Джона Леннона. Її почали розмальовувати рядками з пісень «бітла» ще у 1980-х, що викликало невдоволення тодішньої комуністичної влади Чехословаччини. На стіні не раз старі зображення зникали під новими.

4. Лондонський район Шордіч, відомий своїм розмаїтим вуличним мистецтвом (туди навіть водять екскурсії). Це одна велика змінна експозиція.

5. У багатьох європейських містах є свої райони, де багато графіті. Як приклад: марсельський Пан'є чи вільнюський Ужупіс. Частина історичного центру іспанської Малаги, міста, де народився Пабло Пікассо, – один суцільний мурал.

6. Центр Парижа архітектурно досить консервативний, навіть «музеїфікований». Мурали там не поширені. Але кілька років тому місцева влада дала згоду на те, щоб поряд з Центром сучасного мистецтва Помпиду з'явилося подібне зображення. Наслідком став автопортрет «Тсс!» Жана-Франсуа Перроя (художник Джеф Аерозоль).

7. Італійський графітіст з псевдонімом Blub хоче, аби публіка не почула, а побачила те, чого не бачить. На його думку, у місті домінує Ренесанс, і, аби привернути увагу до сучасного, він у різних куточках Флоренції намалював класичні картини. Одна з них – ангел, що грає на лютні, з галереї Уффіці – у масках і з трубками для підводного плавання.

8. Славиться графіті англійський Брістоль, де народився і розпочав свій творчий шлях визнаний в світі митець вуличного живопису Бенксі (Banksy).

Завдяки вдало створеним муралам названих міст вдається розширити туристичну мережу, вивести її навіть у спальні райони міст. В цьому плані є позитивний досвід, який може взяти до уваги Україна.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Але оскільки для України міський стінопис є відносно новим поняттям, то тут постають питання його ролі у міському туристичному просторі. Актуальною залишається проблема межі між прийнятною та непринятною творчістю у публічному просторі. Межа між мистецтвом та вандалізмом є доволі хиткою.

Водночас фахівці [9] зауважують, що новий стріт-арт маршрут може не просто доповнювати чи надбудовувати історичний образ місцевості, а й повністю змінити його. Проте мало є публікацій щодо використання стріт-арту як основи формування турпродукту та бази для покращення іміджу міста.

Формулювання цілей статті. Мета представленого дослідження – обґрунтування основних характеристик екскурсійного продукту «Стріт-арт Житомира» та складових стратегії просування його на туристичний ринок міського туризму.

Методика дослідження включає систему методів та прийомів: монографічний, методи маркетингових досліджень ринку (застосовувалися при вивченні наявного попиту на пропонований тип туристичних продуктів і ставлення місцевих мешканців до стріт-арту), опитування експертів (використовували при зборі інформації про екскурсійні об'єкти), метод польових досліджень (послугувалися при обстеженні фактичного стану об'єктів екскурсійної програми на місцевості).

Виклад основного матеріалу. Стріт-арт в Житомирі все більше набирає обертів. Запорукою розвитку стріт-арту в місті є наявність тут аматорів цього мистецтва – митців графіті та стінопису, а також ентузіастів, які свого часу започаткували фестиваль «ТБДЦ» на хвилі популярності графіті. Фестиваль проводився у 2013-2015 рр. Заснували його представники об'єднання «ТБДЦ» Віталій Талько та Дмитро Краб. У 2015 р. Житомиру навіть пророкували стати графіті-столицею

України завдяки праці команди "ТБДЦ" і їх колегам з інших міст. Стріт-арт підтримувала й місцева влада [5]. Загалом об'єднання "ТБДЦ" ще у 2012 році розробило своєрідний план, відповідно до якого у Житомирі передбачалося реалізувати кілька творчих проєктів. Вже зараз по місту можна нарахувати кілька десятків пристойних творів, які викликають інтерес. І є бажаючі подивитися на них під час екскурсії. Звернемо увагу на стріт-арт художника Віталія Талько. Він є автором арт-об'єкту, який увійшов в топ-10 муралів України за версією Dobovo [11] та CityOboz [1]. Зображення Стіва Джобса, засновника компанії Apple, можна побачити у Житомирі на вул. Трипільській, 13а [6].

Житомир славиться й іншими роботами, які мають значну мистецьку цінність. Наприклад, на одній із будівель по вул. Жуйка, 43 у рамках фестивалю «ТБДЦ» художниця Сандра Самбо у 2015 р. зобразила графіті «Жінка-місто» – портрет співачки Еріки Баду. На стінописі – темношкіра дівчина із зачіскою в афро-стилі, яку увінчує корона у вигляді міських багатоповерхівок.

Також є у Житомирі мурали відомої художниці Анастасії Савенець. Одна з робіт – птахи на будівлі ліцею сфери послуг за адресою вул. Чуднівська, 102а.

Житомир уже набуває статусу відкритої арт-галереї. Активно у цьому напрямку працює аерограф Дмитро Краб. Серед його відомих робіт такі:

1. «Українська абетка міста». Проєкт прописаний до комплексної програми управління сім'ї, молоді та спорту міської ради. Батьки можуть взяти свою дитину, яка вчить абетку, і пройти квест по місту, вивчаючи літери разом. Планується створити три вело-парковки – по 10 велосипедів у кожній. Люди брали б їх на прокат і могли би їздити по місту та знайомитися з «Абеткою».

2. «Земне, але недосяжне» – стінопис із зображенням казкових птахів, що з'явився у серпні 2017 року на одній із будівель по вул. В. Бердичівській, 45.

3. «Космічне графіті» за адресою вул. Леха Качинського, 4, біля якого кілька років пролягає маршрут Космічного напівмарафону в Житомирі. З'явилося зображення у вересні 2017 р.

4. «Житомир в орнаменті» – таке графіті знаходиться на одній із будівель на вул. Вел. Бердичівській.

5. «Візуалізація гімну України» – графіті-проєкт на Житомирській міськраді.

6. Масштабний проєкт – 15-метровий мурал «Трисвіт» (рис. 1) – відкритий на початку жовтня 2018 р. на стіні п'ятиповерхового будинку на вул. Покровській. За нього Дмитро Краб став одним із переможців конкурсу «Житомир! Я люблю тебе!» [8]. Стінопис є найбільшим вуличним мистецьким об'єктом Житомира.

Рис.1. Мурал «Трисвіт» [8]

У Житомирі є досвід проведення екскурсій за темою муралів міста. Зокрема, екскурсії проводилися авторами самих муралів В. Тальком та Д. Крабом під час фестивалю «ТБДЦ» у форматі weekend-тріп з використанням автобуса тривалістю три години. Також житомирян запрошували на велоекскурсію «Мурали Житомира» 21 вересня 2017 року на честь акції «День без авто», коли місто долучалося до святкування Всесвітнього дня без автомобіля (World Carfree Day), який відзначається 22 вересня у багатьох країнах світу і проводиться з метою пропаганди ідеї пішого і велосипедного способів пересування та використання громадського транспорту [7]. Але регулярних тематичних екскурсій такого типу в місті не проводять.

Мета пропонованого нами екскурсійного продукту «Стріт-арт Житомира»: знайомство із

найбільш яскравими об'єктами стріт-арту міста. Цільова вікова аудиторія – широка, від дітей старшого шкільного віку до осіб поважного віку. Зміст екскурсії розрахований як на професійних митців, так і на тих, хто не є експертом у художній сфері. Оптимальний період року для проведення екскурсії: травень – вересень, а також грудень – лютий. Передбачено, що екскурсія пішохідна, хоча можливий і варіант автомобільного пересування в залежності від складу групи. Тривалість екскурсії при пішохідному варіанті від однієї години сорок хвилин до двох годин. Проведення екскурсії можливе лише в світлу пору доби. Опишемо програму запропонованої екскурсії у табл. 1.

По завершенню пішої екскурсії учасникам пропонується у Гідропарку зустріч з житомирськими художниками-авторами муралів із міні-лекціями про історію стінопису та особливості розвитку цього виду мистецтва сьогодні. Учасники можуть комфортно розміститися в рекреаційних зонах парку. А у випадку несприятливих погодних умов такі презентації за бажанням екскурсантів можуть бути проведені у спеціально обладнаних мультимедійною технікою конференц-залах або в навчальних аудиторіях Державного університету «Житомирська політехніка», що розміщений поруч.

Таблиця 1.

Програма екскурсії «Стріт-арт Житомира»

Локація	Адреса	Дата створення та автор	Характеристика	GPS-координати
Мурал на «будинку-хімері»	пл. Перемоги, 8	2013-2015 рр. Автор не відомий	Плаский дім-хімера. Проходячи історичним центром міста, через площу Перемоги, 8, не всі одразу помічають цю цікаву будівлю. Під певним кутом, створюється ілюзія, що у будинку є тільки фасад з вікнами, а інших стін немає.	N50.2564559 E28.6571713
Поліська вишиванка	Майдан Соборний, 3	2017 р. Віталій Талько	Мурал прикрашає стіни газорозподільного пункту, виконаний у основних кольорах поліської вишивки до Дня вишиванки. У орнаменті можна побачити традиційні геометричні мотиви та використання червоного, жовтого, зеленого і чорного кольорів.	N50.2547021 E28.6593313
Трисвіт	Покровський сквер	2018 р. Дмитро Краб	Найбільша легальна стріт-арт робота міста. Розмір близько 15 метрів у висоту і 12 м в ширину, загальна площа 180 м². Основне завдання: звернути увагу людей на глобальний і фундаментальний склад речей.	N50.25768 E28.663136
Блюз-музикант	Перехрестя вулиць Михайлівська та Київська	2016 р. Автор не відомий	На правому боці будівлі зображено блюз-виконавця духовика.	N50.2567980 E28.6630304
Шут	Вул. Бердичівська, 37	2015 р. Кирило Альтер	Мурал на будівлі внутрішнього двору. Висота зображення 2 метри. Малюнок перенесено на магніти, що продавалися із благодійною метою: кошти використовувалися на розвиток стріт-арт мистецтва.	N50.251502 E28.671544
Логотип організації «ТБДЦ»	Провулок на вул. Михайлівська	2015 р. Анастасія Савенець	Дизайнерський підхід до створення логотипу в народному стилі.	N50.2550986 E28.6648547
Голуб миру та Янгол	Перехрестя вулиць Михайлівська та Лятошинського	2015 р. CSD ONE	Житомирський рейтер CSD ONE своє бажання миру втілює в своїх роботах, саме тому на муралі в патріотичних кольорах він зобразив символи миру – голуба та янгола.	N50.2548413 E28.6649405
Житомир в орнаменті	Вул. Вел. Бердичівська, 63	2014 р. Дмитро Краб	Стилізований герб Житомира. У 2014 році місто відзначало ювілей – 1130 років і такий проект виявився	N50.2477723 E28.6794851

			символічним. Зображена історія міста та найвизначніші пам'ятки Житомира, які збереглися до сьогодення.	
Українська абетка міста	Центральні вулиці міста (для прикладу, мурал «Голуб» – вул. Бориса Лятошинського, 8)	з 2015 р. Дмитро Краб	Художник працює над проектом «Українська абетка міста» з 2015 року та прописаний до комплексної програми управління сім'ї, молоді та спорту міської ради. Сутність проекту – за 3 роки створити на центральних будівлях Житомира українську абетку. Цей проект – елемент патріотичного виховання та активного дозвілля.	N50.255227 E28.66691029
Земне, але недосяжне	Вул. Вел. Бердичівська, 45	2017 р. Дмитро Краб	Будівля на стіні кафе навпроти ЖДУ ім.І.Франка. На стіні зображений яскравий малюнок з різними птахами, що згуртувалися навколо центральної птиці. Картина наповнена значною кількістю деталей та символів.	N50.2502273 E28.6737782
Портрет Ольжича	Новий бульвар, 4	2018 р. Анастасія Савенець	Стіна Житомирської обласної наукової бібліотеки прикрашена портретом видатного українського поета, публіциста, громадського діяча та археолога Олега Ольжича. Крім портрету, на муралі його цитата: «Бо лаврами діл, а не слова, вінчає велика пора».	N50.2509177 E28.6656667
Портрет Стіва Джобса	Вул. Трипільська, 13а	2016 р. Віталій Талько	Монохромний портрет американського підприємця і винахідника, засновника корпорації Apple Inc. Мурал входить до топ-10 муралів України за версією Dobovo та CityOboz.	N50.257471 E28.647993
Космічний мурал	Вул. Леха Качинського, 4	2017 р. Дмитро Краб	На стіні зображений космонавт у скафандрі, який літає на різнобарвних повітряних кульках. Цей мурал художник створив у подарунок житомирянам до Дня міста.	N50.253740 E28.657925
Мозаїка Державного університету «Житомирська політехніка»	Вул. Чуднівська, 103	1996 р. Колектив авторів	На фасаді будівлі університету у техніці мозаїки зображено робітника і робітницю, що символізують старанну працю народу радянських часів. Виконано у стилі соцреалізму.	N50.2446298 E28.6375247
Птахи	Пляжна алея, вхід у Гідропарк	2016 р. Дмитро Краб	На стіні Гідропарку мурал із реалістичним зображенням різних птахів. Малюнок вражає своєю близькістю до природи та приємними кольорами.	N50.236219 E28.607272

У промоції пропонованого екскурсійного продукту важливу роль може відігравати відродження фестивалю ТБДЩ та активізація життя у межах промислової площадки, яка відведена під його діяльність в районі вул. Жуїка, 43. Там відбувалися різноманітні заходи, дискотеки і зустрічі людей, які цікавляться цим видом мистецтва. Останній фестиваль 2015 р мав насичену програму. З 24 по 31 серпня 2015 р. райтери створювали свої графіті у центрі міста на відрізку між вулицями Київською та Лятошинською. За тиждень тут з'явилося щонайменше 25 нових робіт. Поряд з цим, на фестивалі передбачалася і розважальна частина – виставки, майстер-класи, аукціони, лекції, ярмарки, фєєр-шоу та фєєр-батли, музична вечїрка.

Традиційними інструментами просування екскурсії залишається друкована рекламна продукція (буклети, флаєри тощо), магніти із зображенням муралів міста. Прикладом використання таких сувенїрів для привернення уваги до стїнопису стала презентація муралу «Житомир в орнаментї», який створювався за підтримки мецената Б. Розенблата. Під час відкриття муралу реалїзувалися магніти та футболки із зображенням графіті. Всї кошти від реалїзації продукції було направлено на потреби місцевого військового госпїтальноу.

Проте залишається невирішеним питання збереженості муралів та іншого типу стінопису: деякі знищено в результаті утеплення стін житлових будинків та під впливом атмосферних явищ. Виходом із ситуації могло би стати створення спеціалізованого сайту – своєрідного музею муралів Житомира. На даний час є кілька сайтів, на яких збережені фото стінописів міста, але єдиного спеціалізованого інформаційного ресурсу, який би постійно поновлювався та підтримувався, немає. Найбільш повна колекція фото є на сайті Першого житомирського інформаційного порталу www.1.zt.ua. Там презентовано фото станом на вересень 2016 р. (47 муралів). За нашими підрахунками за 2017-2019 рр. на вулицях міста з'явилося ще близько десятка нових зображень, які варті уваги туристів. Доречним є створення мобільного додатку, який би допоміг знаходити всі стінописи міста на карті. Також одним із важливих аспектів просування екскурсійного продукту «Стріт-арт Житомира» є ознайомлення місцевих мешканців із цим мистецтвом та його культурою, а серед аматорів – поширення «кодексу етики» райтерів: не писати на пам'ятках і легальному публічному мистецтві; запитувати у власників стін дозволу на розміщення своїх творів; шукати шляхів до самовираження насамперед на закинутих територіях.

Висновки. Отже, стріт-арт в Житомирі, як і у країнах Європи, є популярним, тому ці переваги варто використати для формування позитивного туристичного іміджу міста. Запропонована нами екскурсія включає 15 локацій. Запорукою розвитку стріт-арту в місті є наявність тут аматорів й професіоналів цього мистецтва. У промоції екскурсійного продукту важливу роль може відіграти відродження фестивалю стріт-арту «ТБДЩ». Актуальним залишається питання збереженості муралів та іншого типу стінопису. На часі створення спеціалізованого сайту – своєрідного віртуального музею муралів Житомира. Наші дослідження потребують продовження у пошуку відповідей на питання:

- Чим житомирські мурали відрізняються від муралів інших міст? У місті справді створюється щось особливе, чи просто відтворюється інтернаціональний стиль масової культури?

- Туристи, які приїжджають до Житомира заради муралів – хто вони є за своїми соціальними характеристиками?

На ці та інші питання плануємо отримати відповіді у подальшому.

Список використаних джерел

1. 10 неймовірних муралів України: рейтинг від CityOboz. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/city/journal/10-nejmovirnih-muraliv-ukraini-rejting-vid-cityoboz.htm>
2. Воронцов В. Нетримання межі: чому київські стінописи не є муралізмом, стріт-артом чи графіті. [Електронний ресурс]. – URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/10/11/netrimannya-mezhi-chomu-kiyivski-stinopisi-ne-ye-muralami-strit-artom-chi-grafiti/>
3. Голышко-Вольфсон Д. Стрит-арт: теория и практика обживания уличной среды // Художественный журнал. [Електронний ресурс]. – URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/225>
4. Грицюк К. Муралі: новий підхід до старого мистецтва. [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.theoutlook.com.ua/article/5056/murali-novij-p%D1%96dx%D1%96d-do-starogo-mistetstva.html>
5. Демусь Ю. Житомир може стати графіті-столицею України. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/zhitomir-mozhe-stati-grafiti-stolitseyu-ukrayini-foto.html>
6. Демусь Ю. У Житомирі з'явився мурал Стіва Джобса. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/u-zhitomiri-zyavivsy-mural-stiva-dzhobsa-foto.html>
7. Житомиряни кличуть на вело екскурсію. [Електронний ресурс]. – URL: <https://zhitomir-online.com/suspilstvo/62373-zhytomyryan-klychut-na-veloekskursiyu-muraly-zhytomyra.html>
8. Космічні та яскраві: нові графіті у Житомирі. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/themes/misto/kosmichni-ta-yaskravi-novi-grafiti-u-zhitomiri.html>
9. Поднос Варвара, Вербицький Іван, Тищенко Ігор, Грищенко Марія. Муралі — втілення символічної влади для зміни образу міста. [Електронний ресурс]. – URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta>
10. Стінопис: від Філадельфії до Рабата. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features>
11. Черняєва К. Настінний живопис: ТОП-10 муралів України за версією Dobovo. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.dobovo.com/blog/uk>
12. Top 10 travel trends. Pinterest is predicting for 2018. [Електронний ресурс]. – URL: Pinterest.com

Список использованных источников

1. 10 невероятных муралов Украины: рейтинг от CityOboz. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/city/journal/10-nejmovirnih-muraliv-ukraini-rejting-vid-cityoboz.htm>
2. Воронцов В. Недержание границы: почему киевские стенописи не являются мурализмом, стрит-артом или граффити. [Електронний ресурс]. – URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/10/11/netrimannya-mezhi-chomu-kiyivski-stinopisi-ne-ye-muralami-strit-artom-chi-grafiti/>
3. Голышко-Вольфсон Д. Стрит-арт: теория и практика оживания уличной среды // Художественный журнал. [Електронний ресурс]. – URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/225>
4. Грицюк К. Муралы: новый подход к старому искусству. [Електронний ресурс]. – URL: <http://uk.theoutlook.com.ua/article/5056/murali-novij-p%D1%96dx%D1%96d-do-starogo-mistetstva.html>
5. Демусь Ю. Житомир может стать граффити-столицей Украины. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/zhitomir-mozhe-stati-grafiti-stolitseyu-ukrayini-foto.html>
6. Демусь Ю. В Житомире появился мурал Стива Джобса. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/u-zhitomiri-zyavivsy-mural-stiva-dzhobsa-foto.html>

7. Житомирян зовут на велоекскурсію. [Електронний ресурс]. – URL: <https://zhitomir-online.com/suspilstvo/62373-zhytomyryan-klychut-na-veloekskursiyu-muraly-zhytomyra.html>
8. Космические и красочные: новые граффити в Житомире. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.1.zt.ua/themes/misto/kosmichni-ta-yaskravi-novi-grafiti-u-zhitomiri.html>
9. Поднос Варвара, Вербицкий Иван, Тищенко Игорь, Грищенко Мария. Муралы — воплощение символической власти для изменения образа города. [Електронний ресурс]. – URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta>
10. Стенопись: от Филадельфии до Рабата. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features>
11. Черняева К. Настенная живопись: ТОП-10 муралов Украины по версии Dobovo. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.dobovo.com/blog/uk>
12. Top 10 travel trends. Pinterest is predicting for 2018. [Електронний ресурс]. – URL: [Pinterest.com](https://www.pinterest.com)

References

1. 10 incredible mural of Ukraine: rating from CityOboz. [Electronic resource]. – URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/city/journal/10-nejmovirnih-muraliv-ukraini-rejting-vid-cityoboz.htm>
2. Vorotnev V. Incontinence: Why Kiev murals are not moralism, street art or graffiti. [Electronic resource]. – URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2016/10/11/netrimannya-mezhi-chomu-kiyivski-stinopisi-ne-ye-muralami-strit-artom-chi-grafiti/>
3. Golyenko-Wolfson D. Street art: theory and practice habitation street environment // Art magazine. [Electronic resource]. – URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/16/article/225>
4. Hrytsiuk K. Mural: a new approach to the old art. [Electronic resource]. – URL: <http://uk.theoutlook.com.ua/article/5056/murali-novij-p%D1%96dx%D1%96d-do-starogo-mistetstva.html>
5. Demus Y. Zhytomyr may become the graffiti capital of Ukraine. [Electronic resource]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/zhitomir-mozhe-stati-grafiti-stolitseyu-ukrayini-foto.html>
6. Demus Y. Steve Jobs's mural has appeared in Zhytomyr. [Electronic resource]. – URL: <https://www.1.zt.ua/news/misto/u-zhitomiri-zyavivsyamural-stiva-dzhobsa-foto.html>
7. The residents of Zhytomyr call for a bicycle excursion. [Electronic resource]. – URL: <https://zhitomir-online.com/suspilstvo/62373-zhytomyryan-klychut-na-veloekskursiyu-muraly-zhytomyra.html>
8. Space and bright, new graffiti in Zhytomyr. [Electronic resource]. – URL: <https://www.1.zt.ua/themes/misto/kosmichni-ta-yaskravi-novi-grafiti-u-zhitomiri.html>
9. Podnos Varvara, Verbyts'kyi Ivan, Tyshchenko Ihor, Hryshchenko Mariya. Murals - the embodiment of symbolic power to change the image of the city. [Electronic resource]. – URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta>
10. Mural: From Philadelphia to Rabat. [Electronic resource]. – URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features>
11. Chernyaeva K. Wall painting: TOP-10 murals of Ukraine according to Dobovo. [Electronic resource]. – URL: <https://www.dobovo.com/blog/uk>
12. Top 10 travel trends. Pinterest is predicting for 2018. [Electronic resource]. – URL: [Pinterest.com](https://www.pinterest.com)

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3:30/33(477.8)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.50-59>

Смочко Наталія Михайлівна,
кандидат географічних наук, доцент

Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна,
e-mail: natazak@ukr.net

МОНОРОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ У ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Метою даної роботи є теоретичне дослідження понятійно-категоріального апарату територіальної системи монорозвитку в теорії сучасної суспільної географії, а саме визначення її ознак, властивостей, відношень та зв'язків.

Методика. В дослідженні використані загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення. Структуру територіальної системи, як конкретної історично-часової форми організації суспільства можна розглядати у компонентно-функціональний і територіально-функціональний аспектах. Відповідно, потреба ідентифікації категорії монорозвитку та властивих їй відмінностей у теорії суспільної географії потребує детального розгляду її етимології, змістового відокремлення від інших категорій, тобто наукового обґрунтування з урахуванням специфіки географічного осмислення.

Наукова новизна полягає в тому, що запропоновано в науковий обіг теорії суспільної географії категорію «територіальна система монорозвитку». Розкрито системні та особливі ознаки, властивості, відношення та зв'язки територіальної системи монорозвитку як складної дискретної форми територіальної організації суспільства. Структуру територіальної системи, як конкретної історично-часової форми організації суспільства можна розглядати у компонентно-функціональний і територіально-функціональний аспектах.

Практичне значення. Результати даного дослідження являються основою для проведення науково-теоретичних досліджень територіальної системи монорозвитку, її ідентифікації та комплексного вивчення функціонування в сучасному геопросторі.

Ключові слова: монорозвиток територіальних систем, ознаки, властивості, відношення, зв'язки моносистеми, територіальна система монорозвитку.

УДК 911.3:30/33(477.8)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.50-59>

Смочко Наталья Михайловна,
кандидат географических наук, доцент

Мукачевський державний університет, м. Мукачево, Україна,
e-mail: natazak@ukr.net

МОНОРАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ТЕОРИИ СОВРЕМЕННОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ

Целью данной работы является теоретическое исследование понятийно-категориального аппарата территориальной системы моноразвития в теории современной общественной географии, а именно определение ее признаков, свойств, отношений и связей.

Методика. В исследовании использованы общенаучные методы, в частности анализ, научный синтез, аналитический метод, методы сравнения и обобщения. Структуру территориальной системы, как конкретной исторически-временной формы организации общества можно рассматривать в компонентно-функциональном и территориально-функциональном аспектах. Соответственно, потребности идентификации категории моноразвития и присущих ей различий в теории общественной географии требует детального рассмотрения ее этимологии, содержательного отделения от других категорий, то есть научного обоснования с учетом специфики географического осмысления.

Научная новизна заключается в том, что предложено в научный оборот теории общественной географии категорию «территориальная система моноразвития». Раскрыты системные и особые признаки, свойства, отношения и связи территориальной системы моноразвитку как сложной дискретной формы территориальной организации общества.

Практическое значение. Результаты данного исследования являются основой для проведения научно-теоретических исследований территориальной системы моноразвития, ее идентификации и комплексного изучения функционирования в современном геопространстве.

Ключевые слова: моноразвитие территориальных систем, признаки, свойства, отношения, связи моносистемы, территориальная система моноразвития.

UDC 911.3:30/33(477.8)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.50-59>

Smochko Nataliia Mykhailivna,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine,
e-mail: natazak@ukr.net

MONO-DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SYSTEMS IN THE THEORY OF MODERN SOCIAL GEOGRAPHY

The purpose of this research work is the theoretical study of the conceptual and categorical apparatus of the territorial system of mono-development in the theory of contemporary social geography, namely the definition of its features, properties, connections and relationships.

Method. The research uses common scientific methods, including analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization. The structure of the territorial system, as a specific historical and temporal form of organization of society, can be considered in component-functional and territorial-functional aspects. Accordingly, the need of identifying the category of mono-development and its inherent differences in the theory of social geography requires detailed examination of its etymology, meaningful separation from other categories, hence, scientific justification, taking into account the specificity of geographical comprehension.

The scientific novelty is that the category «territorial system of mono-development» is proposed in the scientific circulation of the theory of social geography. The systemic and specific features, properties, relationships and connections of the territorial system of mono-development as a complex discrete form of territorial organization of society have been revealed.

Practical meaning. The results of this study are the basis for conducting scientific and theoretical studies of the territorial system of mono-development, its identification and complex study of functioning in modern geospatial.

Keywords: mono-development of territorial systems, features, properties, relationships, connections of monosystems, territorial system of mono-development.

Постановка проблеми. Поняття «монорозвиток» є важливою науковою категорією, що має своє індивідуальне змістовне навантаження, яке складається з цілої низки як широких загальнонаукових понять, так і з вузькоспеціалізованих специфічних термінів. Відповідно, потреба ідентифікації категорії монорозвитку та властивих їй відмінностей у теорії суспільної географії потребує детального розгляду її етимології, змістового відокремлення від інших категорій, тобто наукового обґрунтування з урахуванням специфіки географічного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на важливість формування територіальних систем на різних ієрархічних рівнях, до теперішнього часу проблема монорозвитку територій та передумови утворення територіальних моносистем не знайшла свого відображення у фундаментальних дослідженнях суспільної географії, що пояснюється, з одного боку, новизною даного напрямку, з іншого – наявністю багатьох підходів до вивчення мономіст різними науковими школами. Проте, слід констатувати, що комплексне вивчення категорії «монорозвиток» в наукових дослідженнях українських вчених-географів, поки що не знайшло своє відображення, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. Головною метою даної роботи є теоретичне дослідження понятійно-категоріального апарату територіальної системи монорозвитку в теорії сучасної суспільної географії, а саме визначення її ознак, властивостей, відношень та зв'язків.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасних викликів географічній науці, пов'язаних з ускладненням і зміною змісту геосистем, актуальним стає вдосконалення і доповнення поняттєво-категоріального апарату суспільної географії, у тому числі аналіз організації, структури, закономірностей розвитку складних геосистем – територіальних суспільних систем, з яких складається географічний простір, а також суспільно-географічних процесів, під впливом яких він трансформується. При цьому враховуючи, що в суспільній географії розвиток супроводжується перетвореннями в територіальній організації суспільства (в межах країни, регіону, міста, громади), тому їх структури і форми в історичному розвитку та функціонуванні на різних ієрархічних рівнях (локальному, регіональному, національному, міжнаціональному, глобальному) характеризуються домінуванням внутрішньої структури територіальної організації суспільства в географічному просторі.

При цьому враховуючи, що в суспільній географії розвиток супроводжується перетвореннями в територіальній організації суспільства (в межах країни, регіону, міста, громади), тому їх структури і форми в історичному розвитку та функціонуванні на різних ієрархічних рівнях (локальному, регіональному, національному, міжнаціональному, глобальному) характеризуються домінуванням внутрішньої компонентної структури територіальної організації суспільства в географічному просторі. У свою чергу, географічний простір виступає як сукупність [1, 17]:

- 1) відношень та властивостей між географічними об'єктами (розташованими в геотерії), що розвиваються в певних часових рамках;
- 2) географічних об'єктів, які мають свою локалізацію (місцезнаходження) і

характеризуються множинністю відношень і взаємодій між ними [19, с.166].

Грунтуючись на наукові дослідження територіальної організації суспільства О.В. Гладкого, І.С. Іщука, О.Г. Топчієва, О.І. Шаблія, можна зазначити, що суспільно-географічні системи на певному етапі соціально-економічного розвитку характеризуються монорозвитком, що передбачає взаємообумовлене поєднання:

1) функціонування, як регульована (у т.ч. саморегульована) цільова зміна станів територіальних утворень у часі, внаслідок взаємодії з довкіллям (природним і суспільним) для досягнення завчасно передбачених цілей [22, с.25-26];

2) центричності, як визначення географічного положення об'єкту та аналізу взаємин та взаємодії даного географічного об'єкта з іншими (що доцільне, на думку О.Г. Топчієва, для вивчення взаємодії певних видів на визначеній множині об'єктів) [19, с.168];

3) спеціалізації (інтерпретованої у якості форми суспільного розподілу праці та його раціональної організації, за окремими напрямками діяльності, що відображає процес зосередження діяльності на відносно вузьких напрямках, окремих технологічних операціях із виробництва окремих видів продукції або її частин у самостійних галузях, на виробництвах і спеціалізованих підприємствах) [7].

При цьому, слід зазначити, що дане поєднання фокусується у межах територіальної системи, а саме:

1) систем розселення (розміщення населення, його просторової концентрації в межах різнорівневих територіальних таксонів, внаслідок інтеграційних процесів);

2) господарювання і природокористування (що відображає специфіку галузей виробничої та невиробничої сфери та геопросторовий поділ праці);

3) адміністративно-територіального устрою та управління (поділу території на адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до якого будується система місцевих органів влади);

4) систем інформації та життєзабезпечення.

Таким чином, монорозвиток – це геопросторовий процес, сутнісний зміст якого полягає у відображенні інтегральних характеристик об'єктів бути здатними до незворотних, цілеспрямованих і закономірних змін; спрямований на утворення та розвиток монотериторій, які обумовлюють формування територіальних систем монорозвитку, що характеризуються яскраво вираженою моноспеціалізацією і пов'язаними з нею соціально-економічними наслідками (специфічністю систем розселення, наявністю структурних дисбалансів адміністративно-територіального устрою та управління, вузькою спеціалізацією систем інформації та життєзабезпечення), що відбуваються під впливом певних закономірностей та призводять до структурних перетворень у сучасному геопросторі.

Територіальна моносистема розглядається нами як складна дискретна форма територіальної організації суспільства, сукупність елементів або компонентів, підсистем, що перебувають у системоутворюючих відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність або цілісність, якій притаманні якісно нові властивості, яких не мають географічні об'єкти, що її складають (рис. 1). Оскільки територіальна система монорозвитку є географічною системою, то головними видами зв'язків і відношень в ній є географічні. Головна відмінність між поняттям «зв'язок» і «відношення» полягає в тому, що останнє ніколи не виступають в формі матеріального процесу [6, с.23].

Основними ознаками територіальних моносистем є:

1) множина первинних географічних об'єктів, що розглядаються як складові частини – компоненти, елементи, блоки цілісної моносистеми, які існують лише в системі, адже поза системою; вони є лише об'єктами, яким властива потенційна здатність утворення моносистеми;

1) системні зв'язки між такими об'єктами, які дозволяють розглядати моносистему як новий цілісний, інтегративний об'єкт, адже наявність чинників, що формують моносистему та елементи моносистеми, лише припускають можливість її виникнення. Для утворення моносистеми необхідно сформувати впорядковані зв'язки, тобто певну структуру, організацію моно системи, при цьому зв'язки між елементами всередині моносистеми мають бути міцнішими, ніж зв'язки окремих елементів із зовнішнім середовищем, оскільки за інших умов моносистема не зможе існувати;

2) нові інтегровані якості (властивості) моносистеми порівняно з елементами (географічними об'єктами), що її складають [18, с.169].

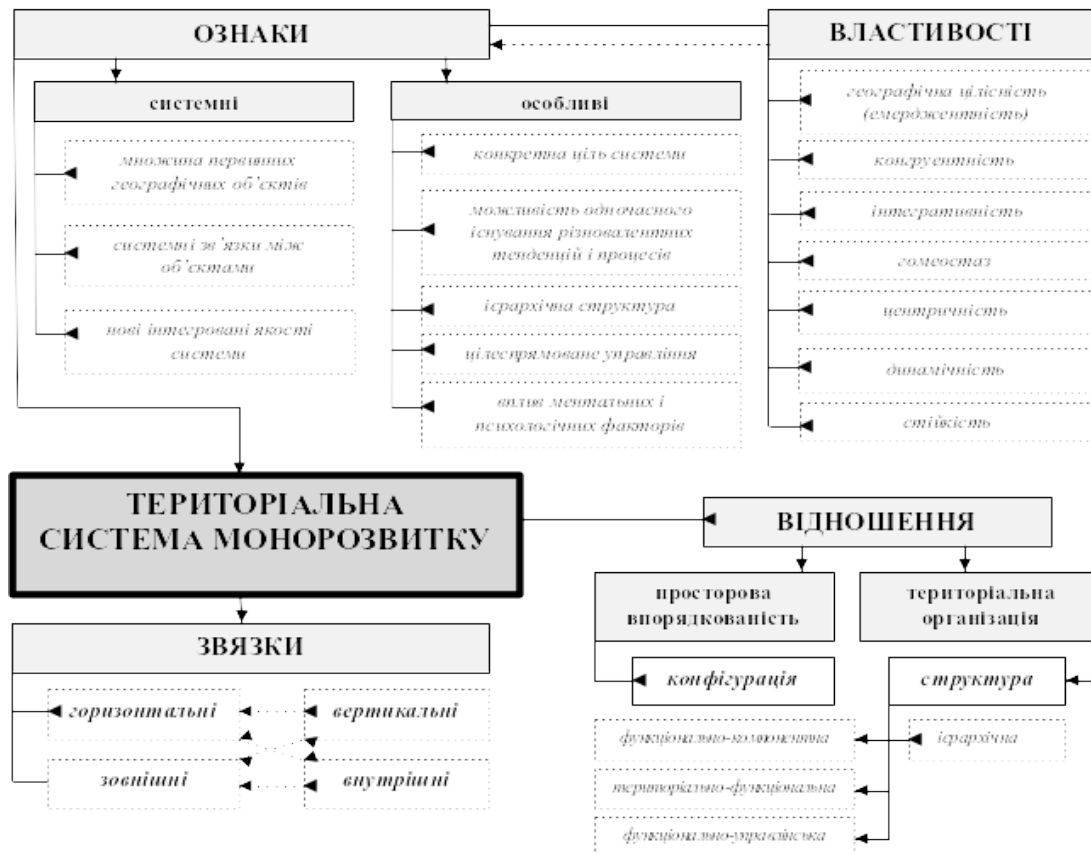

Рис. 1 Понятійно-категоріальний апарат дослідження територіальної системи моно розвитку

Окрім загальносистемних ознак можна виділити *особливі ознаки* територіальних систем моно розвитку:

- 1) наявність конкретної цілі (мети, ідеалу), яка визначає функціонування моносистеми (реалізовується через її входи і виходи);
- 2) можливість одночасного існування (протікання) різновалентних тенденцій і процесів (організації та дезорганізації; інтеграції та дезінтеграції; стабілізації і дестабілізації);
- 3) наявність ієрархічної структури з чітко визначеними співвідношенням і взаємодією елементів і підсистем, яка формується свідомо з урахуванням головної цілі моносистеми;
- 4) цілеспрямоване управління, що передбачає свідоме утримання системи у заданому інтервалі параметрів її функціонування;
- 5) варіативність окремих елементів, параметрів моносистеми і схоластичність її поведінки в цілому;
- 6) значний вплив ментальних і психологічних факторів, що зумовлює суб'єктивний характер поведінки і рішень, що приймаються;
- 7) багатоваріантність розвитку в тих чи інших соціально-економічних ситуаціях та можливість творчого вирішення різних проблем [12, с.27].

Ключовою властивістю територіальної моносистеми є *географічна цілісність (емерджентність)*, що передбачає внутрішню єдність моносистеми та характеризується:

- відносною самостійністю моносистеми та її елементів, що ґрунтується на принципі неподільності елементів і підсистем на певному структурному рівні,
- функціонуванням моносистеми як єдиного цілого, що спричинює появу нових якостей, не типових елементам, що складають моносистему, за рахунок взаємодії та взаємозалежності елементів;
- адаптивністю її елементів та підсистем, що передбачає здатність протистояти ентропійним (що руйнує систему) тенденціям, динамічним змінам зовнішнього середовища, через кількісні та якісні зміни своєї конфігурації і поведінки.

Дана властивість обумовлює наявність таких інтеграційних якостей моносистеми, які притаманні системі в цілому в умовах монорозвитку та не властиві жодному з її елементів, компонентів окремо. Додавання нових елементів в систему не тільки спричинює виникнення нових зв'язків, але і змінює характеристики багатьох або всіх колишніх взаємозв'язків, приводить до зникнення деяких з них або появи нових, тобто трансформує моносистему загалом. Сутність географічної цілісності регіону як територіальної суспільної моносистеми полягає в органічній єдності природної, матеріальної (створеної людиною) та соціальної сфер. Ці компоненти поєднуються під впливом певних чинників та передумов. Геселева Н.В., Заріцька Н.М. зазначають, що емерджентність доцільно розглядати як «результат виникнення між елементами системи так званих синергетичних зв'язків, які забезпечують збільшення загального ефекту до більших обсягів, ніж сума ефектів окремо взятих незалежних елементів системи» [3, с.75]. З властивості цілісності опосередковано впливає властивість *конгруентності*, що передбачає узгодженість елементів моносистеми між собою [8, с.36].

Наступною властивістю є *інтегративність*, що передбачає встановлення тісних зв'язків між елементами моносистеми, об'єднання підсистем в єдину цілісну систему монорозвитку, в процесі територіальної організації виробництва та систем розселення. Зокрема, в аграрній локальній системі монорозвитку за напрямом інтеграційних зв'язків виділяється вертикальна інтеграція, що виражається в об'єднанні виробників, які функціонують на послідовних стадіях одного виробничого ланцюга (в одному випадку – інтеграція переробників сільськогосподарської продукції, операторів аграрного ринку, а в іншому – постачальників палива, насіння, добрив і послуг для сільгоспвиробників). Горизонтально інтегровані формування створюються в результаті об'єднання підприємств, які знаходяться на одному рівні продовольчого ланцюга, наприклад сильних і неплатоспроможних сільськогосподарських підприємств. При цьому відбувається розширення масштабів і укрупнення виробництва. Диверсифіковані інтегровані структури в агропромисловій сфері формуються при об'єднанні сільськогосподарських підприємств з організаціями не пов'язаними з сільським господарством єдиним технологічним процесом. У сучасному сільському господарстві це в основному машинобудівні, транспортні, підприємства легкої промисловості, сировинного комплексу та інші, за участю яких створюються конгломерати, діючі на декількох не пов'язаних між собою ринках [2, с.262].

Ступінь інтегративності визначається наявністю і величиною системоутворюючих чинників, сукупність яких збільшує структурну різноманітність та функціональні можливості моносистеми, сприяє інноваційному розвитку та здатність до самоорганізації та саморозвитку, самовідтворення, саморегулювання моносистеми. У випадку, коли моносистема функціонує як саморегульована система, то їй характерна властивість *гомеостазу*, тобто властивість постійно зберігати свої головні параметри в умовах зміни середовища. Зберегти цю властивість моносистема може при обмеженому впливі внутрішніх і зовнішніх чинників [6, с.25].

Властивість *центричності* проявляється в концентрації основних виробничих, соціальних, адміністративних, трудових, інформаційних фондів і потенціалів в ядрі моносистеми. Вона виражається в збереженні певної поляризації географічного та соціально-економічного простору, яка відтворюється незважаючи на застосування адміністративних, економічних, соціальних, політичних заходів з нівелювання регіональних контрастів. Причому можливе витіснення з ядра системи високоприбуткових модульних виробництв до периферії, за умови наявних передумов (взаємодія в дихотомії «центр-периферія»).

Динамічність процесів соціально-економічного розвитку територіальної системи монорозвитку проявляється в посиленні територіальної диверсифікації підсистем та спеціалізації виробництва в базових системах монорозвитку та зумовлена, з одного боку природними процесами, з іншого – зростаючим впливом діяльності сучасного суспільства (освоєння та впровадження інновацій, ноу-хау, продуктів інтелектуальної власності, інформаційних технологій), що залежить від постійних змін у стані зовнішнього середовища системи. Внаслідок цього система постійно перебуває у стані адаптації. Водночас, системна динамічність призводить до зростання регіональної конкурентоздатності точкових моноутворень та локальних моносистем.

Активна фаза динамічного розвитку, в т.ч. саморозвитку моносистеми триває до тих пір, поки моносистема не досягне стану *стійкості*, що проявляється у збереженні якісної визначеності (виконання моносистемою генералізованої функції) при еволюції системи. Дана властивість значною мірою залежить від системи управління.

Важливою властивістю є *комунікативність територіальної моносистеми*, що передбачає наявність інтенсивних інтеграційних взаємозв'язків між елементами, підсистемами моносистеми і

системами інформації (в якому вона існує і функціонує), які стають найбільш значущим на сучасному етапі чинником конкурентоспроможності моносистеми, здійснюючи визначальний вплив на продуктивність решти всіх чинників. Також дана властивість визначає ступінь зв'язку (енергетично-речивинний і інформаційний обмін, взаємодію) моносистеми із зовнішнім середовищем. Адже моносистема взаємодіючи із зовнішнім середовищем, адаптуючись до нього змінює його, при цьому важливим фактором є співвідношення інтенсивності впливів і швидкості реактивної зміни параметрів моносистеми або середовища. Якщо збурюючий вплив не перевищує буферних і компенсаторних можливостей системи, вона встигає адаптуватися, зберігаючи структуру. В протилежному випадку система змушена здійснити фазовий перехід, змінюючи структуру і характер функціонування. Зокрема, якщо ж ресурсів моносистеми не вистачає для підтримання внутрішньої динамічної рівноваги, вона змінює структуру і перебудовується, пристосовуючись до зовнішнього середовища. При надто швидких змінах зовнішнього середовища система взагалі може зруйнуватися, переходячи в стан динамічного хаосу, з якого виникає і розвивається нова, інша за якістю моносистема [12, с.41-42].

У процесах взаємодії систем (у тому числі і з середовищем) визначальну роль відіграє можливість системи засвоювати і зберігати інформацію. В конкурентній боротьбі виграє система, яка здатна засвоювати більше інформації і відповідно підвищувати свою впорядкованість [12, с.44].

З властивістю комунікативності тісно пов'язана властивість *ієрархічності моносистеми*, що передбачає структурну і функціональну диференціацію моносистеми за принципами просторової підпорядкованості.

Властивість *зростання модульності та інноваційності господарювання* у ринкових умовах характеризуються значною організаційною подрібненістю, пріоритетністю розвитку малих і середніх виробництв, що формуються в умовах високої вартості земельних ресурсів, поширення інноваційних технологій та ринкових механізмів розвитку територіальних моносистем. Малі підприємства в таких умовах набувають ознак модульності – високої гнучкості на ринку, інноваційності, дрібнотоварності та підвищеної конкурентоспроможності. Позитивний ефект досягається за рахунок великої концентрації ресурсів на одній території, що має велике значення при здійсненні науково-технічних, виробничих, інфраструктурних, інноваційних та інших розробок та проектів.

Складність моносистеми як властивість характеризується складністю опису або моделювання моносистеми, зумовлена особливостями її функціональної і організаційної структури з неоднозначними (ймовірнісними) зв'язками, переважанням випадкових процесів, що важко формалізувати, тощо. [12, с.41-42]. Основні параметри складності моносистеми полягають в наступному:

- наявність великої кількості елементів;
- значна кількість станів в яких може перебувати моносистема;
- різноманітність зв'язків між елементами системи, що не дозволяє вивчити її поелементно;
- складності самих елементів, які також виступають складними підсистемами;
- варіативність виділення самих елементів моносистеми;
- наявності інтегративних властивостей елементів моносистеми.

Специфіка територіальної моносистеми, як і інших географічних систем полягає в тому, що її складові елементи займають фіксовані місця на земній поверхні і мають між собою ті чи інші просторові (територіальні) взаємини – відношення, взаємодію, взаємний вплив [18, с.169]. Тобто вони обмежені територією, на яку проектується структурна сутність моносистеми. В результаті відбувається територіалізація географічного простору і формування національних мереж, регіональних та локальних моносистем. Територіалізація трансформує геопростір в конкретну територіальну реальність, сприяє організації суспільства і трансформації хаосу складових елементів моносистем в територіальну впорядкованість (регулярність). Елементи системи можуть бути різноякісними, але одночасно сумісними.

Територіалізація простору в умовах монорозвитку на певному ієрархічному рівні розкриває можливість регулювати територіальні процеси концентрації і розсіювання, адаптації та відторгнення, інтеграції і диференціації, синергії і т.д. Сукупність цих процесів створює синтезований процес просторово-часової організації моносистеми, що забезпечується *горизонтальними зв'язками*. Вони являють собою взаємини просторової впорядкованості

(територіальної організації) географічних об'єктів, формуючи специфічні системоутворюючі відношення, які виділяють моносистеми в особливий клас систем [18, с.170]. До них відносяться *відношення*, що проявляються в просторових параметрах моносистеми (метричних і топологічних), адже і сама територіальна моносистема, і її компоненти володіють певними розмірами, формою, протяжністю, географічним положенням (місцеположенням), віддаленістю, доступністю і т.д. Як правило, елементи моносистеми неоднакові за розмірами, але незалежно від цього вони певним чином, у певному порядку розташовані, адаптовані один до одного. Від такого порядку, від просторового розміщення частин та відстаней між ними значною мірою залежить міцність та життєздатність системи, адже територіальна моносистема є стійкою далеко не при будь-яких, а лише при певних (оптимальних) розмірах та конфігурації.

Просторова впорядкованість моносистеми залежить від взаємопов'язаності її структурних елементів, компонентів, підсистем та проявляється в наявності дихотомії «центр-периферія» (з грецької «dichotomia» поділ на дві частини). Її формування є наслідком територіальної концентрації і децентрації населення, виробництва, енергії, речовини, інформації.

Проте, слід зазначити, що будь-яка територіальна моносистема включає в себе не тільки земельну площу, але і безліч інших природних, геохімічних, біогеографічних, технічних, економічних, соціальних, виробничих, культурних компонентів, явищ і процесів, то їх взаємодія забезпечується *вертикальними зв'язками*, тобто зв'язками речовинно-енергетичної взаємодії.

Найважливішим аспектом дослідження монорозвитку територіальної суспільної системи є *вивчення її структури*, оскільки моносистема будучи цілісним утворенням, зовсім не є чимось однорідним або аморфним, тобто у ній виразно виділяються різні структурні частини. За Е.Б. Алаєвим, структура – це сукупність стійких зв'язків і відношень між структурними елементами системи, що забезпечують її цілісність та тотожність самій собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх та внутрішніх змінах [1].

Дослідженням категоріального апарату поняття «структура» територіальної системи займається багато українських географів, зокрема О.І. Шаблій зазначає, що структура – це «системне поняття, що передбачає наявність складових комплексів, зв'язків між ними, закономірності поєднання складових частин і зв'язків між ними» [21, с.338], О.Г. Топчієв стверджує, що структура - це «закон внутрішньої будови елементів у системі» [20, с.153], це «впорядкованість, тобто певна послідовність, порядок розташування елементів у системі» [10, с.143], а М.Д. Пістун, розуміючи під нею «певний стійкий взаємозв'язок, взаємовідносини і взаєморозташування підсистем, що утворюють систему», «стійкі (інваріантні) форми її існування» [5, с.52-53]. Тобто, незважаючи на вплив внутрішніх та зовнішніх чинників, структура системи забезпечує збереження її якісної визначеності, цілісності, функціональності. Істотні ж за своїм впливом чинники можуть призводити до структурних зрушень.

Як і будь-яка територіальна суспільна система, система монорозвитку складається з простіших структурних утворень – елементів. У теорії і методиці систем вважається, що елементом системи є:

- «матеріальний або ідеальний предмет, який залежить від інших предметів та впливає на інші предмети, вважаючи що властивість бути елементом не виключає того, що той самий предмет може стати у певному контексті і системою» [15, с.136];

- «неподільна її частина», тобто він не може складатися з інших елементів, при цьому «неподільність елемента є відносною тільки для первинної системи» [15, с.138].

Головна специфіка елементів моносистеми – це здатність формувати територіальні поєднання (підсистеми), які є досить стійкими утвореннями та формуються в залежності від головної функції моносистеми. У цілому структурний аналіз системи спрямований не на характеристику окремих елементів та підсистем, а на аналіз їх взаємозалежності, взаємозв'язаності, взаєморозташування. Головною проблемою такого аналізу є ідентифікація елементів системи, а не довільне включення до її складу тих чи інших об'єктів. Всі елементи системи є ієрархічно упорядкованими. Кожний елемент можна розглядати як окрему систему. З іншого боку, вся система може розглядатися як неподільне ціле (тобто як елемент), або як окрема підсистема системи вищого рівня (т.зв. еквіпотенціалініс системи) [18, с.171-172].

Для моносистеми характерна поліструктурність, тобто залежно від обраного критерію виділення елементів, компонентів, підсистем та зв'язків визначається окремий аспект структури.

Ієрархічно упорядковані між собою елементи моносистеми діляться на підсистеми різного рангу: національні, регіональні, локальні. Кожен компонент моносистеми може, в свою чергу, розглядатися як моносистема, при цьому досліджувана моносистема являє собою лише один з

компонентів більш широкої складної системи. Тобто, визначаючи територіальну ієрархію моносистем, зазначимо, що регіональна моносистема є підсистемою національної моносистеми та складається із локальних; її цілісність забезпечується прямими та зворотними інформаційними зв'язками, потоками речовини та енергії. Відповідно до теорії самоорганізації і саморозвитку систем, їх поведінкові, якісні та динамічні кількісні характеристики залежать від власних внутрішніх ресурсів і функціональних можливостей. Стосовно монорозвитку територіальних систем це означає, що на відносно автономний суспільний монорозвиток здатні тільки самодостатні суспільно-географічні системи з належними обсягами екзистенціальних та еволюційних ресурсів [11]. Територіальні моносистеми нижчого ієрархічного рівня (локального), як правило, отримують для підтримки регіональні ресурси і є залежними від регіональних інституцій.

Маруняк Є.О. наголошує, що комплексна оцінка окремих територіальних елементів має відбуватись не лише з врахуванням топологічних та метричних властивостей геопростору, але охоплювати й кількісні та якісні характеристики його об'єктів та їх взаємозв'язків, що відповідатиме компонентному аспекту [16, с.8]. Структуру моносистеми, як конкретної історично-часової форми організації суспільства можна розглядати у різних аспектах (О.М. Паламарчук, 1992), найважливішими з яких є компонентно-функціональний і територіально-функціональний. Оскільки структура, згідно системного підходу, визначається функціями системи, то, відповідно, структура завжди функціонує, функціональна.

Функціонально-компонентна структура територіальної системи монорозвитку передбачає наявність і взаємозв'язок її елементів, компонентів, підсистем, що відіграють генеруючу роль у процесі зміни стану моносистеми (рис. 2).

Вирішальне значення тут мають функціональні внутрішні (частково зовнішні) зв'язки, які забезпечують досягнення поставлених системних цілей і стабільне функціонування моносистеми. При цьому, функціонування може визначатися не тільки прив'язкою до випуску тієї чи іншої продукції (галузевий принцип), а й іншими напрямками діяльності, в тому числі реалізацію повноважень публічної влади, транспортно-логістичні завдання і т.д. Відповідно, саме функціональна ідентичність визначає потенціал соціально-економічного розвитку території, тобто є основним визначальним фактором територіального розвитку моносистеми.

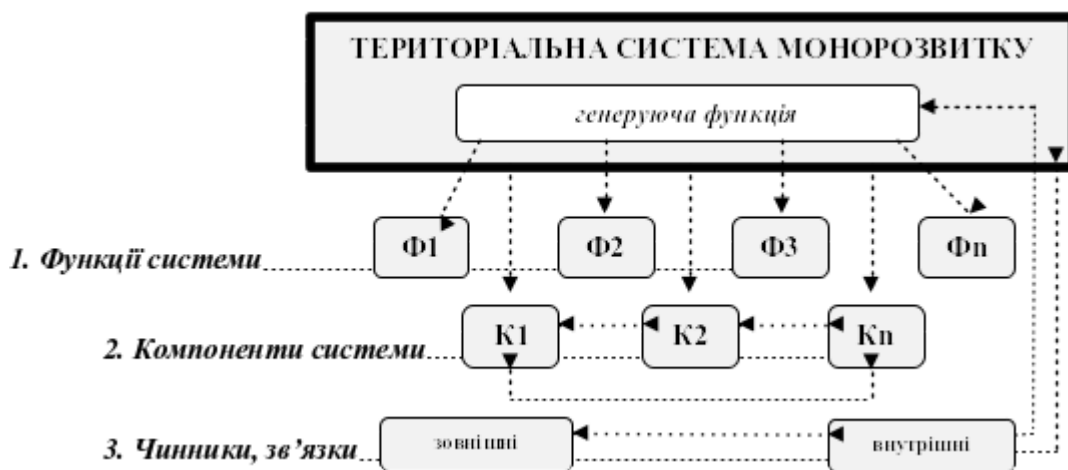

Рис. 2. Концептуальна модель функціонально-компонентної структури моносистеми

Важливим засобом декомпозиції територіальної системи монорозвитку на простіші складові є її *функціонально-територіальна структура*, яку можна визначити як сукупність певним чином взаєморозташованих територіальних елементів системи, які знаходяться в складній взаємодії та виконують певну функцію в процесі розвитку та функціонування системи, і ця функція тією чи іншою мірою пов'язана з географічним положенням елементу на досліджуваній території. Це зумовлено тим, що територіальні відношення системи проявляються найчастіше через функціональні зв'язки.

Функціонально-територіальна структура, як відзначає О.М. Паламарчук, «розкриває субстратну природу елементів системи, характер їх взаємодії, взаєморозташування, доступності, територіальної концентрації, тобто значною мірою визначає якісну специфіку всієї системи»

[13, с.106]. Вона формується сукупністю функціональних зв'язків територіальних і компонентних відношень, взятих у єдності і взаємозумовленості. Щоб її вивчити, необхідно надати територіальну визначеність компонентно-функціональним елементам господарського комплексу і виявити взаємозв'язки всередині цих компонентів і між ними. Також необхідно встановити взаємозв'язки між об'єктами, що утворюють різні територіальні структури.

Як зазначає О.І. Шаблій, сутність функціонально-територіальної структури в тому, що «різні складові частини геопросторової структури відіграють неоднакову роль у життєдіяльності територіальних систем» [21, с.355]. Так, у т.з. «живильно-розподільчій структурі» [9], або як її називає О.І. Шаблій (2003), «пов'язувальною» чи «лінійно-вузловою», виділяються ядра (центри) зосередження соціально-економічного потенціалу (населення, господарства) і лінії взаємозв'язку між ними. Такі центри, залежно від певного потенціалу, відіграють основну, регулюючу і координуючу роль для навколишньої території, притягуючи до себе територію (з її наповненням) за допомогою функціональних зв'язків. Ці зв'язки відображають лінії, вони продовжують процес функціонування господарства на території. Ядра і лінії утворюють т.з. опорний каркас виробництва і розселення [14].

Завдяки реалізації своїх функцій моносистема взаємодіє із зовнішнім середовищем (на макро-, мезо- і мікрорівні), здійснюючи обмін товарами і послугами, шляхом міграції населення, при реалізації інвестиційних потоків і т.д., при зниженні інтенсивності цих зв'язків, тобто при збільшенні ступеня територіальної ізольованості, існування територіальної моносистеми може бути поставлено під загрозу.

Отже, функціонально-територіальна структура моносистеми характеризує поділ моносистеми на територіальні елементи, їх взаєморозміщення, форми територіального зосередження, сусідство, підпорядкованість, взаємозв'язки між ними, а також територіальну організацію населення й господарства.

Функціонально-управлінська структура системи характеризується сукупністю управлінських і контролюючих органів, які виконують певні культурно-регулятивні функції і забезпечують цілеспрямований та узгоджений розвиток усіх структурних елементів системи.

Процес територіальної організації систем монорозвитку має бути не стихійним, а постійно регульованим та контрольованим. Процедура просторового регулювання повинна здійснюватися, виходячи з таких принципів:

- 1) рівноправний розвиток соціальної, економічної та екологічної сфер у всіх територіальних моносистемах, орієнтуючись на підвищення якості життя людини;
- 2) формування сприятливого середовища життя людей, що представляє всьому населенню свободу вибору способу життєдіяльності, який не суперечить суспільним законам;
- 3) науково обґрунтоване розміщення матеріальних і нематеріальних об'єктів з точки зору збереження навколишнього середовища;
- 4) раціональне використання природних та інтелектуальних ресурсів, їх охорона і відтворення;
- 5) збереження природної, історико-культурної та духовної спадщини, національних традицій і способу життя місцевого населення [4].

Дотримуючись таких принципів, можна більш ефективно вдосконалювати процеси просторового регулювання та управління структурних компонентів, підсистем територіальної системи в умовах монорозвитку і створювати більш комфортне середовище життєдіяльності людей.

Загальні висновки. В статті досліджено понятійно-категоріальний апарат монорозвитку територіальної системи як складної дискретної форми територіальної організації суспільства, яка характеризується сукупністю елементів або компонентів, підсистем, що перебувають у системоутворюючих відношеннях і зв'язках один з одним, що утворюють певну єдність або цілісність, якій притаманні якісно нові властивості, яких не мають географічні об'єкти, що її складають та притаманні системні та особливі ознаки.

Список використаних джерел

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э.Б. Алаев. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Басюркіна Н.І. Класифікаційні ознаки і види агропромислових формувань в Україні / Н.І. Басюркіна // Вісник соціально-економічних досліджень – 2012 – випуск 4 (47) – С. 260-270
3. Геселева Н.В. Емерджентні властивості системи / Н.В. Геселева, Н.М. Заріцька // БІЗНЕСІНФОРМ № 7. - 2013 – С. 93-97
4. Джаман М.А. Экономическое пространство как территориальная организация общества (теоретико-методологический аспект) / М.А. Джаман // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – Випуск 1 (49). Т. 2. – С.19-26
5. Дзенис З.Е. Методология и методика социально-эконом-географических исследований: Монография. – Рига, 1980. – 262 с.
6. Заставецька Л.Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України:

- Монографія / Л.Б. Заставецька. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 332 с.
7. Іщук І.С. Географія промислових комплексів / І.С.Іщук, О.В. Гладкий – К. Знання – 2011. – 375 с.
 8. Логістика: теорія та практика : навч. посіб. / В.М. Кислий, О.А. Біловодська, О.М. Олефіренко, О.М. Смоляник. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 360 с.
 9. Маергойз И. М. Методика мелкомасштабных экономико-географических исследований / И. И. Маергойз. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 136 с.
 10. Мохначук С.С. Суть, формування і особливості прогнозування економіко-географічних систем / С.С. Мохначук, М.Д. Пістун, Є.Й. Шипович // Проблеми географічної науки в Українській РСР в період науково-технічного прогресу. – К., 1976. – С.140-151.
 11. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография / Л. Н. Немец. – Х.: Факт, 2003. – 383 с.
 12. Немец К. А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчально-методичний посібник // К. А. Немец, Л. М. Немец. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна – 2014. – 172 с.
 13. Паламарчук М. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії / М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук – К. : Знання, 1998. – 416 с.
 14. Паламарчук М. М. Формирование регионально-агломерационных комплексов как направление трансформации территориальной структуры хозяйств староосвоенных районов / М. М. Паламарчук, И. А. Горленко, Л. Г. Руденко // Изв. АН СССР. Серия: география. – № 5. – С. 80-87.
 15. Садовський В.Н. Основания общей теории систем : [монография] / В.Н. Садовский. – М.: Наука, 1974. – 280 с.
 16. Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування) [Текст] : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02 / Маруняк Євгенія Олександрівна ; НАН України, Ін-т географії. - Київ, 2016. - 42 с.
 17. Топчиев А.Г. Пространственная организация географических комплексов и систем. – Киев-Одесса: Высшая школа, 1988. – 187 с.
 18. Топчиев О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник / О.Г. Топчиев – Одеса: Астропринт, – 2001. – 560 с.
 19. Топчиев О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О. Г. Топчиев – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
 20. Топчиев О.Г. Стан і перспективи застосування математичних методів у географічних дослідженнях / О.Г. Топчиев, Г.І. Швєбс // Проблеми географії науки в Українській РСР в період науково-технічного прогресу. – К., 1976. – С.151-160.
 21. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
 22. Шаблій О.І. Суспільна географія : теорія, історія, українознавчі студії / О.І.Шаблій. – Львів: Льв. нац. ун-т ім.І.Франка, 2001. – 744 с.

References

1. Alaev Э.В. Sotsialno-ekonomicheskaya geografiya: poniatyino-termynologicheskoy slovar / Э.В. Alaev. – М.: Мысль, 1983. – 350 s.
2. Basiurkina N.I. Klsyfikatitsini oznaky i vydy ahropromyslovykh formuvan v Ukraini / N.I. Basiurkina // Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen – 2012 – vypusk 4 (47) – S. 260-270
3. Heseleva N.V. Emerdzhentni vlastyosti systemy / N.V. Heseleva, N.M. Zaritska // BIZNESINFORM № 7. - 2013 – S. 93-97
4. Dzhaman M.A. Ekonomicheskoe prostranstvo kak terrytoryalnaia orhanyzatsiya obshchestva (teoretyko-metodologicheskoy aspekt) / M.A. Dzhaman // Naukovy visnyk Uzhhorodsoho universytetu. Seriya Ekonomika. – Vypusk 1 (49). T. 2. – S.19-26
5. Dzenys Z.E. Metodolohiya y metodyka sotsialno-ekonom-geohrafycheskykh yssledovanyi: Monohrafiya. – Ryha, 1980. – 262 s.
6. Zastavetska L.B. Systemy rozselennia i heoprostorovi problemy vdoskonalennia administratyvno-terytorialnoho ustroiu Ukrainy: Monohrafiya / L.B. Zastavetska. – Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka, 2013. – 332 s.
7. Ishchuk I.S. Heohrafiia promyslovykh kompleksiv / I.S.Ishchuk, O.V. Hladkyi – K. Znannia – 2011. – 375 s.
8. Lohistyka: teoriia ta praktyka : navch. posib. / V.M. Kyslyi, O.A. Bilovodska, O.M. Olefirenko, O.M. Smolianyuk. – K. : Tsentr uchbovoi literatury, 2010. – 360 s.
9. Maerhoiz Y. M. Metodyka melkomasshtabnykh ekonomiko-geohrafycheskykh yssledovanyi / Y. Y. Maerhoiz. – М. : Yzd-vo MHU, 1981. – 136 s.
10. Mokhnachuk S.S., Pistun M.D., Shypovych Ye.I. Sut, formuvannia i osoblyvosti prohnozuvannia ekonomiko-geohrafichnykh system / S.S. Mokhnachuk, M.D. Pistun, Ye.I. Shypovych // Problemy geohrafichnoi nauky v Ukrainii RSR v period nauково-tekhnichnoho prohresu. – K., 1976. – S.140-151.
11. Nemets L.N. Ustoichyvoe razvytye: sotsialno-geohrafycheskye aspekty (na prymere Ukrainy): Monohrafiya / L. N. Nemets. – Kh.: Fakt, 2003. – 383 s.
12. Niemets K. A. Teoriia i metodolohiia geohrafichnoi nauky: metody prostorovoho analizu / Navchalno-metodychnyi posibnyk // K. A. Niemets, L. M. Niemets. – Kh.: KhNU im. V. N. Karazina – 2014. – 172 s.
13. Palamarchuk M. M. Ekonomichna i sotsialna heohrafiia Ukrainy z osnovamy teorii / M. M. Palamarchuk, O. M. Palamarchuk – K. : Znannia, 1998. – 416 s.
14. Palamarchuk M. M. Formyrovanye rehyonalno-ahlomeratsyonnykh kompleksov kak napravlenye transformatsyy terrytorialnoi struktury khoziaistv staroosvoennyykh raionov / M. M. Palamarchuk, Y. A. Horlenko, L. H. Rudenko // Yzv. AN SSSR. Seryia: geohrafiya. – № 5. – S. 80-87.
15. Sadovskiy V.N. Osnovaniya obshchei teoryi system : [monohrafiya] / V.N. Sadovskiy. – М.: Nauka, 1974. – 280 s.
16. Sotsialno-ekonomichnyi prostir (metodolohiia heoprostorovykh doslidzhen ta praktyka planuvannia) [Tekst] : avtoref. dys. ... d-ra heohr. nauk : 11.00.02 / Maruniak Yevheniia Oleksandrivna ; NAN Ukrainy, In-t heohrafi. - Kyiv, 2016. - 42 s.
17. Topchiyev A.H. Prostranstvennaia orhanyzatsiya heohrafycheskykh kompleksov y system. – Kyev-Odessa: Vysshaya shkola, 1988. – 187 s.
18. Topchiyev O.H. Osnovy suspilnoi heohrafi: Navchalnyi posibnyk / O.H. Topchiyev – Odesa: Astroprynt, – 2001. – 560 s.
19. Topchiyev O.H. Suspilno-geohrafichni doslidzhennia: metodolohiia , metody, metodyky: Navchalnyi posibnyk / O. H. Topchiyev – Odesa: Astroprynt, 2005. – 632 s.
20. Topchiyev O.H. Stan i perspektyvy zastosuvannia matematychnykh metodiv u heohrafichnykh doslidzhenniakh / O.H. Topchiyev, H.I. Shvebs // Problemy heohrafi nauky v Ukrainii RSR v period nauково-tekhnichnoho prohresu. – K., 1976. – S.151-160.
21. Shablii O. I. Osnovy zahalnoi suspilnoi heohrafi : pidruchnyk / O. I. Shablii – Lviv : Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.
22. Shablii O.I. Cuspilna heohrafiia : teoriia, istoriia, ukrainoznavchi studii / O.I.Shablii. – Lviv: Lv. nats. un-t im.I.Franka, 2001. – 744 s.

Корейко Юлія Вікторівна

Мельничук Анатолій Леонідович,
кандидат географічних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: Yuliya.korejko@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: melan97@ukr.net

ЖИТЛО ДЛЯ КОЖНОГО ГАМАНЦЯ ЧИ ПРОСТОРОВА СЕГРЕГАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ: КУДИ ВЕДУТЬ ДЕВЕЛОПЕРИ УКРАЇНУ?

Мета: Аналіз явища соціально-просторової сегрегації мікрорайонів міста Києва.

Методика: Методика базується на застосуванні прийомів і методів соціологічного дослідження, зокрема, анкетування. Також під час дослідження використано методи порівняння, аналізу та синтезу, метод узагальнення.

Наукова новизна: Виявлено актуальну проблему сучасного великого міста, а саме – соціально-просторову сегрегацію як поділ в сприйнятті жителями міста міського простору на зони відповідно до місця проживання певних соціальних груп, що відрізняються за деякими ознаками. Для України, і для Києва зокрема, це явище є досить новим та мало дослідженим, адже за радянських часів соціальна нерівність досить слабо простежувалася, а сегрегації у житловому секторі зовсім не існувало. Та з розвитком ринкових відносин в пострадянській Україні міста зазнали змін. Вартість житла починає залежати від престижу району, його комфорту та елітарності. В результаті, місце проживання стає визначальним фактором доходу і успішності.

Результати: Було проведено соціологічне опитування стосовно якості житлових мікрорайонів Києва. У ньому взяли участь 326 осіб, що є переважно жителями столиці та Київської агломерації (95,5%). Результати виявились досить очікуваними, зокрема було з'ясовано, що за категоріями «престижність» і «багате населення» лідирує історичний центр, а саме Печерськ, Липки, Поділ, Старий Київ. У категорії «найменш престижний» та «найбільш кримінальний» район лідирують мікрорайони Троєщина, ДВРЗ, Борщагівка, Академмістечко, Лісовий та ін. Було проведено аналіз мікрорайонів, що були найчастіше згадані нашими опитаними.

Практична значимість: Основні положення та зроблені висновки роботи можуть бути використані в подальших поглиблених дослідженнях проблем, що пов'язані соціально-просторовою сегрегацією. Корисними будуть результати досліджень і для доповнення змісту дисциплін, що викладаються студентам урбаністам та географам.

Ключові слова: Соціально-просторова сегрегація, мікрорайон, престиж, елітарність мікрорайонів, рівень доходу.

Корейко Юлія Вікторівна

Мельничук Анатолій Леонідович,
кандидат географічних наук, доцент

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина., E-mail: Yuliya.korejko@gmail.com
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина., E-mail: melan97@ukr.net

ЖИЛЬЕ ДЛЯ КАЖДОГО КОШЕЛЬКА ИЛИ ПРОСТРАНСТВЕННАЯ СЕГРЕГАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ: КУДА ВЕДУТ ДЕВЕЛОПЕРЫ УКРАИНУ?

Цель: Анализ феномена социально-пространственной сегрегации микрорайонов города Киева.

Методика: Методика базируется на применении приемов и методов социологического исследования, в частности, анкетирование. Также в ходе исследования использованы методы сравнения, анализа и синтеза, метод обобщения.

Научная новизна: Выведено актуальную проблему современного большого города, а именно – социально-пространственную сегрегацию как разделение в восприятии жителями города городского пространства на зоны в соответствии с местом жительства определенных социальных групп, отличающихся по некоторым признакам. Для Украины, и для Киева в частности, это явление является достаточно новым и мало исследованным, ведь в советское время социальное неравенство довольно слабо прослеживалось, а сегрегации в жилом секторе вовсе не существовало. С развитием рыночных отношений в постсоветской Украине города претерпели изменения. Стоимость жилья начинает зависеть от престижа района, его комфорта и элитарности. В результате, место жительства становится определяющим фактором дохода и успешности.

Результаты: Был проведен социологический опрос по качеству жилых микрорайонов Киева. В нем приняли участие 326 человек, которые являются преимущественно жителями столицы и Киевской агломерации (95,5%). Результаты оказались довольно ожидаемыми, в частности было установлено, что по категориям «престижность» и «богатое население» лидирует исторический центр, а именно Печерск, Липки, Подол, Старый Киев. В категории «наименее престижный» и «наиболее криминальный» район лидируют

микрорайони Троєщина, ДВРЗ, Борщагівка, Академгородок, Лесной и др. Был проведен анализ микрорайонов, которые были чаще всего упомянуты нашими опрошенными.

Практическая значимость: Основные положения и сделанные выводы работы могут быть использованы в дальнейших углубленных исследованиях проблем, связанных с социально-пространственной сегрегацией. Полезными будут результаты исследований и для дополнения содержания дисциплин, что преподаются студентам урбанистам и географам.

Ключевые слова: Социально-пространственная сегрегация, микрорайон, престиж, элитарность микрорайонов, уровень дохода.

UDC 911.33

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.60-68>

Koreiko Yuliia Viktorivna

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: Yuliya.korejko@gmail.com

Melnychuk Anatoliy Leonidovych,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: melan97@ukr.net

HOUSING FOR EVERY WALLET OR SPATIAL SEGREGATION: WHERE ARE DEVELOPERS LEAD UKRAINE?

Objective: Analysis of socio-spatial segregation phenomenon of Kyiv residential districts.

Methodology: The methodology is based on the application of techniques and methods of sociological research, in particular, questioning. Also, the study used the methods of comparison, analysis, generalization and synthesis.

Scientific novelty: The actual problem of modern big city was discovered during this research. Under this problem we mean social-spatial segregation, as the division in the perception of city residents of the city space into zones according to the place of certain social groups, that differ in some characteristics. Although for Ukraine, and Kiev in particular, this phenomenon is quite new, because in Soviet times, social inequality was poorly observed, and segregation in the housing sector did not exist at all. But with the development of market relations in post-Soviet Ukraine, cities began to change. The cost of housing estate starts to depend on the prestige of the area, its comfort and elitism. As a result, residence becomes a determining factor in income and success.

Results: A sociological survey was conducted regarding the quality of residential microdistricts of Kyiv. We asked 326 people, who are mostly residents of the capital and the Kyiv agglomeration (95.5%). The results turned out to be quite expected, in particular, it was found that the historical center, including Pechersk, Lipki, Podil, and Old Kiev, are leading by the categories "prestige" and "rich population". In the category of "least prestigious" and "most criminal" lead the residential districts of Troyeshchyna, DVRZ, Borschagivka, Akademmistechko, Lisovy and others. The neighborhoods most frequently mentioned by our respondents were analyzed.

Practical significance: The main results and conclusions that was made in this work can be used in further in-depth studies of problems related to socio-spatial segregation. The results of the research will also be useful to complement the content of the disciplines taught to urban and geographic students.

Key words: Socio-spatial segregation, microdistrict, prestige, elitism of neighborhoods, income level.

Постановка проблеми. Протистояння житлових районів, виокремлених за різним рівнем достатку їх мешканців, знесило місто як на ментальному, так і на фізичному рівнях, робить його беззахисним як цілісне територіальне утворення. Сьогоднішні процеси, що відбуваються в житловому будівництві м. Києва не лише не відповідають завданням сталого розвитку, але й суперечать їм. Внаслідок цього відбувається дезінтеграція окремих житлових утворень міста, що призводить до зростаючої ізоляції різних за рівнем добробуту районів. У місті соціальні відмінності перетворюються в соціально-просторову сегрегацію, тобто в соціальну і фізичну дистанцію, так як завжди присутні люди різних статусів і різних верств населення, а також у всіх є свої погляди на життя, які зазвичай збігаються всередині однієї групи, виділеної за якимись соціальними ознаками. В центрі дослідницького інтересу знаходиться процес сегрегації як прояв соціального розшарування суспільства.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженням соціально-просторової сегрегації займається ряд вітчизняних та іноземних науковців, зокрема Антипін П.В., Вагін В.В., Воськало В.І., Голубчиков О.Ю., Жайе М.К., Махрова А.Г., Мезенцев К.В., Мезенцева Н.І., Підгрушний Г.П., Строкова Е.Л., Шевчук Л.Т., Шевчук О.І., Усланер Е., Парк Р.Е., Таммару Т., Гесс Д.Б., Ван Хам М., Яссен Х.Дж. Стосовно соціально-просторової сегрегації нового житлового будівництва, то сьогодні широко відомими є праці Л. Вакванта, Дж. Форрестера, К. Лінча, П. Мерлена, К. Рікардо та ін. Незважаючи на велику кількість досліджень цього явища, консенсусу в його визначенні досі не досягнуто [1, с. 741]. Більшість дослідників вважає термін інтуїтивно

зрозумілим і одразу переходить до аналізу проблеми. В роботі Е.Л. Строкової приведено кілька дефініцій цього терміну :

Сегрегація – це відділення соціальних груп в повсякденному житті (містяни - представники різних груп харчуються в різних кафе, ресторанах, відвідують різні місця дозвілля, взаємодіють один з одним і іншими групами в певних міських районах). Сегрегація - це сприйняття містянами поділу міста на зони – формування карт міста в сприйнятті містян, культурні кордони міста. Сегрегація - це відділення певних соціальних груп за місцем проживання (райони елітного житла, райони нетрів, чорні гетто, «закриті співтовариства») [11, с. 238] .

Для даного дослідження найбільш точним буде поняття сегрегації як поділу в сприйнятті жителями міста міського простору на зони відповідно до місця проживання певних соціальних груп, що відрізняються за деякими ознаками, наприклад: рівень доходу, рівень освіти, вік, посада, рівень злочинності, що виражається в комплексній характеристиці місця проживання, локації або мікрорайону.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз явища соціально-просторової сегрегації мікрорайонів міста Києва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Яскравими прикладами для дослідження соціально-просторової сегрегації є такі країни, як: США, Великобританія, Франція, Німеччина, внаслідок припливу іммігрантів і диференційованих доходів. Просторова сегрегація стала об'єктом для вивчення в США на початку ХХ століття, що було пов'язано з припливом іммігрантів і поділом простору між етнічними групами [4, с. 18].

На сьогодні в містах Північної Америки склалися чіткі принципи заселення територій міста різними соціальними групами. Райони з престижним житлом розташовані за містом, де селяться представники вищого і верхівки середнього класу в закритих котеджних містечках. Околиці міста зайняв середній клас, сформувавши райони з малоповерховою забудовою. Історичний центр і ділова частина старого міста заповнена змішаними соціальними групами населення, в основному приїжджими і туристами. Довкола історичного центру формуються робочі квартали, які свого часу з'являлися навколо промислових підприємств. Часто подібні квартали перетворюються в соціальне гетто для людей з низьким соціальним статусом [5, с. 11]. Хорошим прикладом для вивчення сегрегації став Чикаго, в якому можна досить чітко виділити кілька функціональних зон. Зони виглядають як система концентричних кілець, кожне з яких є ареалом «проживання» певного соціального класу.

Характеризуючи процеси трансформації міського простору, слід мати на увазі, що вони властиві економічно успішним містам, які привабливі для інвестицій і мігрантів. Депресивні міста відчують наростаючу депопуляцію, починають «стискатися», стоншуючи простір міста і країни в цілому [10, с. 28].

Американський соціолог Р.Е. Парк писав про те, що соціальні відмінності стають причиною бажання людей до поділу на різні спільноти. Такі групи зазвичай формуються за схожими соціальними ознаками: статус, дохід, освіта, стиль життя і т.д. Подібні відмінності стимулюють спільноти до самоізоляції і формування окремого контингенту міського району [2, с. 256]. Сьогодні приплив іммігрантів в європейські та американські міста веде до формування соціальної роз'єднаності суспільства і диференціації житлового середовища. Наприклад, в Німеччині влада не намагалася асимілювати вихідців з інших країн, а стати громадянином Німеччини було практично неможливо, навіть народження на території країни не давало права на громадянство. Така політична поведінка призвела до яскраво вираженої сегрегації і відокремлення імміграційних ком'юніті [5, с. 11]. В сучасних містах Франції досить чітко спостерігається диференціація житла за соціальною ознакою. На думку М.К.Жайе [7, с. 177], причиною подібного процесу може слугувати прагнення вищих верств населення ізолюватися від неблагополучних сімей.

Соціально-просторова сегрегація у містах є симптомом нерівності доходів та майна [3, с. 5]. Нерівність, що веде до просторової сегрегації, пов'язана з добробутом населення та просторовою організацією ринку житла у місті [6, с. 955].

Для України проблеми сегрегації є досить новими, так як за радянських часів соціальна нерівність слабо простежувалася, а сегрегації у житловому секторі зовсім не існувало. З розвитком в пострадянській Україні ринкових відносин, міста зазнають змін: райони радянського періоду старіють, внаслідок банкрутства і реструктуризації вітчизняних підприємств розвиваються межі промислових і робочих зон, райони проживання працівників цих підприємств втрачають свою значимість і сполучну характеристику, стають менш привабливими, тому що втрачають свій

поліос зростання, передмістя забудовуються комфортабельними селищами, а центр, в свою чергу, заповнюється елітними житловими комплексами. Внаслідок цих процесів змінюється і соціальний склад населення районів, процес соціально-просторової сегрегації міста стає більш помітним. Вартість житла починає залежати від престижу, комфортності проживання, розвитку соціальної інфраструктури, що багато в чому впливає на вибір місця проживання різними соціальними верствами. Житло в престижному районі, з хорошою інфраструктурою, з красивими пейзажами і з підвищеним рівнем комфорту стає об'єктом мрій. В результаті, місце проживання стає визначальним фактором доходу та успішності. Подібні процеси призводять до виникнення соціальної ієрархії в суспільстві і просторової дистанції між людьми.

Можна помітити, що в Україні соціальна сегрегація в основному пов'язана з бажанням найбільш забезпечених верств населення ізолюватися від менш забезпечених, в європейських країнах сегрегація в основному полягає в поділі людей на ком'юніті за расовою або етнічною ознакою. Тому можна стверджувати, що в Києві немає соціально-просторової сегрегації за етнічною ознакою [9]. В Америці елітні локації в основному знаходяться за містом, в Україні ж цей процес тільки зароджується і залежить здебільшого від маркетингових компаній девелоперів.

Для аналізу житлового середовища на прикладі міста Києва було вирішено провести соціологічне опитування стосовно якості житлових мікрорайонів столиці. Зокрема було опитано 326 людей (95,5% проживають в Києві та Київській агломерації) за допомогою платформи Google Forms. Результати опитування дають відповідь на питання чи простежується соціально-просторова сегрегація в місті Київ. Потрібно врахувати, що опитані не є експертами в даній сфері, тому при відповідях керувались суб'єктивними чинниками (власним досвідом, інформацією, отриманою від друзів чи ЗМІ, іміджем того чи іншого мікрорайону).

Табл. 1

Результати соціологічного опитування стосовно житлового середовища міста Київ

Питання	Результат
Місце проживання	Київ - 87,1% Передмістя Києва - 8,5% Київська область - 1,6% Інша область України - 2,8%
Ваш вік	Старше 18 років - 95,3%
Які мікрорайони Києва, на вашу думку є найпрестижнішими?	Печерськ - 17,1% Липки - 14% Поділ - 10,5 % Оболонь - 7,7% Старий Київ - 6,8%
На вашу думку, в яких мікрорайонах Києва проживає найбільш привілейоване населення?	Печерськ - 22,6% Липки - 17,9% Поділ - 10,5% Чорна Гора - 9,3% Старий Київ - 7,9%
Як ви вважаєте, в яких мікрорайонах Києва проживають найменш забезпечені верстви населення?	Троєщина - 20,7% ДВРЗ - 13,4% Борщагівка - 12,1% Академмістечко - 8,3% Лісовий - 6,9% Бортничі - 4,7% Виноградар - 4,6%
Назвіть найбільш кримінальні мікрорайони міста Києва	Троєщина - 24,1% Борщагівка - 15,6%

	ДВРЗ - 10% Лісовий - 7,8% Академмістечко - 6,7% Виноградар - 4,5% Шулявка - 4,4%
У якому мікрорайоні/житловому комплексі ви хотіли б жити?	Печерськ - 10,1% Липки - 9,4% Оболонь - 9,2% Поділ - 9,1% Голосієво - 8,5% Чорна Гора - 6,9% Старий Київ - 4,5%

Аналізуючи соціологічне опитування, було з'ясовано, що за категоріями «престижність» і «багате населення» лідирує історичний центр, зокрема Печерськ, Липки, Поділ, Старий Київ. Також досить часто згадується мікрорайон Чорна Гора - локація елітних житлових кварталів, зокрема ЖК Новопечерські Липки. У категорії «найменш престижний» та «найбільш кримінальний» район лідирують мікрорайони Троєщина, ДВРЗ, Борщагівка, Академмістечко, Лісовий та ін. Найчастіше опитані виділяли Печерськ, Липки, Оболонь, Поділ та Голосієво як мікрорайони, в яких вони хотіли б жити. Кожен з мікрорайонів за історію свого існування створив стійкий імідж, який складно змінити в свідомості населення. Так у сучасному Києві Липки стали синонімом респектабельності. Житлові проекти з інших районів, які бажають підкреслити свою винятковість, стали використовувати термін "Липки" - "Оболонські Липки", "Новопечерські Липки". Цей район можна віднести до так званих "оазисів", що відрізняється ексклюзивністю житлового фонду. У населення, що проживає у такому житловому фонді, виникає відчуття своєї винятковості у зв'язку з високим рівнем доходів, вищим рівнем освіти та істотно вищими іншими показниками якості життя населення порівняно з усередненими показниками для населеного пункту загалом [8, с. 75]. Протилежним до згаданого району є район Троєщина, адже він має славу кримінального і неблагополучного району.

Чим же такі особливі райони, що їх найчастіше згадували в соціологічному опитуванні?

Печерськ (Печерський район)

Печерськ – історичний і діловий центр столиці. Нарівні з пам'ятками архітектури, музеями та парками тут зосереджена велика кількість скляних офісних будівель, бізнес-центрів, посольств і дорогих бутиків. До середини минулого століття Печерськ був військово-адміністративним центром Києва. В районі досі збереглися оборонна фортеця, башти і будівля арсеналу, на території якого тепер розташований популярний культурний центр «Мистецький Арсенал». За радянських часів поряд із царськими особняками з'явилися багатоповерхові житлові будинки, а в роки незалежності – сучасні висотні споруди та бізнес-центри. Сьогодні Печерськ – один із найпрестижніших мікрорайонів Києва, на його території розміщені визначні пам'ятки світового масштабу: Києво-Печерська Лавра, парк Слави та Батьківщина-Мати.

Респектабельний Печерськ – район бізнесменів, політиків і мільйонерів. Центральне розташування, великий вибір елітного житла і комерційної нерухомості, швидкий доступ до нічного й культурного життя Києва приваблюють успішних ділових людей, перспективних фахівців і забезпечену молодь. Тут є кілька загальноосвітніх шкіл і центрів дошкільного розвитку, також працює Київський палац дітей та юнацтва. З Печерська можна легко дістатися до будь-якого району міста. Тут є станції двох ліній метрополітену: Святошинсько-Броварської та Сирецько-Печерської. Бульваром Лесі Українки і вулицею Івана Мазепи ходить наземний громадський транспорт. Як і в решті центральних районів, на Печерську дається взнаки надмір автомобілів. Ціни на продукти в місцевих супермаркетах і на ринках вищі, ніж у віддалених від центру районах. Середня ціна на квартири в новобудовах становить 50 000 грн за один квадратний метр (якщо середня ціна по Києву 27 900 грн, станом на січень 2020 року). В окремих житлових комплексах, таких як Diamond Hill ціна за один квадратний метр досягає 240 000 грн.

Липки (Печерський район)

Липки - мікрорайон, розташований між вулицями Михайла Грушевського, Банковою, Лютеранською, Академіка Богомольця, Виноградним і Фортечним провулками. Липки завжди

були елітним районом. За царських часів у розкішних особняках оселялися високого стану сановники й аристократія, у радянський період – партійна номенклатура, творча та наукова інтелігенція. Меморіальні таблички з іменами вчених, політичних діячів, народних артистів можна побачити на половині будинків району. Назва походить від липової алеї, посадженої в середині XVIII століття близько Кловського палацу і вздовж сучасної Липської вулиці. Оскільки земля тут була дорога, то мешкала на Печерську переважно знать. Так і з'явилися аристократичні Липки, де виростили особняки міської адміністрації, купців, відставних військових.

Тут розташовані численні пам'ятки архітектури, зокрема, Шоколадний будиночок, Жовтневий палац і Будинок з химерами. Окрім цього, на Липках можна відвідати Музичну академію імені Чайковського, Національний драматичний театр імені Івана Франка, Театр юного глядача, театр «Золоті ворота», кінотеатр «Україна» та Національний художній музей.

У районі достатньо хороших медичних установ: Олександрівська лікарня, Центральна поліклініка МВС і Центральний госпіталь СБУ. Серед навчальних закладів – елітний Кловський ліцей, Український гуманітарний ліцей і гімназія імені Лесі Українки. Район зручно розташований між трьома лініями метро, тому звідси легко та швидко добратися в будь-який кінець міста. До більшості розваг і визначних пам'яток можна дійти пішки.

Атмосфера Липок коштує недешево. Навчання в місцевих ліцях, послуги в салонах краси, покупки у супермаркетах – усе обходиться в кілька разів дорожче, ніж на околицях і в інших, менш фешенебельних центральних районах. За престижний район та пішу доступність до центру міста доводиться платити, зокрема середня ціна на квартири в новобудовах становить 55 000 грн за один квадратний метр.

Поділ (Подільський район)

Поділ – один із найдавніших районів міста, який часто називають серцем Києва. До середини XX століття його населяли купці й ремісники. Тривалий час він був торговим і промисловим центром столиці, але до середини 1960-х втратив колишню славу, і корінні жителі почали залишати свої будинки.

Поділ також вважається культурним центром Києва. Тут свого часу жили і творили відомі українські та радянські письменники і поети, серед яких Тарас Шевченко, Леся Українка, Олександр Купрін, Михайло Булгаков та інші. Відчути цю атмосферу можна і сьогодні на Андріївському узвозі, де, крім різних музеїв, ще й розташовані всілякі тематичні сувенірні лавки під відкритим небом.

На початку 1980-х почалося нове життя Подолу: відбулася масова реконструкція, у дореволюційних будинках відкривалися художні галереї, музеї та ресторани. Через незадовільний стан дореволюційних будинків чимало корінних жителів Подолу продали свої квартири. Тепер у відреставрованих приміщеннях розташовані офіси київських компаній. У фешенебельних апартаментах і пентхаусах на Воздвиженці оселилися київські мільйонери і зірки шоу-бізнесу.

Тут зосереджена велика кількість вищих навчальних закладів, шкіл, дитячих садків, адміністративних комплексів і багато іншого. Крім того, добре розвинений готельний сектор, адже приїхавши до Києва, можна зупинитися як в одному з хостелів на Подолі, так і в 5-ти зіркових готелях.

Якщо купити тут квартиру, не доведеться хвилюватися про доступність станцій метрополітену, адже Поділ розташований у напрямку синьої гілки метро. Тут добре розвинений наземний транспорт: трамваї, автобуси, маршрутні таксі. Звідси досить легко добиратися і до аеропорту «Жуляни», і до залізничного вокзалу. Головною магістраллю Подолу є Верхній і Нижній Вал, тому любителям автомобілів буде зручно добиратися в інші центральні райони Києва, хоча затори тут зовсім не рідкість. Щодо цін на ринку нерухомості, то тут квадратний метр житла коштує 38 000 грн.

Троєщина (Деснянський район)

Троєщина – другий по кількості населення житловий масив. Тут проживає 400 тисяч осіб. Після відкриття в 1970-х Московського мосту почалася забудова прилеглих до нього ділянок. Найближчі станції метро: Петрівка, Чернігівська, Дарниця. Сусідні райони – Райдужний і Воскресенка. Основна частка населення – це молоді сім'ї з маленькими дітьми, люди похилого віку, або громадяни, в інтересах яких невисока вартість покупки або оренди житла. Деякий час тому Троєщина була досить урбаністичним місцем. Через роки ситуація змінилася на краще. Зараз це масив з великою кількістю зелених насаджень, публічних просторів і об'єктів торгівлі.

Історії про хуліганський характер мікрорайону залишилися в минулому, хоча імідж району досі впливає на вибір потенційних покупців нерухомості. В колективній свідомості слово

«Троєщина» викликає картинку речового ринку з поганою якістю товарів та так званих «гопників» (представники субкультури, люди, що вимагають гроші або інші цінні речі від інших людей, шахраї, грабіжники, хулігани). Насправді Деснянський район Києва (в який входить житловий масив Троєщина) за 2019 рік суттєво скоротив показники злочинності, незважаючи на те, що раніше саме цей район називали найбільш кримінальним в столиці України. Кількість зафіксованих на Троєщині та Лісовому масиві крадіжок, грабежів, випадків шахрайства скоротилося в 2-3 рази.

Сьогодні місцевими жителями району є сучасні і прогресивні люди, діти, пенсіонери. Сам мікрорайон досить чистий в екологічному плані, оскільки оточений здебільшого полями і селами. Троєщина – мікрорайон із досить добре розвиненою інфраструктурою. У кожному кварталі є школа, дитячий садок і магазин. Майже в усіх дворах облаштовані дитячі майданчики, як у 1990-х. Уздовж головних вулиць – Бальзака, Маяковського та Закревського – розташовані кілька супермаркетів, працюють невеликі торгові центри. Є чималий ТЦ «Район» із магазинами та кафе. Завдяки сусідству із селами, на ринках завжди можна купити свіжі фермерські продукти.

Мабуть, найголовнішим недоліком і проблемою цього мікрорайону є відсутність метро. На дорогах спостерігається інтенсивний рух і довгі пробки. Незважаючи на те, що на Північному мосту є смуга для громадського транспорту і регулярно курсує міська електричка, ця проблема є актуальною не один рік. Київська влада вже давно обіцяє побудувати нову сучасну гілку метро, але поки далі розмов справа не просувається. Таким чином, жителі Троєщини змушені багато часу проводити в пробках. Хоча громадський транспорт розвинений тут досить добре (трамваї, маршрутки, автобуси) і звідси можна виїхати практично в будь-яку частину Києва. Сьогодні вираз «Метро на Троєщину» викликає радше сміх ніж дійсно сприймається серйозно. Перший проект лінії було розроблено ще у 1980-х роках, у 2016 році, за ініціативи Віталія Кличка було відкрито тендер на будівництво метро, потім тендер неодноразово закривали. На сьогоднішній день немає чіткого плану будівництва лінії.

На Троєщині переважає типова панельна забудова 1990-х років, але останнім часом тут активно зводять нові багатоповерхівки й житлові комплекси. Середня ціна на квадратний метр тут становить 20 000 грн, що є нижчою на 7 000 за середню по Києву.

ДВРЗ (Дніпровський район)

ДВРЗ - житловий масив в східній частині Києва, який межує з масивом Стара Дарниця. Свою назву він отримав від Дарницького вагоноремонтного заводу (аббревіатура ДВРЗ). Населення мікрорайону - близько 15 тисяч осіб.

У 2004-2010 роках перетин Алма-Атинської вулиці і Сеноманського провулка було забудовано житловими будинками за сучасними проектами. Неофіційна назва новобудов - мікрорайон «Ліски». Зараз на території мікрорайону багато продуктових і господарських магазинів, кафе. Також працює поштове відділення і відділення банків. Є міська клінічна лікарня № 11, поліклініка, дитячі садки, кілька шкіл та ліцей.

Прогулянка по цьому району поверне вас в часи СРСР. Такий ефект виникає через архітектуру мікрорайону, зокрема тут переважають кольорові малоповерхові будинки ще довоєнних часів, частину з них було побудовано військовополоненими німцями (ці будинки вирізняються химерним ліпленням, башточками та оздобленням). Спокійні вулички, достатня кількість зелених насаджень, відсутність великої кількості транспорту і людей, а також чисте повітря - ось за що люди, які живуть тут, цінують ДВРЗ.

В середині 2000-х у районі почали з'являтися сучасні висотки, в які переселялись кияни з інших масивів. Чимало квартир здаються в оренду за невисокими цінами, що приваблює на ДВРЗ молодих орендарів. Сучасних супермаркетів, за винятком «Фори» на Алма-Атинській, у районі просто немає. Для відносно невеликого населення тут є дві школи, п'ять дитячих садків і поліклініка. У багатьох дворах облаштовані маленькі, але сучасні дитячі майданчики, є синтетичні футбольні поля та столи для пінг-понгу.

Незважаючи на всі переваги мікрорайону, він має не надто хорошу славу серед жителів столиці. Мікрорайон ДВРЗ називали одним з 10-ти найбільш кримінальних житлових масивів України, поліція пояснює цю ситуацію тим, що в районі проживає велика кількість раніше судимих та неблагополучних сімей. Кримінальний імідж району підсилюється у свідомості киян також через кінематограф. Зокрема 4-го лютого 2020 року відбулась прем'єра серіалу «Дільничний з ДВРЗ», де сюжет розгортається навколо чесного дільничного, що вирішив боротись з кримінальними бандами району.

ДВРЗ сполучається з іншими районами лише мостом через залізничну станцію Київ-Ліски, тому виникають певні труднощі з в'їздом та виїздом за межі масиву. Дорога до найближчих станцій метро займає 20–25 хвилин, до центру міста – близько години. За великими покупками та розвагами потрібно їздити в центр або в інші райони, а враховуючи проблеми з громадським транспортом, це не завжди зручно та забирає багато часу. Щодо цін на нерухомість, то сьогодні можна придбати житло по ціні 19 000 грн/метр квадратний.

Борщагівка (Святошинський район)

Борщагівка - житловий масив у межах та за межею міста Києва. Так називається територія розташована на західному кордоні міста між залізницями Київ — Коростень, Київ — Фастів, Святошинським лісом і обабіч Кільцевої дороги. Складається з Південної, Михайлівської та Микільської Борщагівки.

Сучасну Борщагівку, як і більшість спальних районів Києва, забудовували в період з 1960-х по 1970-ті: звели багатоповерхові будинки, облаштували парки «Юність» та «Інтернаціональний», провели лінію швидкісного трамвая, що з'єднує масив із центром. У ті роки забудова не була щільною, тому в останні десятиріччя тут з'являються нові висотні будівлі й житлові комплекси, котрі змінюють зовнішній вигляд та інфраструктуру Борщагівки на краще.

Цікавою рисою Микільської Борщагівки є використання надзвичайно довгих багатосекційних будинків, серед яких півдесятка 12-секційних будинків по 250-270 метрів завдовжки, а абсолютний рекордсмен (Леся Курбаса, 9) має довжину 400 метрів.

На сьогодні Південна та Микільська Борщагівки є одними з найбільш заселених місцевостей Києва. Так як цей район будувався згідно детального плану, то він забезпечений достатньою кількістю шкіл та дитсадків, також є родильний будинок та кілька медичних установ.

Проте, район вважається далеко на найкращим та має славу досить кримінального. Попри наявну торговельну інфраструктуру (ринок «Колібрис»), існує нестача інфраструктури саме для дозвілля – в районі є лише один кінотеатр «Лейпциг», а замість запланованого ще у 1960-х стадіону було побудовано житловий комплекс «Парковий».

Сьогодні виникла нова проблема - величезне навантаження, що зазнає Борщагівка в транспортному плані, і яке пояснюється багатоповерховою забудовою сусідніх сел Софіївська та Петропавлівська Борщагівка. Оскільки переважна більшість мешканців непередбачених багатоповерхівок передмістя працює в Києві, це створює додаткове навантаження на автомагістралі та, особливою мірою, на трамвай, що планувався для обслуговування масиву і не був розрахований на додаткові десятки тисяч пасажирів.

Житло тут є більш доступним ніж в середньому по Києву, адже його вартість становить близько 20 000 грн за квадратний метр.

Висновки з проведеного дослідження

Отже, після проведення опитування та аналізу результатів ми дійшли до висновку, що дійсно, між мікрорайонами Києва можна простежити соціально-просторову сегрегацію, яка переважно ґрунтується на іміджі району, його віддаленості від центру, наявності інфраструктури, історичному та майновому факторі. Щодо останнього - то сегрегація за соціальним принципом, завдяки новій житловій забудові, буде тільки рости. Уже по вартості житла можна виділити формування респектабельних та бідних районів. Девелопери, пропонуючи різні види житла, тільки підсилюють ці процеси.

Адміністративно регулювати сегрегацію можна, але сьогодні це досить важко. Головний регулятор на цьому полі - ринок. Адміністративними заходами можна контролювати якість міського середовища, знижувати напругу між різними районами, можна забезпечити дружні контакти між ними. Існує маса важелів впливу. Наприклад, можна прокласти автобусні маршрути, які з'єднають різні розділені райони. В Америці була практика, коли школи будувалися в прикордонних зонах, в результаті, туди потрапляли і багаті, і бідні. Є досвід, коли міська влада перекроювала сітку адміністративних районів так, що до кожного району відійшов шматочок бідного кварталу і шматочок багатого. Та на сьогодні, як згадували раніше, таку практику застосувати до Українських міст буде досить складно.

Список використаних джерел

1. Kaplan D. H. Research in Ethnic Segregation II: Measurements, Categories and Meanings / Kaplan D. H. & Woodhouse K. // *Urban Geography*. - 2004. - № 26 (8). - P. 737-745.
2. Park R. E. The Urban Community as a Spatial Pattern and Moral Order / Park R.E. // *The Urban Community University of Chicago Press*. - 2012. - № 5(11). - P. 256.
3. Tammaru T. Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West / Tammaru T., van Ham M. & Musterd S. // *Oxford: Routledge*. - 2016. - P. 5.

4. Uslander E. M. Segregation, Mistrust, and Minorities / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2010. - P. 18.
5. Uslander E. M. Contact, Diversity, and Segregation / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2011. - P. 11.
6. van Ham M. New perspectives on ethnic segregation over time and space. A domains approach / van Ham M. & Tamarru T. // *Urban Geography*. - 2016. - № 37(7). - P. 954-962.
7. Жайе М.К. От социальной сегрегации к пространственной самоизоляции: крупные города Европы перед риском десолидаризации общества / Колосов В.А. & Эккерт Д. (ред) // *Крупные города и вызовы глобализации*. Смоленск. - 2003. - С. 175-179.
8. Воськало В.І. Сегрегаційні процеси в житловому будівництві як вираз маргіналізаційно-полярних регіональних територіально-структурних процесів / Воськало В.І., Шевчук Л.Т. & Шевчук О.І. // *Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості ризику та перспективи*. Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень. - 2011. - С. 69-85.
9. Мезенцев К.В. Потенційні загрози та виклики соціально-просторового розвитку Києва / Мезенцев К.В. // *Українська правда*. - 2019. - Електронний ресурс - <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/05/6/7214300/>.
10. Махрова А.Г. Российский город в условиях капитализма: социальная трансформация внутригородских пространств / Махрова А.Г. & Голубчиков О. Ю. // *Вестник Московского университета. Серия 5: География*. - 2012. - № 2. - С. 26-31.
11. Строкова Е.Л. Социо-пространственная сегрегация города: проблемы определения и исследования / Строкова Е.Л. // *Городской альманах. Институт экономики города*. - 2008. - 3. - С. 237-246.

Список использованных источников

1. Kaplan D. H. Research in Ethnic Segregation II: Measurements, Categories and Meanings / Kaplan D. H. & Woodhouse K. // *Urban Geography*. - 2004. - № 26 (8). - P. 737-745.
2. Park R. E. The Urban Community as a Spatial Pattern and Moral Order / Park R.E. // *The Urban Community University of Chicago Press*. - 2012. - № 5(11). - P. 256.
3. Tammaru T. Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West / Tammaru T., van Ham M. & Musterd S. // *Oxford: Routledge*. - 2016. - P. 5.
4. Uslander E. M. Segregation, Mistrust, and Minorities / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2010. - P. 18.
5. Uslander E. M. Contact, Diversity, and Segregation / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2011. - P. 11.
6. van Ham M. New perspectives on ethnic segregation over time and space. A domains approach / van Ham M. & Tamarru T. // *Urban Geography*. - 2016. - № 37(7). - P. 954-962.
7. Жайе М.К. От социальной сегрегации к пространственной самоизоляции: крупные города Европы перед риском десолидаризации общества / Колосов В.А. & Эккерт Д. (ред) // *Крупные города и вызовы глобализации*. Смоленск. - 2003. - С. 175-179.
8. Воськало В.І. Сегрегаційні процеси в житловому будівництві як вираз маргіналізаційно-полярних регіональних територіально-структурних процесів / Воськало В.І., Шевчук Л.Т. & Шевчук А.І. // *Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості ризику та перспективи*. Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень. - 2011. - С. 69-85.
9. Мезенцев К.В. Потенціальні загрози та виклики соціально-просторового розвитку Києва / Мезенцев К.В. // *Українська правда*. - 2019. - Електронний ресурс - <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/05/6/7214300/>.
10. Махрова А.Г. Российский город в условиях капитализма: социальная трансформация внутригородских пространств / Махрова А.Г. & Голубчиков О. Ю. // *Вестник Московского университета. Серия 5: География*. - 2012. - № 2. - С. 26-31.
11. Строкова Е.Л. Социо-пространственная сегрегация города: проблемы определения и исследования / Строкова Е.Л. // *Городской альманах. Институт экономики города*. - 2008. - 3. - С. 237-246.

References

1. Kaplan D. H. Research in Ethnic Segregation II: Measurements, Categories and Meanings / Kaplan D. H. & Woodhouse K. // *Urban Geography*. - 2004. - № 26 (8). - P. 737-745.
2. Park R. E. The Urban Community as a Spatial Pattern and Moral Order / Park R.E. // *The Urban Community University of Chicago Press*. - 2012. - № 5(11). - P. 256.
3. Tammaru T. Socio-Economic Segregation in European Capital Cities: East Meets West / Tammaru T., van Ham M. & Musterd S. // *Oxford: Routledge*. - 2016. - P. 5.
4. Uslander E. M. Segregation, Mistrust, and Minorities / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2010. - P. 18.
5. Uslander E. M. Contact, Diversity, and Segregation / Uslander E. M. // *Chongqing: Southwest University of Political Science and Law*. - 2011. - P. 11.
6. van Ham M. New perspectives on ethnic segregation over time and space. A domains approach / van Ham M. & Tamarru T. // *Urban Geography*. - 2016. - № 37(7). - P. 954-962.
7. Jaie M.K. From social segregation to spatial self-isolation: the big cities of Europe before the risk of social desalidation / Kolosov V.A & Eckert D. (Eds) // *Large cities and challenges of globalization*. Smolensk. - 2003. - P. 175-179.
8. Voskalo V.I. Segregation processes in housing construction as an expression of marginal-polar regional territorial-structural processes / Voskalo V.I., Shevchuk L.T. & Shevchuk A.I. // *Spatial development of the region: socio-economic opportunities risks and prospects*. Lviv: NAS of Ukraine. Institute for Regional Studies. - 2011. - P. 69-85.
9. Mezentsev K.V. Potential threats and challenges of socio-spatial development of Kyiv / Mezentsev K.V. // *Ukrainian truth*. - 2019. - Electronic resource - <https://www.pravda.com.ua/columns/2019/05/6/7214300/>.
10. Makhrova A.G. The Russian city in the conditions of capitalism: social transformation of inner city spaces / Makhrova A.G. & Golubchikov O.Yu. // *Moscow University Journal. Series 5: Geography*. - 2012. - № 2. - P. 26-31.
11. Strokova E.L. Socio-spatial segregation of the city: problems of definition and research / Strokov E.L. // *City almanac. City Economics Institute*. - 2008. - 3. - P. 237-246.

Смирнов Ігор Георгійович,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ГЕОГРАФІЧНОГО ТА ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УРБОТУРИЗМУ В УМОВАХ ОВЕРТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ «КОНЦЕПЦІЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ» м. ЛЬВОВА)

Мета дослідження. Теоретичне обґрунтування та практичне застосування географічного та логістичного забезпечення урботуризму в умовах овертуризму на прикладі м. Львова та відповідної «Концепції децентралізації туризму».

Методика дослідження. ґрунтується на географічних та логістичних категоріях по відношенню до урботуризму в умовах овертуризму, зокрема це показники пропускної спроможності туристичної дестинації, її ресурсного потенціалу та потенціалу готельно-туристичної та транспортної інфраструктури, а також відображення регіональних (географічних) особливостей туристичних процесів, що розглядаються, зокрема туристичної децентралізації, концентрації та дисперсії.

Результати дослідження. Теоретична концепція, викладена у статті, була практично апробована на туристичній практиці м. Львова, зокрема на прикладі «Концепції децентралізації туризму». Пропозиції з оптимізації та вдосконалення геопросторової організації туризму у м. Львові включили: а) вертикальну та горизонтальну диверсифікацію туристичних потоків у середмісті, вирішення проблеми туристичних відходів, обмеження випадків інтим-туризму на користь конференц та блогер-туризму, нарешті посилення вимог безпеки туристів, зокрема у сферах їхнього розміщення, проживання та розваг. Деякі з цих пропозицій вже враховані в управлінні туризмом м. Львова, так, у 2019 р. запроваджено посаду заступника мера з питань безпеки.

Наукова новизна. Вперше в Україні розглянуто явище овертуризму та його вплив на урботуризм із застосуванням логістичного та географічного підходів. Вперше виділено проблеми овертуризму в умовах міст та розглянуто шляхи вирішення цієї проблеми на прикладі м. Львова.

Практична значимість. Теоретичні положення було прикладено до вирішення практичних проблем розвитку туристичної галузі великого міста в умовах різкого зростання числа туристів, як, наприклад, у м. Львові, і запропоновано низку практичних заходів для зменшення негативних наслідків овертуризму, зокрема надмірної концентрації туристів у центральній частині міста, збільшенні обсягів відходів, появи випадків інтим-туризму, загострення проблем безпеки туристів тощо. Відповідно пропонується розширити туристичну територію міста за рахунок вертикальної та горизонтальної диверсифікації туристичних потоків, диверсифікований підхід до визначення податку для бізнесу залежно від його розміщення у центрі міста або на периферії («сміттового податку»), розвиток конференц та блогер-туризму, посилення уваги та контроль проблем безпеки туристичного харчування, проживання, транспортування, розваг тощо.

Ключові слова: овертуризм, урботуризм, туристична концентрація, туристична дисперсія, логістичний аспект, географічний аспект.

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ГЕОГРАФИЧЕСКОГО И ЛОГИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УРБОТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ОВЕРТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ «КОНЦЕПЦИИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ТУРИЗМА» Г. ЛЬВОВА)

Цель исследования. Теоретическое обоснование и практическое применение географического и логистического обеспечения урботуризма в условиях овертуризма на примере г. Львова и соответствующей «Концепции децентрализации туризма».

Методика исследования. Базируется на географических и логистических категориях по отношению к урботуризму в условиях овертуризма, в частности это показатели пропускной способности туристической дестинации, ее ресурсного потенциала и потенциала гостинично-туристической и транспортной инфраструктуры, а также отображение региональных (географических) особенностей туристических процессов, в частности туристической децентрализации, концентрации и дисперсии.

Результаты исследования. Теоретическая концепция, изложенная в статье, была практически апробирована в туристической практике г. Львова, в частности на примере «Концепции децентрализации туризма». Предложения по оптимизации и совершенствованию геопространственной организации туризма в г. Львове включили: а) вертикальную и горизонтальную диверсификацию туристических потоков в центре, решение проблемы туристических отходов, ограничения случаев интим-туризма в пользу конференц и блогер-туризма, наконец, ужесточение требований безопасности туристов, в том числе, в сферах их

размещения, проживания и развлечения. Некоторые из этих предложений уже учтены в управлении туризмом г. Львова, так, в 2019 году введена должность заместителя мэра по вопросам безопасности.

Научная новизна. Впервые в Украине рассмотрено и охарактеризовано явление овертуризма и его влияние на урботуризм с применением логистического и географического подходов. Впервые выделены проблемы овертуризму в условиях городов и рассмотрены пути решения этой проблемы на примере г. Львова.

Практическая значимость. Теоретические положения были приложены к решению практических проблем развития туристической отрасли большого города в условиях резкого роста числа туристов, как, например, в г. Львове, и предложено ряд практических мер для уменьшения негативных последствий овертуризма, в частности, чрезмерной концентрации туристов в центральной части города, увеличении объемов отходов, появления случаев интим-туризма, обострение проблем безопасности туристов и тому подобное. Соответственно предлагается расширить туристическую территорию города за счет вертикальной и горизонтальной диверсификации туристических потоков, диверсифицированный подход к определению налога для бизнеса в зависимости от его размещения в центре города или на периферии («мусорного налога»), развитие конференц и блогер-туризма, усиленное внимание и контроль проблем безопасности туристического питания, проживания, транспортировки, развлечений и тому подобное.

Ключевые слова: овертуризм, урботуризм, туристическая концентрация, туристическая дисперсия, логистический аспект, географический аспект.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.69-78>

Smyrnov Igor Georgiyovych,
Doctor of Geography Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

THE THEORY AND PRACTICE OF GEOGRAPHICAL AND LOGISTICAL PROVISION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF URBOTOURISM IN THE CONDITIONS OF OVERTURISM (ON EXAMPLE OF THE "CONCEPT OF TOURISM DECENTRALIZATION " IN CITY OF LVIV)

The aim of the study. Theoretical substantiation and practical application of geographical and logistical support of urban tourism in the conditions of overtourism on the example of Lviv and the corresponding "Concept of tourism decentralization".

Research methodology. It is based on geographical and logistical categories in relation to urban tourism in the conditions of overtourism, in particular these are indicators of capacity of tourist destination, its resource potential and potential of hotel-restaurant and transport infrastructure, as well as reflection of regional (geographical) features of tourism processes, in particular tourist decentralization, concentration and dispersion.

Results of the research. The theoretical concept presented in the article has been practically tested in the practice of tourism in Lviv, in particular on the example of "Concepts of tourism decentralization". Proposals for optimization and improvement of geospatial organization of tourism in Lviv included: a) vertical and horizontal diversification of tourist flows in the city center, solving the problem of tourist waste, limiting the cases of intimate tourism in favor of conference and blogger tourism, finally strengthening the requirements of tourists safety in particular in the areas of their accommodation, food and entertainment. Some of these proposals have already been taken into account in the tourism management of Lviv, so, in 2019, the post of Deputy Mayor for Security was introduced.

Scientific novelty. For the first time in Ukraine the phenomenon of overtourism and its impact on urban tourism with the use of logistic and geographical approaches is considered. For the first time the problems of overtourism in the conditions of cities have been identified and the ways of solving this problem on example of Lviv are considered.

Practical importance. Theoretical provisions have been applied to solve practical problems of development of tourism industry of big city in conditions of sharp increase of tourists number, as, for example, in Lviv, and a number of practical measures have been proposed to reduce the negative effects of overtourism, in particular the excessive concentration of tourists in the central part of the city, increasing volume of waste, occurrence of intimate tourism, exacerbation of tourist safety problems, etc. Accordingly, it is proposed to expand the tourist territory of the city due to the vertical and horizontal diversification of tourist flows, a diversified approach to determining business tax depending on its location in the city center or on the periphery ("garbage tax"), the development of conference and blogger tourism, increased attention and control of tourist security problems especially in spheres of food, accommodation, transportation, entertainment and more.

Keywords: overtourism, urban tourism, tourist concentration, tourist dispersion, logistic aspect, geographical aspect.

Постановка проблеми. Туристична галузь нині у світі динамічно розвивається, зростає чисельність туристів, при цьому щільність туристів – не однакова, оскільки туристичні потоки

концентруються у найбільш популярних DESTИНАЦІЯХ. До таких місць з підвищеною густотою туристів відносяться, насамперед, найбільші міста – столичні та історичні. Культурно-пізнавальний, архітектурний, розважальний та інші різновиди туризму притягують до таких міст мільйони туристів. Відповідно виникає явище овертуризму, якому у сучасному світі приділяється все більше уваги. Особливо це актуальне у зв'язку з необхідністю забезпечити сталість розвитку туристичної діяльності в містах та сталість самих міст. Про це свідчать документи ООН, ЮНЕСКО та ЮНВТО, де проблема сталості міст та урботуризму розцінюється, як одна з найбільш актуальних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми дослідження показав, що в Україні ця тематика є розробленою недостатньо. Натомість проблеми сталого розвитку урботуризму у світі та в Україні присвячено декілька праць автора [2;3;4;5 та ін.]. Також про актуальність статті свідчить дослідження, виконане на замовлення ЮНВТО у 2017 р. «Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions» (англ. «Овертуризм? Розуміння і управління зростанням урботуризму» [1].

Постановка завдання – розкрити сутність, суспільно-географічні та логістичні особливості урботуризму в умовах овертуризму на прикладах свідової та української туристичної практики, зокрема м. Львова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Недавно у туристичній літературі з'явився новітній термін - «overtourism» (англ. - надлишковий туризм) [1], що відображає гостроту проблеми управління зростаючими туристичними потоками, зокрема у міських (урбо) DESTИНАЦІЯХ. Нині більше половини населення планети вже живе у містах, до 2050 р. цей показник сягне 70%. Зростаюча чисельність урботуристів збільшує споживання природних та туристичних ресурсів міст, здійснює соціокультурний вплив та зростаючий тиск на міську інфраструктуру. Тому для урботуризму нині важливим завданням є ефективне управління потоками туристів у містах з метою забезпечення сталості комплексного розвитку міст. На необхідність узгодження розвитку урботуризму з розвитком міст вказує «Нова програма ООН з розвитку міст», у якій наводяться 17 цілей їх сталого розвитку [1]. Актуальність теми, що розглядається, підтверджується дослідженням «Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions» (англ. - Овертуризм? Розуміння та управління зростанням урботуризму), що було виконано на замовлення ЮНВТО на підставі аналізу даних 8 європейських міст (Амстердама, Барселони, Берліна, Копенгагена, Лісабона, Мюнхена, Зальцбурга та Таллінна) науковцями Центру експертизи рекреації, туризму та гостинності Університету Бреда (Нідерланди), Європейського інституту туризму майбутнього Університету Стенден (Нідерланди), за підтримки Європейської туристичної асоціації та міських влад відповідних міст. Здійснено оцінку сприйняття туризму і туристів мешканцями європейських міст та розроблено програму стратегій (11) і заходів (68) з метою попередження надмірної концентрації туристичних потоків у містах Європи [1].

До цих стратегій і заходів належать [2]: 1. *Просторове розосередження (дисперсія) потоків туристів по території міста та його околиць*, зокрема: проведення заходів не в центральних дільницях; розміщення там же нових туристичних атракцій та об'єктів; збільшення потужності та часу праці туристичних об'єктів; створення спільної ідентичності міста та його околиць; запровадження картки туриста для пересувань містом без обмежень; стимулювання відвідування периферійних дільниць міста. 2. *Часове розосередження (дисперсія) потоків туристів у місті* шляхом: стимулювання туристичних відвідин у несезон; застосування динамічного ціноутворення (сезонних знижок); проведення спеціальних заходів у несезон; розроблення календаря туристичних подій у місті з визначенням часу і місць проведення; застосування новітніх технологій (мобільних додатків). 3. *Популяризація нових туристичних маршрутів та атракцій у місті*, зокрема: розроблення нових маршрутів та їхня реклама; запровадження знижок для нових туристичних маршрутів та атракцій; видання туристичних путівників та рекламних матеріалів з нових туристичних маршрутів та атракцій; використання віртуальних екскурсій новими туристичними маршрутами. 4. *Аналіз та необхідні зміни туристичних регуляцій (правил)*, зокрема: часу праці туристичних об'єктів; можливостей їхнього відвідування для великих груп туристів; правил транспортного руху у центральних частинах міста; заохочення паркування транспортних засобів на в'їзді до міста; створення спеціальних стоянок для туристичних автобусів; запровадження пішохідних зон; створення нових інформаційних платформ туристичного сервісу; регуляція та оподаткування діяльності готелів та інших засобів розміщення туристів; визначення туристичної ємності міста взагалі і критичних

дільниць (центральных, історичних) зокрема. 5. *Сегментація потоків туристів*, зокрема: регулярні дослідження кількості, географії, мотивації та розподілу туристопотоків у місті; визначення найбільш та найменш вигідних сегментів туристів для міста; визначення сегменту туристів з повторним відвідуванням; визначення та обмеження промоції візитів небажаних сегментів туристів. 6. *Збільшення корисності туризму для місцевої громади*, зокрема: збільшення зайнятості у туристичній галузі; промоція позитивного впливу туризму; залучення місцевої громади у розробку туристичних продуктів; аналіз туристичного потенціалу місцевої громади та інтегрування його в туристичний ланцюг доданої вартості; поліпшення якості туристичної інфраструктури з урахуванням потреб місцевих мешканців та туристів; стимулювання розвитку занедбаних околиць міста через туризм. 7. *Забезпечення розвитку міста, зручного для його мешканців та туристів*, зокрема: розвиток міста з урахуванням потреб та бажань його постійних мешканців та туристів; максимальне залучення місцевого населення у сферу туризму; об'єднання туристичних фестивалів та подій з місцевими святами; використання артистично-культурних ініціатив (наприклад, стріт-арту) у нових туристичних дільницях; подовження часу праці туристичних об'єктів. 8. *Розвиток та вдосконалення туристичної інфраструктури міста*, зокрема: збалансований сталий розвиток транспортної галузі міста та околиць; можливість руху туристів на головних магістралях у час пік; поліпшення культурної інфраструктури міста; вдосконалення інформаційної забезпеченості транспортної інфраструктури та транспортних засобів, у т.ч. англійською мовою; поліпшення зручності громадського транспорту для туристів; забезпечення можливостей подальшого розвитку туристичної інфраструктури; створення безпечних велосипедних маршрутів та можливість оренди велосипедів; створення безпечних та атрактивних пішохідних маршрутів; створення спеціальних маршрутів для людей з особливими потребами та похилого віку відповідно до засад інклюзивного туризму; збереженість об'єктів культурної спадщини та туристичних атракцій; необхідність прибирання туристичних об'єктів та маршрутів з вивезенням сміття до пунктів переробки. 9. *Співпраця з місцевими стейк-холдерами*, у т.ч.: створення громадського органу управління туризмом (за участю усіх зацікавлених громад міста); підготовка програми фахового розвитку для партнерів; запровадження локальних дискусійних платформ для мешканців; проведення досліджень серед мешканців міста та інших зацікавлених суб'єктів; обговорення туристичних проблем міста у соціальних мережах. 10. *Співпраця з туристами*, у т.ч.: забезпечення усвідомленості впливу туризму на розвиток міста серед туристів; ознайомлення туристів з місцевими цінностями, традиціями та правилами поведінки; надання необхідної інформації туристам з обмежень руху транспорту у місті, можливостей паркування та особливостей оплати, руху автобусів тощо. 11. *Заходи з моніторингу та зворотного зв'язку*, включаючи: моніторинг ключових індикаторів, зокрема сезонних змін попиту, прибуттів та витрат туристів, їхніх сегментів, типів поведінки тощо; застосування новітніх інформаційних технологій для моніторингу, аналізу та оцінки впливу туризму; створення резервних планів для пікових періодів та форс-мажорних ситуацій.

Як видно, кожна стратегія охоплює низку заходів, котрі відображені у табл.1.

Таблиця 1

Стратегії та заходи із зменшення явища овертуризму у містах (за [2])

Стратегії	Заходи
<i>Стратегія 1.</i> Сприяти просторовій дисперсії туристичних потоків у місті та його околицях	1.1. Проводити більше подій не у центральних частинах міста, а в периферійних та його околицях. 1.2. Розміщувати туристичні атракції та розвивати інфраструктуру в менш відвідуваних частинах міста та на околицях. 1.3. Збільшити потужність туристичних об'єктів відповідно до величини туристопотоків. 1.4. Створити спільну ідентичність міста і його околиць. 1.5. Запровадити нелімітовані туристичні картки для подорожей містом та околицями. 1.6. Рекламувати усе місто, як цікаве для туристів, з метою стимулювати відвідування менш популярних дільниць.
<i>Стратегія 2.</i> Сприяти часовій дисперсії туристичних потоків у містах	2.1. Стимулювати туристичні візити у несеzon. 2.2. Запровадити динамічне ціноутворення. 2.3. Урізноманітнити та збільшити кількість туристичних подій у несеzon. 2.4. Розробити графік проведення популярних туристичних атракцій та подій з моніторингом чисельності відвідувачів. 2.5. Використовувати новітні технології (app-додатки) з метою стимулювання часової дисперсії туристичних потоків.
<i>Стратегія 3.</i> Розробити нові туристичні маршрути з новими атракціями у містах	3.1. Розробити та рекламувати нові туристичні маршрути у містах на пунктах в'їзду та у туристичних інформаційних центрах. 3.2. Запропонувати комплексні знижки нових маршрутів та атракцій. 3.3. Видати путівники та інші рекламні матеріали з промоції «прихованих скарбів» (маловідомих туристичних об'єктів та атракцій)

	3.4. Розробити туристичні продукти та маршрути для спеціалізованих турів. 3.5. Запропонувати тури з гідами для менш відвідуваних частин міста. 3.6. Створити мобільні аплікації віртуальної реальності стосовно відомих місць та атракцій на додаток до традиційних екскурсій.
<i>Стратегія 4.</i> Переглянути та адаптувати регуляції	4.1. Переглянути часи праці туристичних об'єктів. 4.2. Переглянути правила допуску великих груп туристів на популярні атракції. 4.3. Переглянути транспортні регуляції у центральних та історичних частинах міст. 4.4. Стимулювати відвідувачів використовувати паркінги на в'їздах до міст. 4.5. Визначити спеціальні місця для зупинки туристичних автобусів у центральних та історичних частинах міст. 4.6. Запровадити пішохідні зони. 4.7. Переглянути регуляцію та оподаткування нових віртуальних платформ з туристичного сервісу. 4.8. Переглянути регуляцію та оподаткування готелів та інших закладів розміщення туристів. 4.9. Визначити максимальну туристичну місткість міста та його критичних ділянок та атракцій. 4.10. Передбачити можливість моніторингу усіх операцій в системі ліцензування туроператорів. 4.11. Переглянути регуляції з проведення туристичної діяльності в певних частинах міста.
<i>Стратегія 5.</i> Здійснювати сегментацію туристів	5.1. Регулярно здійснювати комплексний аналіз туристопотоків (ідентифікацію та таргетування окремих сегментів туристів та їх потреб тощо). 5.2. Визначити туристів, які приїжджають до міста не вперше. 5.3. Обмежити відвідання міст з боку небажаних сегментів туристів.
<i>Стратегія 6.</i> Збільшити користь від туризму для міської громади	6.1. Збільшити рівень зайнятості в туризмі, зокрема офіційної та пристойної праці. 6.2. Роз'яснювати позитивні впливи туризму, забезпечити знання та свідомість про туристичний сектор у місцевій громаді. 6.3. Залучити місцеві громади в створення нових туристичних продуктів. 6.4. Провести аналіз туристичного потенціалу (попиту та пропозиції) місцевих громад та інтегрувати його в туристичний ланцюг доданої вартості. 6.5. Поліпшити якість інфраструктури та послуг з урахуванням потреб місцевих мешканців та туристів. 6.6. Стимулювати розвиток занедбаних околиць міста через туризм.
<i>Стратегія 7.</i> Сприяти розвитку міста, зручного для його мешканців та туристів	7.1. Розвивати місто з урахуванням потреб та бажань його постійних мешканців та трактувати туристів як тимчасових мешканців. 7.2. Розвивати туризм у місті з максимальною участю місцевого населення. 7.3. Об'єднувати туристичні фестивалі та події з місцевими святами. 7.4. Запровадити «туристичних послів» від міста. 7.5. Впроваджувати артистично-культурні ініціативи (наприклад стріт-арт) у нових туристичних дільницях. 7.6. Збільшити часи праці туристичних об'єктів.
<i>Стратегія 8.</i> Поліпшити туристичну інфраструктуру міста	8.1. Розробити збалансований сталий менеджмент транспортної галузі для міста та околиць. 8.2. Забезпечити можливість руху туристів на головних магістралях та на другорядних (об'їзних) у час пік. 8.3. Поліпшити культурну інфраструктуру міста. 8.4. Поліпшити інформаційну забезпеченість транспортної інфраструктури та транспортних засобів, у т.ч. англ. мовою. 8.5. Зробити громадський транспорт більш зручним для туристів. 8.6. Передбачити додаткові транспортні можливості для туристів у години пік. 8.7. Забезпечити адекватні можливості розвитку туристичної інфраструктури. 8.8. Створити безпечні велосипедні маршрути та забезпечити можливості оренди велосипедів. 8.9. Створити безпечні та атрактивні пішохідні маршрути. 8.10. Забезпечити створення спеціальних маршрутів для людей з особливими потребами та в похилому віці відповідно до засад доступного туризму. 8.11. Забезпечити збереженість об'єктів культурної спадщини та туристичних атракцій. 8.12. Передбачити можливості прибирання туристичних об'єктів та маршрутів, у т.ч. у години пік.
<i>Стратегія 9.</i> Співпраця з місцевими стейкхолдерами	9.1. Створити та регулярно проводити збори громадського органу управління туризмом (за участю усіх зацікавлених громад міста). 9.2. Організувати програми професійного розвитку для партнерів. 9.3. Створити локальні дискусійні платформи для мешканців. 9.4. Здійснювати регулярні дослідження серед мешканців міста та інших зацікавлених сторін. 9.5. Заохочувати обговорення проблем міста у соціальних мережах. 9.6. Спілкуватися з мешканцями з приводу їхньої поведінки. 9.7. Об'єднати розрізнені спільноти.
<i>Стратегія 10.</i> Співпраця з туристами	10.1. Забезпечити усвідомленість впливу туризму на розвиток міста серед туристів. 10.2. Ознайомити туристів з місцевими цінностями, традиціями та правилами. 10.3. Забезпечити необхідну інформацію для туристів щодо обмежень руху транспорту, можливостей паркування, оплати, автобусного руху тощо.
<i>Стратегія 11.</i> Заходи з моніторингу та зворотного зв'язку	11.1. Здійснювати моніторинг ключових індикаторів, зокрема сезонних змін попиту, прибуттів та витрат туристів, їхніх сегментів, типів поведінки тощо. 11.2. Використовувати нові інформаційні технології для моніторингу, аналізу та оцінки впливу та поведінки туристів. 11.3. Розробити резервні плани для пікових періодів та форс-мажорних ситуацій.

Впровадження вищезначених стратегій може допомогти в управлінні сталим розвитком урботуризму, але забезпечення довготермінової сталості залежить від впровадження таких ключових пунктів у туристичну політику:

1. Узгодження політики розвитку урботуризму з порядком денним розвитку міст згідно документів ООН «Новий порядок розвитку міст» та «Цілі сталого розвитку», зокрема Цілі 11

«Зробити міста інклюзивними, безпечними, пружними та сталими» та засад «Глобального кодексу туризму» ЮНВТО.

2. Розроблення стратегічного довготермінового плану сталого розвитку урботуризму, включаючи визначення пропускну́ї спроможності міста та його окремих ділянок та туристичних об'єктів. Це особливо істотно для стратегій, скерованих на дисперсію туристів, їхню сегментацію, і для більш ефективного розвитку нових маршрутів та об'єктів.

3. Визначення оптимального рівня туристичного впливу на місто за участю усіх можливих стейк-холдерів. Це допоможе в отриманні користі від туризму місцевими громадами та більших вражень туристами, а також у полегшенні спілкування туристів з містянами.

4. Створення моделі управління, яка об'єднає адміністрації (туристичні та інші) на всіх рівнях, приватний сектор та місцеві громади. Така співпраця буде особливо корисною для поліпшення туристичної інфраструктури міста, що потребує взаємодії адміністрацій на різних рівнях, у т.ч. за межами туризму.

5. Посилення комунікації і співпраці між усіма можливими стейк-холдерами. Стратегії управління будуть більш ефективними, якщо усі стейк-холдери працюватимуть спільно, ніж у порівнянні з ситуацією їхнього окремого функціонування.

6. Розширення інтеграції місцевих громад у туристичний ланцюг доданої вартості, забезпечуючи таким чином користі для них від розвитку туризму у вигляді зростання доходів та збільшення місць праці. Залучення місцевих громад до розвитку туризму з самого початку означатиме отримання ними доходів, що допоможе в об'єднанні стейк-холдерів.

7. Регулярний моніторинг сприйняття туризму місцевою громадою та інформування містян про переваги розвитку туризму для міста. Це дозволить вчасну ідентифікацію можливих проблем та спільну розробку стратегії з їх подолання.

8. Здійснення теоретичної розробки, регулярний моніторинг та планування таких ключових показників сталості туризму, як пропускну́ї спроможність, мобільність, управління туристичними природними та історико-культурними ресурсами, відношення місцевого населення до туризму.

9. Інвестування в технології, інновації та партнерство з метою перетворення міста у смарт-місто, спрямовуючи ці досягнення до вирішення проблем сталості, доступності та інноваційності його туризму.

10. Розроблення та впровадження інноваційних туристичних продуктів та практик, які дозволять місту диверсифікувати туристичний попит у часі і просторі, та привабити відповідні туристичні сегменти згідно з довготерміною візією та стратегією розвитку міста.

11. Завчасне, із залученням відповідної методології, планування стратегічних напрямків урботуризму за різними варіантами. Динамічний, нестійкий, непевний, некомплексний характер сучасного глобального розвитку вимагає підходу, який би враховував не тільки особливості минулого розвитку, але й би визначав рушії змін та головні проблеми сьогодення з метою розробки ймовірних сценаріїв (варіантів) розвитку.

12. Трамбування туристів, як тимчасових мешканців міст, розроблення туристичної політики із залученням як туристів, так і місцевих мешканців, під гаслом «Розвиток міста для усіх».

13. Розгляд управління туристичними потоками в містах з метою їхньої корисності для туристів і містян, як фундаментальну проблему сталого розвитку урботуризму в умовах овертуризму. Такий підхід повинен об'єднати вирішення завдань збереження ресурсної бази туризму міста із збільшенням числа туристів та позитивного відношення місцевих мешканців до них.

Реалізація запропонованих заходів та рекомендацій сприятиме сталому розвитку урботуризму в умовах овертуризму, що буде вагомим внеском у виконання «Нового порядку денного розвитку міст», «Цілей сталого розвитку» ООН та засад «Глобального кодексу туризму» ЮНВТО. Подібні положення є актуальними і для міст України, де починають спостерігатися ознаки овертуризму, у т.ч. для Львова, Києва, Одеси тощо, що зазначалося у публікаціях автора [3; 4, 210-216].

Зазначимо, що вищенаведені стратегії, заходи та пропозиції із забезпечення сталого розвитку овертуризму та урботуризму передбачають обов'язкове врахування логістичних та суспільно-географічних (регіональних) особливостей (рис.1). Про зв'язок з логістикою (логістичний аспект) свідчить використання у дослідженнях овертуризму та урботуризму таких термінів, як: туристичний потік та його характеристики, зокрема величина, динаміка, ритмічність, щільність, концентрація та дисперсія; ємність та пропускну́ї спроможність туристичної дестинації (одномоментна, денна, місячна, сезонна, річна); ємність готельної бази (число місць розміщення,

загалом та за категоріями, ємність сезонна та річна); ємність ресторанної бази (число посадкових місць, загалом та за категоріями, ємність сезонна та річна); транспортно-туристичний потенціал (протяжність транспортних шляхів, у т.ч. за видами транспорту, якість транспортних шляхів, у т.ч. за категоріями, щільність транспортних шляхів, у т.ч. за видами транспорту, пропускна спроможність транспортної інфраструктури, у т.ч. за видами транспорту). При цьому кожний термін овертуризму має суспільно-географічний (регіональний) вимір, тобто локальні відмінності, які вимагають обов'язкового врахування у зазначених логістичних стратегіях та заходах.

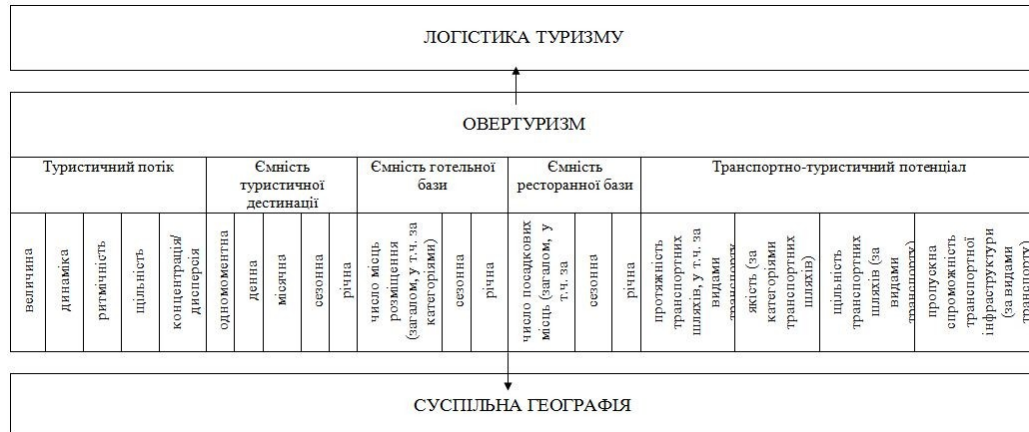

Рис.1. Суспільно-географічні та логістичні аспекти овертуризму (авторська розробка за [2])

Отже, урботуризм сьогодні стає все більш популярним як в Україні, так і в світі. Він має свої особливості, пов'язані з високою концентрацією туристів на обмеженій території міст, особливо в їхніх центральних та історичних частинах. У зв'язку з цим виникає проблема збільшення туристичного навантаження на ресурсну базу туризму в містах (овертуризму), що може призвести до його погіршення та деградації. Вирішити цю проблему можна за допомогою логістичного підходу до сталого розвитку урботуризму [5]. Увага до даної проблеми в науковій літературі поки що недостатня, хоча в практичному управлінні розвитком міського туризму ця проблема вже добре відома і відображена у розробці та прийнятті відповідних документів, наприклад, у м.Львові, де нещодавно було прийнято «Концепцію децентралізації туризму» у межах «Стратегії розвитку туризму міста до 2021р.»[3].

Зокрема ця концепція передбачає використання нематеріальної культурної спадщини у ході туристичного «розвантаження» середмістя Львова (площі Ринок та проспекту Свободи) шляхом: 1) створення «другого центру» міста шляхом активнішого задіяння у туризмі проспекту Шевченка з площею М.Грушевського (цікаві об'єкти серед інших тут – пам'ятник М.Грушевському, старий будинок Львівського університету (тзв. «Університет Габсбургів», нині тут знаходяться геологічний та біологічний факультети ЛНУ імені Івана Франка), кав'ярня «Шкоцька» («Шотландська», нині ресторан), пов'язана з діяльністю в ній у довоєнний період тзв. «Львівської математичної школи» під керівництвом С.Банаха та С.Уляма; 2) розширення туристичної території міста за рахунок периферійних ділянок – Сихова, Майорівки, Левандівки тощо (видано путівник «Туристичний Сихів»); 3) запровадження екскурсії «Львів+» з відвідинами таких близьких до Львова міст, як Жовкви (бувшої королівської резиденції) та Дрогобича (будинку відомого митця Бруно Шульца та найстарішої солеварні в Україні).

Додамо, що увага приділяється розвитку туризму і у центрі міста з використанням нематеріальної культурної спадщини, але при цьому виконується вимога його туристичного розвантаження шляхом: а) розробки підземного туристичного маршруту від вежі Корнякта до площі І.Підкови з створенням підземного музею Львова та ресторану у підземеллях Ратуші; б) відкриття нового туристичного маршруту «Дахами Львова» з відвідинами нещодавно створених ресторанів на останніх поверхах будинків на площі Ринок («Найвища ресторація Галичини» та «Ресторан дуже високої кухні» - ці концептуальні заклади створюють сучасну сторінку розвитку львівської гастрономії і належать відомому ресторанному концерну «!FEST»).

На доповнення до вищевикладеного матеріалу додамо, що у Львові запланували створити ціле підземне містечко для туристів. Місцеві депутати затвердили «Детальний план території», що передбачає перетворення міських підземель у туристичні маршрути. Але перед цим влада Львова хоче з'ясувати усі нюанси прав власності на підземні приміщення та їх придатність до пішохідних прогулянок. Також вже відомо, що частина підземель потребує фінансових вкладень, оскільки їх

треба відповідно обладнати та зробити безпечними для туристів. Про ці плани ЗМІ повідомив заступник міського голови А.Москаленко. «Декілька підземних маршрутів працюють вже нині – як екскурсійні. Зараз мова йде про наступний етап, коли будуть відкриті інші маршрути. Але перед цим слід здійснити певні дослідження, наприклад, взяти проби ґрунту з метою визначення його стійкості тощо. Також місто активно працює над створенням підземного музею міста, де буде достатня кількість підвальних приміщень для екскурсій. Також планується проведення підземних екскурсій під найбільш знаковими пам'ятками Львова, такими як: башта Корнякта, Домініканський собор, Італійський дворик, Ратуша, площа Ринок, площа Івана Підкови, церква Св.Петра та Павла. При цьому окремі ділянки підземного маршруту отримають свої назви, не виключено, що для «підземних» туристів буде створений свій інформаційний центр та на цих локаціях працюватимуть екскурсоводи. Будуть здійснені роботи з укріплення туристичних ходів, облаштування вентиляції тощо з тим, щоб туристам було максимально комфортно. На облаштування усього підземного маршруту довжиною 800 м знадобиться біля 5 років, а реалізація першого етапу потребуватиме біля 1 року. Зараз окремі підземні локації є у деяких церквах, під Ратушею на площі Ринок, отже мета полягає у тому, щоб їх усіх об'єднати в один маршрут. За прогнозами попит на підземні екскурсії зашкалюватиме, а самі екскурсії будуть груповими. Кожний екскурсовод зможе взяти на підземну прогулянку з собою до 15 бажаючих. Практика показала, що туристів, бажаючих відвідати міські підземелля є чимало. До речі, свого часу інновацією стали екскурсії дахами львівських будинків (вони коштують від 100 до 600 грн), підземні екскурсії будуть наступною родзинкою для туристів. Місцеві мешканці вважають, що такі екскурсії будуть цікавими і для самих львів'ян.

Принагідно додамо, що відвідання підземних пам'яток широко розповсюджене у світі і користується шаленим успіхом серед туристів. Наприклад, підземні міста Каппадокії в Туреччині включені у Список Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, а час їх створення сягає I століття до Р.Х., а у Великобританії є Берлінгтон – підземне місто-бункер, збудоване урядом на випадок атомної війни, де була своя лікарня, церква і навіть один паб. У Портленді (США) туристи можуть відвідати «Шанхайські тунелі» - підземну систему доріг, прокладених під районом цього міста Чайна-таун, при цьому підземні ходи ведуть від порту до готелів та ресторанів, щоб скоріше доставляти товар. Але багато людей там мешкало постійно. Є своє підземне місто і у Франції – це Наур, побудований у XIX ст., у підземеллях якого могло розміститися до 3 тис.осіб. Це місто знаходиться на глибині 33 м, а загальна довжина підземних коридорів – 2 км [6].

Нагальною потребою у Львові є забезпечення повної переробки загального обсягу міських відходів, включаючи туристичні, у т.ч. від ресторанів та кав'ярень. Зазначимо, що добовий обсяг відходів у Львові становить 600 тонн. Недивно, що туристичний рекорд Львова (2,6 млн. туристів у 2017 р. - перше місце серед міст України) збігся з «сміттевою кризою» у цьому місті. Щоб вирішити цю проблему, Львів будує найсучасніший в Україні сміттєпереробний комплекс. Одночасно ще у листопаді 2018 р. місцева влада обмежила використання пластикових пакетів, а з 9 квітня 2019 р. у місті стартувала трьохмісячна просвітницька компанія «Без поліетилену», згідно якої магазини Львова відмовились від пластикових пакетів, пропонуючи покупцям альтернативну упаковку. Ресторани та кав'ярні Львова також використовують екологічні підходи у своїй діяльності, зокрема у збиранні, повторному використанні та переробці відходів.

Про ще один проблемний аспект урботуризму в умовах овертуризму попереджали американські експерти, що допомагали у розробці «Туристичної концепції Львова»: як тільки туризм міста набуде динамічного та масового розвитку, серед гостей міста з'являться ті, кого цікавлять інтимні послуги [7]. Який зв'язок з логістикою? Менше буде реклами відповідних закладів (нічних клубів, джентльмен-клубів, шоу-барів, стріп-барів тощо) – зменшаться відповідні туристопотоки. На противагу інтим-туризму Львів уже декілька років активно розвиває конференц-туризм та блогер-туризм. Тільки за 2018 р. у місті було проведено 430 ділових заходів, серед яких були потужні міжнародні конференції, які відвідало біля 100 тис. учасників, з них 11% іноземців і 82% - з України. Конференц-туризм є дуже вигідним для міста, оскільки один учасник витрачає \$ 414 на день, мешкають учасники у чотиризіркових і п'ятизіркових готелях. Львів першим в Україні заснував у 2013 р. конференц-бюро. За 2018 р. конференц-туристи витратили у Львові майже 900 млн грн., у т.ч. заклади харчування заробили 206 млн грн., на відпочинок і розваги ділові делегати витратили 150 млн грн., на проживання – ще 131 млн. Прямий економічний ефект від цього виду туризму склав 775 млн грн. у 2018 р., податків сплачено 188 млн грн. При цьому у конференц-індустрії Львова працює 5,8 тис. осіб. Чого бракує Львову – це великих конференц-залів на 5 тис. учасників, як, наприклад, у польському Кракові, відповідно є

попит на конференц-готелі міжнародного рівня. Тоді б конференц-туризм приніс місту ще більші прибутки та дивіденди.

Ще один новітній напрямок приваблення туристів до Львова, зокрема іноземців, це звертання до послуг туристичних блогерів. «Доступність, настроєвість та чудове співвідношення ціни – якості. Вишукане місто виглядає як традиційна європейська столиця, довершена брукованими вуличками, фестивалями класичної музики та гучними літературними святкуваннями», - так описує туристичні принади міста Лева експерт провідної американської газети «The Washington Post». Вперше про Львів написало таке провідне видання світу. Останніми роками до Львова їдуть туристичні блогери, які рекламують місто. Щороку місто Лева входить у топові позиції рейтингів європейських міст і світу, куди варто поїхати на вікенд чи на свята. За словами начальника управління туризмом Львівської міської ради, саме туристичні блоги дають Львову все більше гостей з усіх куточків світу. Якщо один журналіст написав, то його колеги бачать рейтинг статті і теж приїжджають, щоб ще краще вивчити місто. Коли місто пізнаване, його ім'я капіталізується для інвестицій, сюди приїжджають інвестори, які відкривають бізнес. Тому від туристичних блогерів є чимало переваг. Одна з них – широка міжнародна промоція Львову. Самим містянам теж приємно, що про їхнє місто знають у світі. Так, нещодавно про Львів написав один із польських туристичних сайтів. Польські експерти зробили акцент на емоційних закладах міста – концептуальних ресторанах та кафе. Кажуть, це додає місту родзинок. Кожний ресторан має свою легенду. Також поляки зазначають, що людям поважного віку цікавіше відвідати Личаківський цвинтар, а ось молодь має інші пріоритети – індивідуальні екскурсії центром. Наші сусіди відзначають і «привітні ціни» в магазинах, сувенірних лавках, кафе. Зазначають, що тут можна провести хороший вікенд, бо з Гданська до Львова є прямі авіарейси з цінами квитків від 500 до 1200 грн. Напередодні Великодніх свят 2019 р. до Львова завітав блогер з ірландського Дубліна. Це був менеджер авіакомпанії Ryanair, який пише блоги про усі міста, з якими Дублін має пряме авіасполучення. Він знімав відео про Львів, вивчав його архітектуру та кухню, а ще наші традиції. Він приїхав якраз перед святами і бачив весь процес приготувань, фарбування писанок, гаївки. Відвідав Шевченківський гай, йому сподобались вишиванки і кухня. Відповідно очікується його стаття з відгуками, що є неабияк престижно. При цьому деякі тревел-блогери називають шалені суми у євровалюті за свої послуги. Львів працює за іншою схемою, коли місто домовляється з бізнесом і, відповідно, готельєри безкоштовно поселяють у себе блогерів, ресторатори задурно годують, власники туристичних фірм показують місто. Відтак блогери із захопленням описують туристичні принади міста Лева і це не коштує надто багато. При цьому кожен блогер має свою цільову аудиторію – до міста приїжджають саме його читачі. Наприклад, є ресторанны блогери, чи готельні, а є ті, що пишуть про літературу і культуру. Під кожного блогера формується окремий тур. Нарешті, четверта концепція пов'язана з необхідністю застосування підвищених вимог до безпеки туристів в умовах овертуризму. До основних складників цієї концепції відносяться: а) розробка підвищених вимог до безпеки туристів в умовах овертуризму, особливо щодо умов їхнього проживання та харчування; б) постійний і жорсткий контроль безпеки умов проживання туристів, особливо в апартаментах та приватних квартирах; в) жорсткий контроль безпеки сфери туристичного харчування, з особливою увагою до функціонування та справності обладнання точок «вуличної їжі» у популярних туристичних локаціях; г) контроль міського туристичного транспорту, у т.ч. туристичних автобусів, екскурсійних «потягів», туристичних карет тощо. Слід сказати, що львівська влада вже взяла до уваги зазначені пропозиції, так, у мера Львова з 2019 р. з'явиться заступник з питань безпеки, якому буде підпорядковано департамент з питань поведінки з відходами, управління з питань надзвичайних ситуацій та цивільного захисту населення та управління безпеки міста.

Висновки. Динамічний розвиток урботуризму в умовах овертуризму, що нині спостерігається в Україні та світі, викликає низку проблем, серед яких можна відзначити туристичне перевантаження міст, особливо їх центральних та історичних ділянок; руйнування багатьох історичних і архітектурних об'єктів та пам'яток; збільшення обсягу міських відходів, у тому числі туристичних; випадки інтим-туризму; недотримання правил безпеки туристів у сферах їхнього проживання та харчування з трагічними наслідками тощо. Рішення більшості з цих проблем можливе на основі застосування комплексної логістичної стратегії, запропонованої авторами. Отже, логістичний підхід, застосований, зокрема у "Концепції туристичної децентралізації м.Львова", має бути поширений на всі інші аспекти туристичного господарства міста, включаючи управління відходами, використання новітніх технологій та залучення

національних та міжнародних інвестицій. Ці рекомендації стосуються не тільки Києва та Львова, але й інших міст - значних туристичних центрів України - Харкова, Дніпра, Одеси тощо.

Список використаних джерел

1. Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions. : UNWTO Library, 2018.URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>
2. Смирнов І.Г. Концептуальні засади стратегії сталого розвитку урботуризму в умовах овертуризму. Економіка, облік, фінанси та право в умовах глобалізації: тенденції та перспективи. *Збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. У 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч.1. С. 65-70.
3. Smyrnov I. Lviv: Lights and Shadows of Overtourism. *Наук.вісник Східно-Європейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки*.2019. №1 (385). С.117-121.
4. Смирнов І.Г., Любіцева О.О. Маркетинг сталого туризму. Київ, 2019. 256 с.
5. Смирнов І.Г. Логістика туризму. Київ: Знання, 2009. 354 с.
6. Серов И. Во Львове откроют все подземелья. Сегодня. 2019. 23 сентября. С.6.
7. Иванова Е.В. 50 оттенков Львова. Новое время страны, 2018. № 19. С.38-41.

Список использованных источников

1. Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions. : UNWTO Library, 2018.URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>
2. Смирнов И. Концептуальные основы стратегии устойчивого развития урботуризма в условиях овертуризма. Экономика, учет, финансы и право в условиях глобализации: тенденции и перспективы. Сборник тезисов докладов международной научно-практической конференции. В 3 ч. Полтава: ЦФЕНД, 2019. Ч.1. С. 65-70.
3. Smyrnov I. Lviv: Lights and Shadows of Overtourism. *Науч.вестник Восточно-Европейского национального университета имени Леси Украинки. Географические науки*.2019. №1 (385). С.117-121.
4. Смирнов И., Любитцева А.А. Маркетинг устойчивого туризма. Киев, 2019. 256 с.
5. Смирнов И. Логистика туризма. Киев: Знание, 2009. 354 с.
6. Серов И. Во Львове откроют все подземелья. Сегодня. 2019. 23 сентября. С.6.
7. Иванова Е.В. 50 оттенков Львова. Новое время страны, 2018. № 19. С.38-41.

References

1. Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth Beyond Perceptions. : UNWTO Library, 2018.URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>
2. Smyrnov I.G Conceptual bases of the strategy of sustainable development of urban tourism in the conditions of overtourism. Economy, accounting, finance and law in the conditions of globalization: trends and perspectives. Collection of abstracts of reports of the international scientific-practical conference. V. 3. Poltava: CFEND, 2019. Part 1. Pp. 65-70.
3. Smyrnov I. Lviv: Lights and Shadows of Overtourism. *Scientific herald of Lesya Ukrainka East European National University. Geographical Sciences*.2019. No. 1 (385). P.117-121.
4. Smyrnov I.G , Lyubitseva O.O Marketing of sustainable tourism. Kyiv, 2019. 256 p.
- 5.Smyrnov I.G Tourism logistics. Kiev: Znannya, 2009. 354 p.
- 6.Serov I. All dungeons will be opened in Lviv. Segodnya. 2019 September 23. P.6.
7. Ivanova E.V 50 shades of Lviv. New time of the country, 2018. № 19. P.38-41.

Gafqaz Agabalayev

Institute of Geography named after acad. H.A.Aliyev of ANAS,
Azerbaijan Republic, Baku, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT DURING THE INDEPENDENCE YEARS

The aim of the study is to analyze characteristic features of the agricultural development during the independence years.

Methods. The study used the method of comparative historical methods, statistics, analyze.

Results. During the years of independence, the agricultural sector has undergone major changes, the role of those areas having strategic importance, export potential, and the creation of processing facilities has diminished. Distribution of soils to small populations does not allow the application of advanced methods, cultivation of agricultural products, use of productive seeds and animal breeds. Therefore, the share of this sector in GDP is low and does not meet the population's demand for many products.

Scientific novelty. Agrarian reforms during the years of independence have had a significant impact on the area and territorial structure of agriculture. Over the years, the areas of specialization formed in different regions have changed fundamentally, and there has been a decline in the production of strategic areas such as cotton, viticulture, tobacco production, tea-growing and cereal production. Instead, grain, potatoes, melon, fruit and vegetable crops cover a wide range of consumer needs. Currently, more than 60% of cultivated areas in the country are occupied by grain products. However, because of low productivity, the harvest does not meet domestic demand. The development of agriculture in the country requires the use of productive plants and animal species, the stocking up, storage, expansion of processing centres, and strengthening the logistics base. To ensure the food security of the population the uses of such opportunities also may create conditions. In the process of agricultural management, the demand for basic food products through domestic production is considered an important task. Grain, potatoes, fruit-growing and animal husbandry takes a huge place in the solution of this task. agricultural products are the foundation of the economic base in almost all cities and towns of the country regions.

Keywords: agriculture, agrarian reform, crop fields, food security, plant growing, livestock, specialization areas, regional development, domestic consumer goods.

The actuality of the subject. Natural and geographical conditions play an important role in the development of agriculture. Under its influence, crops are grown, cultivated field are expanded or reduced. These factors also seriously affect the productivity of plants. The specialization of agriculture in different regions or countries is determined in the world markets by their natural and economic potential. At the same time, socio-economic factors play a crucial role in the territorial and field structure of agriculture in all economic sectors.

The agricultural policy of the state has a great influence on its development, territorial organization, creation of material and technical base, mineral fertilizers, pest control agents, and the provision of qualified personnel. Regional territorial organization of agriculture is an important part of the country's policy in this field. The formation of the fields of specialization in agriculture based on the use of the natural and geographical potential of the regions is possible due to regional policy. Forming the country's economic potential these fields play a vital role to increase the role of the regions [2, p.516]. Therefore, the development of the fields corresponding to the capabilities of natural and geographical conditions bring more income is an important issue [7, p.173]. To ensure the food security of the population the uses of such opportunities also may create conditions. In the process of agricultural management, the demand for basic food products through domestic production is considered an important task. Grain, potatoes, fruit-growing and animal husbandry takes a huge place in the solution of this task.

Research materials and methods. The scientific literature on the territorial organization of agriculture, agrarian reforms in Azerbaijan was used for the analysis. The statistical base of the analysis is the annual reports of the Statistical Committee on Agriculture, the Ministry of Agriculture. The study analyzes the main results of the agrarian reforms carried out in the country, the current state of the territorial agricultural organization, the problems of producing goods to meet domestic demand, as well as development prospects of the industry. Statistical analysis, comparative analysis and generalization methods were used in the research process.

Study of the subject. Territorial organization of agriculture, its place in the structure of agriculture, the results of agrarian reforms have been studied by Azerbaijani scientists in different years. In their works economic assessment of natural and geographical conditions was completed, directions of specialization were studied, the role of this sphere in ensuring food security of the country and

development of the processing industry was defined. Among them are A.A.Gurbanov, B.T.Nazirova, Z.N.Eminov, N.A.Pashayev, N.H.Eyubov and others have made a great job.

Explanation of the study. In addition, agricultural products are the foundation of the economic base in almost all cities and towns of the country regions. Therefore, when determining the structure of crops cultivated in agriculture, preference should be given to products of strategic importance. As a result of the development of these fields and the effective organization of regional agricultural policy in Azerbaijan over the years, enterprises for the primary and subsequent processing of agricultural products operate along with big cities, in towns, and even large villages. Cotton, grapes, tobacco, tea, fruits, vegetables, livestock have been products are processed at these points. Production facilities, mainly in the light and food industries, play a leading role in the economic structure of the regions, not only providing the population with work but also play a key role in generating income and creating the social sphere.

However, the difficulties that emerged during the years of independence, like other leading sectors of the economy hurt the cultivation of agricultural products, its field and territorial structure, and the employment of the population in this industry [8,p.184]. Existing state and collective farms were abolished, their material and technical base was destroyed, and the land was privatized and distributed to the rural population.

There was a need for the creation of economic entities in place of abolished farms by the new economic conditions. Reforms in this area were undertaken to restructure the agricultural sector, and its legislative and economic base was established. Although the agrarian reforms in the country in the late XX century have had some effect on agricultural production, it will take longer to achieve the expected results.

Decisions on "Basis of agrarian reform", "On reforms of state and collective farms", "On land reform" (June 16, 1996), "On cooperatives", "On amelioration and irrigation" were adopted for agrarian reform in Azerbaijan. As part of the implementation of these decisions, in 1996, 304 state farms, 656 state farms and inter-farm agricultural enterprises were abolished. As a result of land privatization, new agricultural entities were established, most of which were rural-farming and family farms.

In 2014, there were 1,869 agricultural enterprises and service organizations in the country. 1334 are agricultural enterprises and 535 are service organizations. 1624 individual entrepreneurs were engaged in this field [14,p.565]. In 2018, 1765 agricultural enterprises and 907 private businesses were registered in this area [13].

Government support in this area continued after the agrarian reforms in the country. Several documents were adopted: "On measures to improve management in the agrarian sector", "On additional measures to expand leasing in the agrarian sector" in October 2004, "On State support to agricultural producers" in January 2007, "On additional support of agricultural producers to provide seeds, breed animals in August 2008".

In August 2008, the "State on food security program of the Republic of Azerbaijan for 2008-2015" was adopted [5,p.327]. At the same time, three "State programs for socio-economic development of the regions" adopted in the country for the development of agriculture, the use of the natural and geographical and socio-economic potential of the regions, were of particular importance. They include improving government support for the production, supply, sale, storage and transportation of agricultural products and delivery to consumers, as well as improving its field structure, strengthening its logistics, purchasing machinery and equipment, mineral fertilizers, breeding animals and establishing individual and specialized farms, large scale activities.

In the course of implementation of the State programs, measures are being taken to increase agricultural production in different regions, to increase the area of cultivation, to improve irrigation conditions, to create new varieties of grain and breeding farms.

2015 is declared the "Year of agriculture" Increase the role of agriculture in the country's economy, accelerate its development and modernization, provide a systematic and comprehensive approach to the solution of existing problems in the agrarian sector, and utilize the available potential for the intensive development of the agrarian sector of the country [6, p.400]. Requirements in the field of agricultural development have been adopted for its large-scale implementation The main directions are planned to support the development of agricultural products, strengthen the capacity in this area, improve the training of personnel to support its development, and implement measures to create a database.

During the period of agrarian reforms, there were significant changes in the field and territorial structure of agriculture in different regions of the country. In the early years of the reforms, the low material and technical base and the low level of financial security, the retention of small areas of land,

and the difficulties to comply with agrotechnical rules have led to a decline in the leading sectors of agriculture, a significant reduction in the production of strategic areas. The recession in other areas of the economy, the lack of employment opportunities and the closure of jobs in many areas has led to lower incomes, caused difficulties and shortages in the food supply.

In this situation, the agriculture of the country was of a consumer nature. As a result, the share of cereals, potatoes, melons and vegetables increased in the structure of crops. They meet the day-to-day needs of the population, making possible their quick stocking up and sales.

First of all, it should be noted that during the early years of the agrarian reforms in the country the sowing areas have been significantly reduced because the sale and cultivation of products in this area had serious problems. In 1990, the area of arable land in the country was 1462, 5 thousand hectares, and by 1995 their area was reduced to 1207, 900 hectares, and in 2000, to 1041.5 hectares. In 1990-1995 this decrease was 254.6 thousand ha or 17.4%, and in 1990-2000 it was 421,0 thousand ha or 28.8% [15,p.819]. The expansion of measures taken in recent years has enabled the involvement of new areas in crop rotation. Since the early 2000s, the country has increased the area under cultivation of crops and improved their irrigation conditions. In 2015, the country had 1585.4 thousand hectares of land and 1738 thousand hectares of land in 2018 [15,p.819].

However, despite the continuous expansion of cultivated areas, small land plots with family-owned farms prevail. The vast majority of them are engaged in cultivation in the areas of 3-5 hectares. Serious problems remain in these areas: cultivation, use of agricultural machinery and mechanisms, construction and maintenance of irrigation network, collector-drainage systems, cleaning of slime, harvesting and transportation. The use of soil cultivation techniques is more effective in at least 50 ha areas. For this purpose, it is necessary to unite the lands belonging to existing family-farm households. It is required to carry out explanatory work, prepare of its legislative base, the definition of rights and obligations of each shareholder. At the same time, the study of world experience in this area is one of the most important. A "Cooperative Law" was adopted to implement it.

Small-scale farms are still the leading producers of agricultural products in the country.

In the structure of crops, areas under cereals have steadily increased since the 1990s. In 1990, they were cultivated on 583, 4 thousand ha (39.9% of the total crop area). In 2000, grain and leguminous crops were planted on 648, 2 ha (62,2%), in 2010 on 968,0 ha (61,1%), in 2015 on 952,1 thousand ha (60,1%). In 2018 they occupied 1083, 1 thousand ha (62,3%) [5,p.327].

Wheat and barley occupy most of these areas. Over the past period, their sown areas increased 1.7-1.8 times. However, the low yields do not meet domestic demand. Domestic demand of the country is covered by 70-75% due to local production. This demand is 3,2-3,5 million tons, but the volume of products harvested from fields made up 2.4-3.0 mln.t (3,309.2 thousand tons in 2018) (Table 1). At the same time, special warehouses for product stock will help to reduce losses.

Table 1

Crop fields of agriculture products and dynamics of production in Azerbaijan

Products	Crop fields, thousand ha					Harvested products, thousand t				
	1990	2000	2010	2015	2018	1990	2000	2010	2015	2018
Grains	583,4	648,2	968,0	952,1	1083,1	1413,6	1540,2	2000,5	2999,4	3309,2
Wheat	368,6	495,4	657,7	539,7	679,1	911,9	1174,7	1308,9	1687,7	2042,9
Barley	190,0	108,5	264,7	361,0	337,2	463,2	226,2	526,2	1063,9	942,0
Corn	12,9	31,9	29,9	36,9	31,7	18,4	103,5	136,1	2014,1	247,9
Cotton	263,9	101,2	30,2	18,7	132,5	542,9	91,5	38,2	35,2	233,6
Tabacco	14,8	8,1	1,4	1,4	3,4	52,9	17,3	3,2	3,5	6,3
Sugar beet	-	2,5	8,5	4,9	8,6	-	46,7	251,9	184,3	277,2
Sunflower	0,9	4,3	9,0	10,7	11,6	0,6	3,7	15,5	18,4	23,6
Potatoes	23,8	52,5	65,8	61,0	59,3	185,2	469,0	953,7	839,8	898,9
Vegetables	40,3	56,8	81,1	77,2	69,5	856,2	780,8	1189,5	1275,3	1521,9
Gourds	9,1	26,8	31,9	27,8	20,9	67,5	261,0	433,6	484,5	401,9
Fruits andberries	136,0	83,1	127,7	144,1	199,7	367,4	477,0	729,5	888,4	1010,8
Grape	181,4	14,2	15,4	16,1	16,1	1196,4	76,9	129,5	157,1	167,6
Tea	13,3	5,4	0,6	1,0	1,1	30,7	1,1	0,54	0,58	0,87
Total	1462,5	1041,5	1583,9	1585,4	1738,0	-	-	-	-	-

Source: The Agriculture of Azerbaijan- 2012. Baku, SSK, 2013, p. 74, 77, 80, 89, 99, 101, 139, 145. "Agriculture of Azerbaijan" -2018. Baku, DSK, 2019, p. 71-76, 90-91, 128, 130.

Potatoes are also one of the most important food crops in the years of independence. Potatoes, which are the second food crop and occupy a significant part in the ration, are cultivated in the individual fields of almost all regions of the country. On the plains and foothills, it is possible to collect 2-3 harvests of potatoes. However, Shamkir, Tovuz, Jalilabad and Gadabay regions are leading in the collection of this product. In 1990, potatoes were planted on an area of 23.8 thousand ha, and 185, 2 thousand tons of products were collected. Later, there has been a significant increase in the volume of harvested crops along with its cultivated areas.

In 2000, potato cultivation was 52,5 thousand ha, harvesting 469,0 thousand tons, and in 2007, these figures increased to a maximum: 1081, 1 thousand tons of crops were harvested from 70, 7 thousand ha.

In recent years, the country has 60-65 thousand ha of potatoes and an average of 850-900 thousand tons of potatoes are collected. This product is sufficient to meet domestic demand.

In the coming years it is possible to increase the potato crop, and at the same time increase the productivity of potatoes in these areas. In this case, a significant part of it can be exported to near and far countries. Potatoes are a popular food all year round. Therefore, the export potential of this product is wide. At the same time, as it is quickly deteriorated, chambers and refrigerators should be sufficient for storage. In addition, the acquisition of new high-yielding varieties of grain, labour-intensive agrotechnical procedures, extensive use of mineral fertilizers, and timely collection of products will increase production.

Vegetables are among the most important sectors of the country's agriculture. Although for many years, this area has been one of the major sectors in the economic regions of Guba-Khachmaz and Lankaran-Astara, it has developed throughout the country, with products dominating the needs of the domestic market as well as being exported products.

Vegetables, which are considered to be one of the main foods in the diet, are very important. In the process of land reform, crop areas and harvest volumes have increased significantly. Quick income-generating vegetable, made mainly for the domestic market, are now cultivated all over the country, most of which are used for personal consumption. In 1999, the harvest of vegetables in the area of 40,3 thousand ha was 856,2 thousand tons. Since 2000, these figures have been steadily increasing, with 780,0 thousand tons harvested from 56,8 thousand ha, in 2010, 1189,5 thousand tons of products were harvested from 81,1 thousand ha. In recent years, the area under cultivation for this area has declined slightly but remains 71-76 thousand ha. 1, 2-1, 5 mln.t is collected from these fields, the harvest varies around 140-150 quintals per hectare.

Vegetable farming is an area of agriculture that contributes to the establishment of processing industries in the country. There are many canning companies in the country using products from these fields, and their number is steadily growing. The administrative districts of Aghdam, Astara, Goychay, Khachmaz, Barda, Lankaran, and Masalli are leading places for the collection of vegetable products.

At the same time, greenhouses are created to provide the population with vegetable products throughout the year, and their products are sent to foreign markets, primarily to Russian markets, along with the domestic market.

Recently, in some areas of the country, agro-parks have been established, and vegetable crops also, play an important role in their cultivation. Therefore, there is great potential for further development of this sector soon [1, p.416]. Their use would help to increase the importance of agriculture in the structure of the economy.

One of the main types of good consumed by the population are gourds. This area is also one of the most widely used agricultural fields in the years of independence. Its products do not allow the creation of facilities in the processing industry while providing the population with quick income. Therefore, it cannot be considered a strategic area in agriculture.

In 1990, the country planted 9.1 thousand hectares of melon and harvested 67,5 thousand tons. In 2000, in this area, 261,000 tons were harvested from 26,8 thousand ha, in 2010, 433,6 thousand tons from 31,9 thousand ha. In recent years, 27-28 thousand hectares of land is allocated for gourds. 440-450 thousand tons of products are collected from these areas. They mainly meet the needs of the domestic base. After the construction of a sugar factory in Imishli, sugar beets were needed to provide the enterprise with raw materials. However, this area is poorly developed, and the harvested products cover only a small portion of the enterprise's raw material demand. In 2014, 5,7 thousand hectares of sugar beet were planted, and 173, 3 thousand tons were harvested. In 2018, 277, 2 thousand tons were collected from 8, 6 thousand hectares. It is necessary to reach 80,000 ha of sown areas to provide the enterprise with raw materials.

Factors that adversely affect agriculture in the process of agrarian reform are the decline in the production of strategic products such as cotton, tobacco, grapes and tea [4, p.301]. These areas are the main agricultural sectors, and they are highly valued both in the domestic and global markets. Numerous light and food processing facilities operate based on the processing of their products. These areas also provided jobs for the vast majority of the urban population.

For many years, cotton has been one of the major agricultural fields of the country. The large cotton region was formed on the territory of the Aran economic district due to hot and dry summers, high agro-climatic resources, fertile soil, water resources of Kura and Araz rivers. A tight network of collector-drainage systems was maintained for this purpose, and a powerful infrastructure was established. However, in the transition period, cuts in state support, the abolition of economic entities, and the decline in cotton production have put this area at risk of extinction.

In 1990, 263,9 thousand ha of cotton was planted in the country, and 542,900 tons were harvested from these areas (Table 1). Later, there has been a significant decline in all indicators in this area. By 2000, the sown area decreased by 2,6 times to 101,2 thousand ha, crop yield decreased by 5,9 times to 91,5 thousand tons. The productivity decreased from 20,6 q/ha to 9,1 q/ha. Declines in this area have also occurred in recent times. Thus, cotton plantations in the country occupied 22,900 ha in 2014, and 41, 0 thousand tons of products were collected.

The decline in production has led to the suspension of the cotton processing plants and the closing of the textile enterprises. This has led to the fact that the population and economic sectors in the country are fully covered by exports for light industry products. In recent years, measures are being taken to revitalize this area, and they are already yielding results. Tobacco and tea are included in this list of agricultural products. In 1990, tobacco plantations occupied 14,8 thousand ha and tea plantations 13,3 thousand ha. 52,900 thousand tons of tobacco and 30,7 thousand tons of tea were collected from these areas. The major part of these products has become the final product in the processing facilities operating in the country. Till 2000, tobacco plantations decreased by 1,8 times, harvests by 3,0 times, tea plantations by 2,5 times, harvest by 30 times. Until recently, each plant had a total area up to 1,0 thousand ha and was in danger of extinction. Currently, the planting of these products will be increased in this area, which will allow increasing production (Table 1).

Apart from being one of the leading agricultural sectors in Azerbaijan, fruit growing exists as specialized areas in some economic regions. Due to the variety of natural and geographical conditions, the types of fruits and berries cultivated in the economic regions also differ. But, there is not a significant change in the dynamics of cropland during the transition period. However, there has been some increase in product production. It is primarily due to increased productivity. That is why fruit growing today keeps its important place in the structure of agriculture and the economic structure of the regions. However, there is a need to increase the network of enterprises in the area of processing their products.

In 1990, fruit orchards existed in 136, 0 thousand ha in the country, 113, 5 thousand ha of them were in the fertile age. 367,400 tons of products were collected from these fields. Although there have been some lags in this sector since 2000, the area under cultivation has since been expanded and its cultivation reached the 1990s. In 2014, 850, 8 thousand tons of fruits were harvested from 138, 5 thousand ha. The productivity increased by 2,5-2,8 times and exceeded 70 q/ha over the past period. In 2018, the harvest from 200 thousand ha of fruit orchards made more than 1,0 million ton [15, p.819].

Viticulture has also been one of the leading agricultural sectors. A recession began in this area in the mid-1980s [10, p.424]. In 1990, the harvest from the vineyards of 181,400 hectares made 1196,4 thousand tons. However, in 2000 these figures dropped to 14,2 thousand hectares and 76,9 thousand tons. In subsequent years there has been little change in cultivation. The production increased to 147, thousand tons in 2014 and to 167,6 thousand tons in 2018. This was due to increased productivity.

Livestock is one of the key areas of agriculture, and it becomes more important in recent years in ensuring food security of the population. In the result of agrarian reforms, the livestock kept by kolkhozes and sovkhozes was distributed to the rural population, and the livestock farms were abolished. Most of them were destroyed. Therefore, today livestock is entirely based on personal property. Although large-horned cattle-breeding and small-scale horned cattle have been developed, areas such as pigs, buffalo and silkworm breeding are undergoing a recession. After the second half of the 1990s, agrarian reforms in the country have steadily increased the number of livestock and sheep. The number of large-horned cattle-breeding has increased from 1681,7 thousand in 1995 to 2369,8 thousand in 2005 and 2658, 8 thousand in 2019. The number of sheep and goats was 8677,1 thousand in 2016 and 8304,1thousand in 2019. Beekeeping also increased during this period.

Obtained success especially allows meeting the needs of the population of livestock goods production and raw materials of light and alimentation industry. There are problems to meet the needs of the population in milk, milk products, and butter [3, p.360].

In recent period, in the country, the interest grows for livestock field. Since 2014, this field delivers the main part of agriculture products. Because the sale price of crops is decreased, many areas of plant growth, especially grain and vegetable growing have a low-profit margin. Therefore, wheat crops are decreasing in recent years, the part of barley and corn fields is insensibly growing, forming the feed base of livestock. Feed plants areas are increasing.

In addition, there are numerous problems with the establishment of material and technical base in plant growing, the stocking up and sale of products, and low productivity reduces revenues.

Changes in agriculture, especially in the livestock sector over the past few years can be considered as a turning point. State support for the development of animal husbandry is constantly increasing. Importing productive breeds from abroad, providing preferential terms to the population, and purchasing artificial insemination to domestic animals increased interest in this area. In the regions, more and more people use these opportunities. This field is growing rapidly, in the result.

Results. During the years of independence, the agricultural sector has undergone major changes, the role of those areas having strategic importance, export potential, and the creation of processing facilities has diminished. Distribution of soils to small populations does not allow the application of advanced methods, cultivation of agricultural products, use of productive seeds and animal breeds. Therefore, the share of this sector in GDP is low and does not meet the population's demand for many products.

References

1. Ayyubov N.H., Eminov Z.N., Pashayev N.A., 2010. Economic, social and political geography of the Republic of Azerbaijan (processes, problems, constructive aspects). Baku, 416 p. (In Azerbaijani).
2. Economic and social geography of Russia: Geography of the areas of national economy of Russia. Edited by V.L.Baburina and M.P.Ratanova. Moscow, 2013. 516 p. (in Russian).
3. Eminov Z.N., 2005. Population of Azerbaijan. Baku, 560 p. (In Azerbaijani).
4. Geography, society, environment., 2004. In 7 Volumes. Vol. V. Geography of socio-economic development. Edited by prof. A.I.Alekseyeva and prof. N.S.Mironenko. Moscow: Publishing House "Gorodets", p. 301-478. (In Russian).
5. Geography of Azerbaijan. 2015. Volume II. Economic, social and political geography. Baku, 327 p. (In Azerbaijani).
6. Geography of Azerbaijan. 2015. Volume III. Economic, social and political geography. Baku, 400 p. (In Azerbaijani).
7. Hajizade A.M., 1983. Natural resources and natural conditions of industrial development of the Azerbaijan SSR. Azerneshr Publ., Baku, 173 p. (In Russian).
8. Huseynov S.K. Effectiveness of the structure of industrial production in condition of its intensification.. 1987. "Elm" Publ., Baku, 184 p. (In Russian).
9. Kopilov V.A. Geography of the industry of Russia and the CIS countries. Moscow:Marketing, 2001 (In Russian).
10. Statistical yearbook "National economy of the Azerbaijan SSR in 1988" 1990. State Statistical Committee of the Azerbaijan SSR. Baku, 424 p.
11. Statistical yearbook "Industry of Azerbaijan – 2007". 2008. State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Baku, 574 p.
12. Statistical yearbook "Industry of Azerbaijan – 2017". 2018. State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Baku, 344 p.
13. Statistical Yearbook of Azerbaijan- 2018. 2019. State Statistical Committee of Azerbaijan Republic Baku.
14. The agriculture of Azerbaijan - 2015. Statistical yearbook of State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Baku, 2016, 565 p.
15. The regions of Azerbaijan - 2017. 2018. Statistical yearbook of State Statistical Committee of Azerbaijan Republic. Baku, 819 p.

DEVELOPMENT AND STRUCTURAL FEATURES OF RURAL SETTLEMENTS IN ARAN ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION OF AZERBAIJAN

The aim of the study is to analyze characteristic features of the rural settlements in Aran economic-geographical region.

Methods. The study used the method of comparative historical methods, statistics, analyze.

Results. The size of the villages in the Aran economic region may be explained by the larger population, and the more favorable natural and geographical conditions, economic and demographic development of these settlements. Development of labor-intensive cotton, favorable transportation-geographical location of two republic junctions of the republic, which is adjacent to the Baku-Sumgait industrial junction, opportunities to sell agricultural products in Baku's capital region. The vast opportunities of the non-oil sector of Azerbaijan create a real basis for sustainable economic development. In the Aran economic district, which has a large land fund, the country produces cotton, grapes, grains, fruits and vegetables, potatoes, and so on.

Scientific novelty The development and structural features of the rural settlements of the Aran economic-geographical region provide the basis for determining the key development priorities of the region in a market economy. As the Aran economic region is the largest agricultural region of the republic, the share of urban population in the general population is small, and the share of the rural population is much higher. The population of the rural formed at the expense of high population growth has always had a positive dynamics. The observation of such a different trend was associated with a high level of natural growth compared to the general republic in the region and a low level of urbanization due to relatively poor socioeconomic development in the region. By increasing the level of utilization of potential labor resources in rural areas, it is possible to achieve normal demographic development and efficient placement in the Aran economic region. In the article, the information on the agricultural production of the region is important for evaluating the level of use of existing potential and attracting foreign and local investors to various spheres of the region's agriculture.

Keywords: rural settlements, productive forces, agrarian reform, agro-industrial complex, socio-economic development, demographic potential.

Introduction. The rural settlement system of the Aran economic district is represented by 790 rural settlements. All these villages are united in 392 villages. The villages of the Aran Economic Region account for 18.6% of all villages in the country. According to the 2009 population census in the Aran economic zone, the majority of rural settlements are villages with a population between 501-1000 and 1001-2000. This category villages refers covers 467 settlements (average). They make up 59.1% of all economic district villages. For comparison, this group of villages in the republic is 1867 and is equal to 44.0% of all villages in the country. Rural settlements with relatively high numbers in the economic district include settlements between 201-500 people. There are 130 villages in this category, which account for 16.5% of the rural area's economic system. This group villages are more in the republic, which is contained 22.2% . [8, pp/5-12]. In the economic region, relatively large rural settlements with a population of 2001-3000 comprise 95 units, which is 12.0% of the rural population of the economic region. Rural settlements of the respective category across the republic cover 7.5% of all villages. Apparently, this figure is significantly less than the respective figure on the economic region. These types of villages are mainly located in favorable economic and geographical locations - riverside, seaside, irrigation canals and transportation routes. Relatively good economic bases and labor- intensity (cotton processing plants etc.) is represented with farm fields. There are 55 large villages contain with a population of 3001-5000 people. They make up 7.0% of the economic region of rural settlements. In the whole republic this type of villages is 4.8%. Here too, the great villages are formed and developed on the basis of similar natural-geographical, socioeconomic bases, like the typical villages above. Some of them play an important role in the economic structure of industry and social infrastructure along with agriculture. Therefore, there are possibilities to get the status of their settlement in the near future. [6, pp/41-47]

Content of the research and the obtained results. As shown in Table 1, there are 16 largest villages in the Aran economic district with a population of over 5,000. These types of villages contain for 2.0% of all rural settlements in the economic district. In the economic district, the smallest villages (up to 200 people) belong to 27 villages. Rural settlements in this group are characterized by poor economic base, unfavorable economic and geographical location, and distance from river and irrigation canals and roads. They make up 3.4% of all rural settlements in the economic region.

According to the 2009 Census of Population in Aran Economic District, most villages are located in the Barda administrative district, by grouping of rural settlements and their structural distribution by administrative regions (Table1). The rural settlement system of Barda district is represented by 110 points. It also means that the region accounted for 13.9% of all villages. There are 114.4 thousand people (01.01.2017) lives in these settlements, which is 9.2% of the rural population of the economic region. The average size of the villages was 1,040 people, much higher than the average economic district (794.3 people). Table1. shows that, as in the economic region, rural settlements in the Barda region are dominated by the average villages with a population of 501-1000 and 1001-2000. The number of villages in the first group is 37, the portion is 33.6%, the second group is 30, the portion is 27.3%. These rural settlements are located in the most important agricultural areas, and they perform mainly functions such as cotton growing, cattle breeding, grain growing and vegetable growing. In villages with a population changeable of between 201-500 people, there is a relatively contain large number. This group has 31 settlements, which cover 28.2% of all villages in the district. Barda has 6 villages with populations ranging from 2001 to 3000, and between 3001-5000 populations in 2 villages. Although the favorable physical-geographical and economic-geographical position has led to the relatively even distribution of villages by area, the most populous villages are predominantly located near the foothills, river and irrigation canals.

Table 1.

Grouping of rural settlements according to the 2009 census of population in Aran economic-geographical district

Districts	Number of rural settlements	According to their population								
		Up to 50	51-100	101-200	201-500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3001-5000	More than 5000
Aghjabadi	43	-	-	-	3	12	13	9	5	1
Agdash	72	-	-	5	16	19	28	3	1	-
Beylagan	25	-	1	-	1	7	7	6	1	2
Barda	110	-	1	3	31	37	30	6	2	-
Bilasuvar	25	-	-	-	2	3	5	4	9	2
Goychay	55	-	-	-	10	17	17	5	13	2
Hajigabul	25	1	-	1	8	2	4	7	2	-
Inushli	48	-	-	1	2	14	21	3	6	1
Kurdamir	59	-	2	1	9	19	15	7	3	3
Nettchala	48	3	2	4	10	14	11	3	1	-
Saath	43	-	-	-	1	10	19	8	4	1
Sabirabad	74	-	-	-	7	15	31	13	7	1
Salvan	48	-	-	1	4	12	17	8	5	1
Ucar	29	-	-	-	4	7	8	2	6	2
Yevlakh	46	-	-	1	13	12	13	7	-	-
Zardab	40	-	-	-	9	13	14	4	-	-
Economic district	790	4	6	17	430	214	253	95	55	16

Source: Census of Population of the Republic of Azerbaijan, 2009, Volume I, Baku 2010. page. 7-222

In the rural settlement system of the Aran economic district, Sabirabad administrative district is the second in terms of the number of villages. In this administrative region, the rural population is located in 74 villages. The villages of the administrative territory of Sabirabad account for 9.4% of all economic districts-villages. In these villages, 142.2 thousand people (01.01.2017), or 11.5% of the population lives in the economic-district. The average size of villages is 1921.6 people, which is 2.4 times larger than the average economic district. According to the 2009 census, the rural population of the administrative district is dominated by villages with a population of 1001-2000. This group of villages contain 41.9% (31 villages) of all administrative district villages. There are 15 villages with a population of 501-1000. Their part in the settlement system is 20.3%. The most populated areas relatively are the settlements with a population of 2001-3000. Their number is 13, and their specific weight is 17.6%. The number of population in large villages with populations ranging from 3001 to 5,000 people in the economic district are most likely in this administrative district. There are 7 of them, 9.5% of the villages of the administrative district. According to the population of the administrative district, the largest village is Galagain - 5888 people. There are no villages in the Sabirabad administrative area settlement system

with a population of 0-200 people. In the administrative district the main rural settlements are the right bank of the Araz River, both coastal areas of the Kura River, and the main Mugan canal irrigation area. Cotton-growing, vegetable growing, melon-growing and cattle-breeding in these areas with the intensity of irrigation led to the sustainable formation of the economic base of the villages and the creation of basic

Administrative-territorial divisions of Aran economic region, Aghdash administrative district occupies the third place by the number of villages. The rural settlement system of the Aghdash region is represented by 72 villages and contain 9.1% of all villages in the economic region. According to 2017 information, 71,900 population live in these settlements. The average size of villages during that period was 998.6 people, which is much higher than the indicator of economic region (794.3 people). According to the 2009 Census, the structure of rural settlements of the administrative district are dominated by villages with a population of ranging from 1001-2000. This group consists of 28 villages, representing 38.9% of all administrative district villages. In the structure of villages, villages with a number of population of between 501-1000 are settlements with 26.4% of all rural areas. In the settlement system of the Aghdash administrative area, the small villages with a population size of 201-500 are the third. They account for 22.2% of the villages (16 villages). The biggest village in the district is the village of Upper Laki with a population of 3,443. The villages in the territory of Aghdash are relatively evenly distributed over the territory on the point of compared to the previous administrative districts. The purpose direction of production of villages is cotton, vegetable growing, grain growing and cattle breeding.

The Kurdamir territorial unit is the fourth among the administrative regions according to number of villages in the economic district's rural settlement system. It accounts for 7.5% (59 villages) of the economic district. 92.3 thousand people or 14.8% of the rural population of the economic region live in these villages. The average size of the villages is 1564.4 people, it is close to the average economic region indicator. The largest settlement is Sigirli village - 6130 people. According to the 2009 Census, 501-1000 people make up the majority population in the villages the structure of the rural settlement system. Their number is 19 and accounts for 32.2% of all administrative district villages. The second largest part in the structure of villages belongs to the group of villages with a population of 1001-2000. There are 15 villages of this type with a specific weight of 25.4%. Unlike other administrative districts of the economic district, Kurdamir has more villages with a population of over 5,000. These are the villages of Sigirli (6130 people), Khyrdapay (6130 people) and Atakishili (5680 people). The mentioned settlements have a better economic and social base and are in a favorable transport and geographical location. Generally, the villages of the district are distributed equally, mainly due to the relief, favorable natural-geographical conditions and economic and geographical position. Production functions are mainly horticulture, pomegranate, horticulture, cotton and livestock.

As shown in Table 1, the Goychay administrative district is the fifth in terms of the number of villages in the rural settlement system of the Aran economic district. Here all the villages located in the region is 7.0% or 55. According to the 01.01.2017 information, in all these villages, 81500 people or 6.7% of the total rural population of the economic district were settled. The average size of the villages is 1,481.8 people, which is lower than the average economic district (1571.4 people). The biggest villages are Bigir (5,903 people) and Laki Naked (5660). According to the 2009 Census (Table 2), the rural population settlements occupies the first place in the structure of villages with 501-1000 people. Their number is 18 and comprises 32.7% of the administrative district villages. Second place is occupied by the villages with a population of 1001-2000. Their number is 17 and their special weight is 30.9%. Small villages with populations ranging from 201-500 are ranked third in the rural district's administrative system. Their number is 10 and their special weight is 18.2%. There are no small villages in the administrative district with a population of up to 201 people. There are 8 villages with populations ranging from 2001 to 5,000. Their specific weight is 14.5%. In the Goychay region the villages are distributed evenly. Production functions are horticulture, pomegranate, vegetable growing, grain growing and cattle-breeding.

Salyan, Neftchala and Imishli administrative districts have the same share in the structure of rural settlement system of Aran economic district. Each of these administrative territorial units has 48 rural settlements. Each of them accounts for 6.1% of the total economic area settlement system. Table 2 shows that in the villages of Salyan, 92.3 thousand people or 7.4% of the respective population of the economic region, 45.9 thousand or 3.7% in Neftchala, 87.0 thousand in Imishli. or 7.0% of the rural population of the economic district. The average size of villages is 1922.9 persons in Salyan, 1,812.5 people in Imishli, that is, more than the average economic indicator (1571.4 people), and less than average indicator 956.3 people in Neftchala. This is mainly due to the fact that the villages have different socio-economic bases and development. According to the figures in Table1, the rural areas of these administrative regions are

dominated by villages with a population of 501-1000 and 1001-2000. In Salyan this category contain is 60.4%, in Imishli 72.9%, and in Neftchala 52.1%. There is a village in Salyan (Arbatan 5770) and Imishli (6575 people in Sarkhanli) with a population of more than 5,000. The structure of the villages of Neftchala region is dominated by very small settlements with a population of up to 200 people. Neftchala differs from all administrative districts of the economic region by this indicator. There are 9 of them, covering 18.8% of all villages in the administrative district. Bununla birlikdə ümumi iqtisadi bölgə üçün müvafiq göstərici 5,5 dəfə çoxdur və 3,4% -ə bərabərdir. This may be explained by the specific socio-economic development of the Neftchala region and the economic base of the villages.

Table 2.

Rural population and average size of villages by administrative-territorial division of Aran economic region

Administrative districts	Rural settlements	Share in economic region (%)	Rural population, one thousand people (01.01.2017)	Share in economic region (%)	Average size of villages (person)
Aghjabadi	43	5,4	83,7	6,7	1946,5
Aghdash	72	9,1	71,9	5,8	998,6
Beylagan	25	3,2	56,6	4,6	2264,0
Barda	110	13,9	114,4	9,2	1040,0
Bilasvar	25	3,2	78,3	6,3	3132,0
Goychay	55	7,0	81,5	6,6	1481,8
Hajigabul	25	3,2	36,6	2,9	1464,0
Imishli	48	6,1	87,0	7,0	1812,5
Kurdamir	59	7,5	92,3	7,4	1564,4
Neftchala	48	6,1	45,9	3,7	956,3
Saatli	43	5,4	85,7	6,9	1993,0
Sabirabad	74	9,4	142,2	11,5	1921,6
Salyan	48	6,1	92,3	7,4	1922,9
Ucar	29	3,7	68,8	5,5	2372,4
Yevlakh	46	5,8	58,3	4,7	1267,4
Zardab	40	5,1	45,9	3,7	1147,5
General e / d	790	100%	1241,4	100%	1571,4

Source: Population of Azerbaijan, Baku 2017, p.73; 77-79.

Yevlakh administrative district is the 9th in the number of villages in the rural settlement system of Aran economic region. This administrative-territorial share unit accounts for 46 or 5.8% of all economic district villages. According to the statistics as of 01.01.2017, 58.3 thousand people or 4.7% of the rural population of the economic region lived in these villages. The average size of the villages was 1267.4 people, significantly lower than the average economic district (1571.4 people). According to the 2009 Census, the population in the structure of villages is dominated by 201-500 with 13 villages (28.6%), with 1001-2000 people still in 13 villages (28.6%) and 12 villages with a population of 501-1000. (26.0%). There are no small and large villages registered (more than 3000) in the administrative district. The villages were distributed unevenly in the Yevlakh region. The main parts of the villages are the eastern part of the administrative district, especially the Kurboyu and Upper Karabakh canals, and the areas major concentrated rate impact of the Yevlakh-Mingachevir industrial junction. Intensive rural settlements are formed in the northwest and southwest parts of the administrative region. The functions performed by the villages are cotton-growing, vegetable growing, grain growing and cattle-breeding.

Aghjabadi and Saatli administrative regions occupy 10th and 11th places with the same specific weight (5.4%) in the rural settlement structure of the economic district. As Table 2 shows, 83.7 thousand people (6.7%) live in 43 villages of Aghjabadi and 85.7 thousand people (6.9%) live in so many villages in Saatli. The average size of villages is 1946.5 persons in Aghjabadi, and in Saatli is 1993 persons significantly exceeds the average economic indicator. This may be explained by the fact that the villages of these regions have a better socioeconomic base and favorable economic and geographical position. According to the 2009 Census, the demographic potential of the villages is dominated by villages with a population of 501-1000 and 1001-2000. In Aghjabadi, these two categories belong to 58.1% of all villages and 67.4% in Saatli. The largest village of Aghjabedi is Avsar (5989 people) and Garanuru

(6,259) in Saatli. The main rural settlements are the Karabakh Plains, the foothills, the Upper Karabakh Canal and the Kurboyu, and the right coast of the Araz in Saatli and the northeastern parts of the district. The economic bases of the villages of both administrative regions include cattle breeding, cotton growing, gardening, horticulture, etc. contane.

Zardab region is occupaid 12th by the number of villages in the economic settlement system. It accounts for 40 villages or 5.1% of this type of settlements. As can be seen from Table 2, 45.9 thousand people or 3.7% of the population of the economic district live in these villages. The average number of villages is 1177.5 thousand people, which is much less than the average economic region. According to the 2009 Census, 14 villages (35%) with a population of 1001-2000 people and 13 villages with a population of 501-1000 (32.5%) prevail in the structure of rural settlements. The number of villages with a population of 201-500 is 9, which is 22.5% of all administrative district villages. The main villages are covered the left coastal areas of the Kura River. Rural population is virtually uninhabited due to the widespread use of salinities and swamps in the areas of the General Shirvan collector. The production and economic function of the villages is mainly cattle breeding, cotton growing, fruit growing, grain growing and vegetable growing.

According to the number of villages in the Ujar administrative district, the economy is ranked 13th in the rural settlement system. Ujar district is represented by 29 villages or 3.7% in the rural district of the economic district. In these villages, 68,800 persons or 5.5% of the population of the economic region live. By the average size of the villages (2372.4 people), it occupies a leading position, significantly differing from the economic average (1571.4). There are two large villages with a population of over 5,000 (2009). These are villages of Bargushad (6017 people) and Gazyan (6,162 people). There are 6 villages with a population of 3001-5000 people. In the structure of rural settlement, the number of villages with a population of 501-1000 and 1001-2000 is 7 and 8, respectively, representing 24.1% and 27.6%. Baku-Tbilisi rail and highways are the areas where large villages are located. Generally, villages were distributed evenly throughout the district. Their main functions are cotton-growing, fruit-growing and cattle breeding.

The next three places in the Aran economic region are Beylagan, Bilasuvar and Hajigabul administrative districts with the same indicators. There are 25 villages in each of them. The share of each of them in the economic region is 3.2%. According to the data of 2017, 56,600 people (4.6%) live in Beylagan villages, 36,600 (2.9%) in Hajigabul, 78.3 thousand (6.3%) in Bilasuvar. According to the average population in the economic district, the largest villages are in the Bilasuvar territorial division. The average size of the villages is 3132,0 people. The largest villages are Khurmandali (8541 people) and Beydili (5761 people) (2009). In the Beylagan district, the villages of the First Shahsevan (7968 people) and the Dunyamallar(6630 people), with a population of more than 5,000 people. The rural population in the Beylagan district is dominated by villages with a population of 501-1000 (28%) and 1001-2000 (28%). In the Bilasuvar region, villages with a population of 3001-5000 people (36%) and a population of 1001-2000 people (20%) prevail. As can be seen from the figures in Table 1, villages in the Hajigabul region have a population of 201-500 (32%) and 6 villages (28%) with a population of 2001-3000. The major rural settlements in Beylagan are the Karabakh plain, which covers the left bank of the Araz River and the right bank of the Upper Karabakh canal. The main production and economic functions of the villages are cattle breeding, cotton growing and grain growing. The main distribution areas of the villages in Bilasuvar are the surroundings of the irrigation canal named after Azizbeyov. Here, the main production and economic function of the villages is cattle breeding, cotton growing, grain growing and vegetable growing. The main rural settlements in the Hajigabul region are Kurboyu areas. The main activities of the rural population are horticulture, pomegranate, horticulture(melon and gourd growing), etc. areas. [3,2018]

According to 2017, 1241,400 people or 26.9% of the corresponding figure in the country are living in rural areas of the economic region. The average size of villages in the economic region is 1571.4 people, which is much higher than the average national figure (1,085.5 people). This is due to the fact that the economic district has a better demographic and socio-economic base. The Kura and Araz rivers and irrigation canals also played an important role in the formation of rural habitat for administrative areas in the economic region. The development of irrigated agriculture in hot, dry climates, and the more favorable development of cotton growing, vegetable growing, fruit growing and cattle-breeding stimulated the formation of river bank and dense rural habitat. This factor also contributed to the formation of the largest villages due to their demographic potential. Production and economic functions performed by the villages of the economic region are mainly cotton growing, dry subtropical fruit production, pomegranate farming, gardening, and cattle-breeding. Although the share of cotton

production in the structure of rural production functions has decreased over the years of independence, its share in recent years (after 2015) has been increasing. [8,pp.14-20]. Separate settlement ranges can be viewed in the following map-scheme.

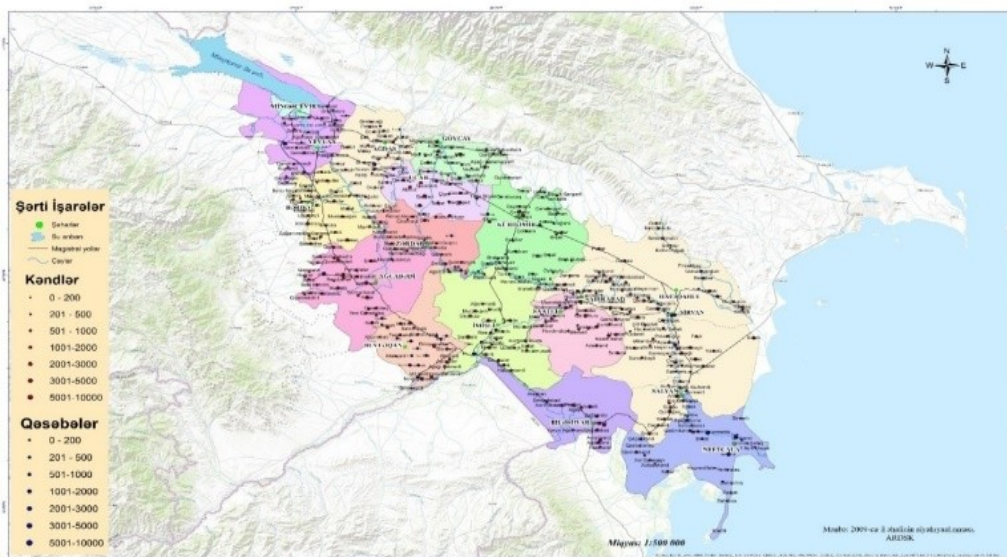

Figure 1. Population in Aran Economic District, 2009

Agriculture is one of the main areas of economic activity in Aran economic district. Fruits growing , vegetables growing, grain growing, potatoes, grapes, melons and cattle breeding play a leading role in this area. As a result of consecutive and purposeful agrarian reforms, there is evidence of dynamic growth in the production of most agricultural products in the region. The main purpose of state regulation measures for the development of grain growing and the payment of the population of the country for such products is the establishment of domestic markets and provision of security. The main part of the population's provision of products is the account of grain production. The increasing of productivity in cattle breeding productivity it is directly related to the development of crop growing. Provision of the population with necessary supplies is one of the main priorities in the economic policy of the state. Due to the urgency of this issue, they have already begun the second phase of reform in the areas of concern in order to deepen some of the relationships in the sector especially agrar section [4]. Approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 640 dated 2 March 2001. The implementation of the measures envisaged in the Azerbaijan Republic's Extreme Security Program has led to the effective implementation of supply-chain work in the country. The development of cotton farming is of strategic importance in the development of the agro-industrial complex and in ensuring socio-economic development. One of the labor-intensive sectors in agriculture is the expected to develop, of the cotton industry, and play an important role in increasing the employment of both rural and urban residents, providing initial and light industry services with small and medium-sized jobs. There are both natural and socio-economic aspects of cotton growing in the socio-economic period. Firstly, cotton growing is carried out on irrigated soils, which is why there are necessary conditions in the region. First of all, there are favorable conditions for developing entrepreneurship in cotton growing, which contributes to the strengthening of integration between different fields of activity. [7,pp.40-53]. Given the prevailing rural population in the region, it is essential to determine the prospects for agricultural development in the optimization of the socio-economic situation. Given that the economic region is the largest agricultural region of the country, it is advisable to create agricultural machinery. The light industry is closely linked to agriculture, which provides plant-based raw materials (cotton, linen, hemp, etc.) and cattle-breeding raw materials (leather, fur, silk, etc.). Such territorial ratios should be created within and between intersectoral complexes, which will help to effectively use local opportunities and address socio-economic problems. It is advisable to create small enterprises for the processing and storage of agricultural products, consumer goods, including light and food industries in order to attract a large part of the rural population to public production. In other words, the development of the areas of activity promotes the growth of employment and normal demographic development in rural areas. It is possible to improve the material and moral well-being of the rural population by involving all the potential

possibilities into the economy, positively affecting the efficient use of labor resources, contributing to GDP growth in the country, preventing rural outflow from rural areas and preventing migration problems.

Result. 1. The size of the villages in the Aran economic region may be explained by the larger population, and the more favorable natural and geographical conditions, economic and demographic development of these settlements. Development of labor-intensive cotton, favorable transportation-geographical location of two republic junctions of the republic, which is adjacent to the Baku-Sumgait industrial junction, opportunities to sell agricultural products in Baku's capital region, etc. This stimulated the demographic potential of the villages of the Aran economic district to be larger than the average republic. 2. As productive forces rise, mechanization of agricultural labor increases its intensity and productivity as a result of improved energy supply, formation of agro-industrial complexes, multilateral industrial-economic labor, cultural and domestic, transport links between Azerbaijan and rural areas fundamental quantitative and qualitative changes have been and are being made in the rural settlement system of its regions [5, p. 455]. 3. The vast opportunities of the non-oil sector of Azerbaijan create a real basis for sustainable economic development. In the Aran economic district, which has a large land fund, the country produces cotton, grapes, grains, fruits and vegetables, potatoes, and so on. It is possible to significantly increase the volume and cost of production due to the attraction of investments in this area through the creation of agroparks.

References

1. Census of the population of the Republic of Azerbaijan. (2010). 2009 I. Baku, 629 p. (in Azerbaijani)
2. Population of Azerbaijan, Statistical bulletin. State Statistical Committee.(2017). Baku, 134 p. (in Azerbaijani)
3. Regions of Azerbaijan. Statistical summary. The State Statistics Committee.(2018). Baku. (in Azerbaijani)
4. State Program "Socio-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan" (2014-2018). (2014). Baku, Law Collection. (in Azerbaijani)
5. RM Mammadov, ZN Eminov, NH Ayyubov.(2016). "Realities of population geography: dynamics of development, settlement, resources and perspectives". On the Ways of Independence - 25, p. 382-489, Baku, 627 pp. (in Azerbaijani)
6. NH Ayyubov, N. Pashayeva.(2018). "Features of development and regulation of the natural growth of the rural population of Azerbaijan". Bulletin of ANAS, Volume V, No. 4, pp. 41-47, Baku 67 p. (in Azerbaijani)
7. V. Abbasov, F. Mikayilov, V. Jafarova, A. Shabanova.(2015). Current status and development priorities in the Aran economic region. Research Institute for Economic Reforms of the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Azerbaijan. Features and problems of economic reforms in the Republic of Azerbaijan. Collection of scientific works, XV issue, Baku, 224c, pp. 40-53 (in Azerbaijani)
8. Passport of Aran Economic Region, Ministry of Economic Development of the Republic of Azerbaijan.(2015). Baku, p. 5-20, 64s. <http://www.ier.az>. (in Azerbaijani).

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 502.211(477.81-751.3):551.524

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.92-99>

Мельничук Михайло Михайлович,
кандидат географічних наук, доцент
Коваль Олександр Вікторович

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
Україна, e-mail: melniichuk.mm@gmail.com
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк,
Україна, e-mail: olexandr24kowl1995@gmail.com

СЕЗОННА ДИНАМІКА ТЕМПЕРАТУРНОГО РЕЖИМУ БІЛООЗЕРСЬКОГО МАСИВУ РІВНЕНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА

Мета. Метою дослідження є аналіз температурного режиму Білоозерського масиву Рівненського природного заповідника за даними трьох найближчих метеорологічних станцій та виявлення його динаміки і закономірностей.

Методика. У роботі використані результати спостережень за температурою повітря метеорологічних станцій Сарни, Любешів і Маневичі за період 2006-2018 років, що наявні у вільному доступі у мережі Інтернет: <http://www.pogodaiklimat.ru>. В ході дослідження виконано аналіз кліматологічної інформації. Застосовано розрахунки математичної статистики для визначення декадних температур повітря. Використано методики побудови графічних моделей (програмний продукт Excel) для річного ходу температури повітря. За графічними моделями встановлено дати переходу температури повітря через порогові значення, тривалість періодів із різними температурами та тривалість періодів із відлигою зимою та високими температурами літом. В основу роботи покладено статистичний, аналітичний, порівняльний, графічний та описовий методи дослідження.

Результати. Проаналізовано добові, декадні, місячні, річні та багаторічні значення температури повітря та встановлено дати стійкого переходу середньої добової температури повітря через порогові значення. Досліджено динаміку дат початку та закінчення різних пір року та їх тривалості. Встановлено, що тривалість різних пір року неоднкова та значно змінюється за роками. Холодний період року охоплює зиму та характеризується чергування холодних і теплих періодів: надходження холодних повітряних мас супроводжується зниженням температури повітря, а надходження теплих повітряних мас – короткими або тривалими відлигами. Загалом, більшу частину зими становлять дні з відлигою. Теплий період року охоплює весну, літо та осінь. Весна – найменш тривалий і одночасно найбільш динамічний період року. За особливостями розвитку циркуляційних процесів та темпами зміни температури повітря весна та осінь поділяються на кілька періодів. Розділення перехідних пір року на періоди зумовлене початком та закінченням теплого періоду та періодів вегетації та активної вегетації. Літо – найбільш тривалий період року. Для літа характерні періоди із високими температурами, коли фіксуються максимальні температури в різних градаціях.

Наукова новизна. Здійснено дослідження температурного режиму природно-заповідної території в умовах сучасних змін клімату. Встановлено дати початку та закінчення різних пір року, їх тривалість та динаміку й сформовано закономірності.

Практична значимість. Матеріали дослідження можуть бути використані для подальших метеорологічних досліджень природно-заповідних територій, для потреб рекреації, агрометеорології та в навчальному процесі при вивченні краєзнавчих дисциплін.

Ключові слова: температура повітря, стійкий перехід температури повітря, пори року, Рівненський природний заповідник.

УДК 502.211(477.81-751.3):551.524

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.83-92>

Мельничук Михаил Михайлович,
кандидат географических наук, доцент
Коваль Александр Викторович

Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк, Украина, e-mail: melniichuk.mm@gmail.com
Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки,
г. Луцк, Украина, e-mail: olexandr24kowl1995@gmail.com

СЕЗОННАЯ ДИНАМИКА ТЕМПЕРАТУРНОГО РЕЖИМА БЕЛООЗЕРСКОГО МАССИВА РОВЕНСКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВЕДНИКА

Цель. Целью исследования является анализ температурного режима Белоозерского массива Ровенского природного заповедника по данным трех ближайших метеорологических станций и выявления его динамики и закономерностей.

Методика. В работе использованы результаты наблюдений за температурой воздуха метеорологических станций Сарны, Любешов и Маневичи за период 2006-2018 годов, имеющиеся в свободном доступе в сети Интернет: <http://www.pogodaiklimat.ru>. В ходе исследования проведен анализ климатологической информации. Применены расчеты математической статистики для определения декадных температур воздуха. Используются методики построения графических моделей (программный

продукт Excel) для годового хода температуры воздуха. По графическим моделям установлено даты перехода температуры воздуха через пороговые значения, продолжительность периодов с различными температурами и продолжительность периодов с оттепелями зимой и высокими температурами летом. В основу работы положены статистический, аналитический, сравнительный, графический и описательный методы исследования.

Результаты. Проанализированы суточные, декадные, месячные, годовые и многолетние значения температуры воздуха и установлены даты устойчивого перехода средней суточной температуры воздуха через пороговые значения. Исследована динамика дат начала и окончания различных времен года и их продолжительность. Установлено, что продолжительность различных времен года неодинакова и значительно меняется по годам. Холодный период года охватывает зиму и характеризуется чередованием холодных и теплых периодов: поступление холодных воздушных масс сопровождается снижением температуры воздуха, а поступления теплых воздушных масс – короткими или длительными оттепелями. В целом, большую часть зимы составляют дни с оттепелью. Теплый период года охватывает весну, лето и осень. Весна – наименее длительный и одновременно наиболее динамичный период года. По особенностям развития циркуляционных процессов и темпами изменения температуры воздуха весна и осень делятся на несколько периодов. Разделение переходных времен года на периоды обусловлено началом и окончанием теплого периода и периодов вегетации и активной вегетации. Лето – наиболее продолжительный период года. Для лета характерны периоды с высокими температурами, когда фиксируются максимальные температуры в различных градациях.

Научная новизна. Проведено исследование температурного режима природно-заповедной территории в условиях современных изменений климата. Установлено даты начала и окончания различных времен года, их продолжительность и динамику, сформированы закономерности.

Практическая значимость. Материалы исследования могут быть использованы для дальнейших метеорологических исследований природно-заповедных территорий для нужд рекреации, агрометеорологии и в учебном процессе при изучении краеведческих дисциплин.

Ключевые слова: температура воздуха, устойчивый переход температуры воздуха, времена года, Ровенский природный заповедник.

UDC 502.211(477.81-751.3):551.524

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2019.54.83-92>

Melniichuk Mykhaylo Mykhaylovich,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor
Koval Oleksandr Viktorovich,

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
e-mail: melniichuk.mm@gmail.com

Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
e-mail: olexandr24koval1995@gmail.com

SEASON DYNAMICS OF THE TEMPERATURE MODE OF BILOOZERSKYI MASSIVE OF RIVNE NATURAL RESERVE

Purpose. The purpose of the research is to analyze the temperature regime of the Biloozerskyi massive of Rivne Nature Reserve according to the data of the three nearest meteorological stations and to identify its dynamics and patterns.

Methods. In the work are used the results of observations of the air temperature of the meteorological stations in Sarny, Lyubeshiv and Manevychi for the period of 2006-2018, which are freely available on the Internet: <http://www.pogodaiklimat.ru>. Climatological information was analyzed during the research. Mathematical statistics calculations have been applied to determine the decade air temperatures. Techniques for building graphical models (Excel software) for the annual course of air temperature were used. Graphic models set the date of transition of air temperature across thresholds, the length of periods with different temperatures and the length of periods with winter thaw and high summer temperatures. The work is based on statistical, analytical, comparative, graphic and descriptive research methods.

Results. The daily, ten-day, monthly, annual, and long-term values of air temperature were analyzed and the date of steady transition of average daily air temperature across thresholds was established. The dynamics of starting and ending dates of different seasons and their duration are investigated. It is established that the duration of different seasons varies and varies significantly over the years. The cold season covers the winter and is characterized by alternation of cold and warm periods: the flow of cold air masses is accompanied by a decrease in air temperature, and the flow of warm air masses is accompanied by short or long thaws. In general, most of the winter is thawed days. The warm season covers spring, summer and autumn. Spring is the least longest and most dynamic period of the year. According to the peculiarities of the development of circulation processes and the rate of change of air temperature, spring and autumn are divided into several periods. The division of the transitional seasons into periods is conditioned by the beginning and the end of the warm period and the periods of vegetation and active vegetation. Summer is the longest period of the year. The summer is characterized by periods with high temperatures, when maximum temperatures are recorded in different grades.

Scientific novelty. The research of the temperature regime of the protected area under the conditions of modern climate change is carried out. The dates of beginning and ending of different seasons, their duration and dynamics are established and regularities are formed.

The practical significance. The materials of the research can be used for further meteorological research of nature reserves, for the needs of recreation, agrometeorology and in the educational process in the study of regional disciplines.

Keywords: air temperature, steady transition of air temperature, seasons, Rivne Nature Reserve.

Постановка проблеми. В умовах зростаючого антропогенного навантаження на природні комплекси вивчення кліматичних особливостей та динаміки метеорологічних показників територій є актуальним. Особливий інтерес серед природних комплексів мають природно-заповідні території. Тому дослідження температурного режиму Білозерського масиву Рівненського природного заповідника має великий науковий інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такий напрям досліджень клімату в останні десятиліття активно розробляється співробітниками Східноєвропейського національного університету. Так, у монографії «Природа Західного Полісся, прилеглої до Хотиславського кар'єру Білорусі» (2014 р.) це питання розкрито найкраще. Зокрема, проаналізовано дати переходу температури повітря через порогові значення, тривалість періодів із різними температурами, їх динаміку тощо [2, 85-89]. Найновіші дані містяться у навчальному посібнику «Географія Волинської області» Павловської Т. С. (2019 р.). У ньому проаналізовані дати переходу температури повітря через порогові значення та початок різних пір року за період 2009-2018 рр. [3, 54-56].

Дослідження клімату північного сходу Волинського Полісся, де розташований Рівненський природний заповідник здійснюються на основі даних метеорологічної станції Сарни. Так, в працях Тарасюк Ф. П. та Тарасюк Н. А. досить детально розглянуто питання термічного режиму, але не досліджено сезонної динаміки [5; 6]. В праці Волошинової Н. О. та Горбач А. О. (2009 р.) детально розглянуто питання особливостей температурного режиму Рівненського природного заповідника за даними метеорологічної станції Сарни за період 2000-2008 рр. [1]. Зокрема, визначено дати переходу середньої добової температури через порогові значення, початку та закінчення пір року, їх тривалості тощо [1, 756-757].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати попередніх досліджень мало презентабельні для всієї території Рівненського природного заповідника, оскільки три масиви заповідника знаходяться у безпосередній близькості до метеостанції Сарни, а Білозерський масив знаходиться на відстані понад 60 км на захід від метеостанції Сарни. Тому при вивченні кліматичних умов цієї території варто враховувати ще й дані метеорологічних станцій Маневичі та Любешів Волинської області, які розташовані значно ближче.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз температурного режиму Білозерського масиву Рівненського природного заповідника за даними трьох найближчих метеостанцій та виявлення його динаміки і закономірностей. Для досягнення мети були поставлені такі завданнями: здійснити аналіз температурних показників обраних метеостанцій та визначити декадні температури повітря; побудувати графіки річного ходу температури повітря; визначити дати стійкого переходу температури повітря через порогові значення; визначити тривалість періодів із різними температурами та тривалість періодів із відлигою зимою та високими температурами літом; проаналізувати динаміку дат стійкого переходу температури повітря і тривалості відповідних періодів та сформулювати закономірності.

Виклад основного матеріалу. **Зима** – це період року, що обмежений датами стійкого переходу середньої добової температури повітря через 0°C восени та весною. Погодні умови зимового періоду визначаються надходженням повітряних мас із Арктики, Атлантики, Середземномор'я, внутрішніх районів Євразії. Тому, зима характеризується багаторазовою зміною атмосферних процесів, що зумовлюють чергування холодних і теплих періодів та визначають погодні умови всього періоду. Вторгнення холодних арктичних мас супроводжується значним зниженням температури повітря, а надходження теплих повітряних мас із Атлантики та Середземномор'я супроводжується короткими або тривалими відлигами [2, 85].

Зима на території Білозерського масиву Рівненського природного заповідника розпочинається 9 грудня. Найбільш ранній початок зими зафіксований 25 листопада 2010 р. а найбільш пізній – 23 січня 2007 р. (табл. 1). Стійкий перехід середньої добової температури повітря через 0°C засвідчує прихід весни та закінчення зими. Відбувається це 2 березня.

Загалом, тривалість зимового періоду у 2006-2018 рр. становила 83 дні. Найтривалішою була зима з 1 грудня 2012 р. до 1 квітня 2013 р. – 121 день. Найкоротшою була зима з 28 грудня 2015 р. до 28 січня 2016 р. – лише 31 день (табл. 2).

Таблиця 1

Дати стійкого переходу середньої добової температури повітря через 0, 5, 10, 15, 20°C*

Показник	Дата переходу температури повітря через межі в напрямку									
	підвищення					зниження				
	0°C	5°C	10°C	15°C	20°C	20°C	15°C	10°C	5°C	0°C
Середня	02.03	27.03	18.04	18.05	12.07	13.08	11.09	04.10	09.11	09.12
Найбільш рання	28.01	01.03	04.04	23.04	22.05	19.07	30.08	22.09	19.10	25.11
Рік	2016	2017	2018	2012	2007	2009	2010, 2013	2013	2011	2010
Найбільш пізня	01.04	09.04	07.05	10.06	11.08	26.08	22.09	20.10	19.11	23.01
Рік	2013	2013	2007	2006	2008	2015	2015	2018	2010, 2015	2007

* – розроблено авторами за даними джерела [4]

Таблиця 2

Тривалість періодів із середньою добовою температурою повітря нижче 0°C, рівною і вище 0, 5, 10, 15, 20°C, днів*

Показник	Кількість днів із температурою повітря менше, рівною і вище					
	<0°C	0°C	5°C	10°C	15°C	20°C
Середня	83	282	227	169	116	32
Найбільша	121	323	253	199	146	46
Рік	2012-2013	2017-2018	2017	2018	2018	2010
Найменша	31	255	206	152	90	6
Рік	2015-2016	2010	2011	2007	2006	2008

* – розроблено авторами за даними джерела [4]

Відлиги. Особливістю зимового періоду є наявність відлиг. Днем із відлигою вважається день, коли на фоні сталої від'ємної температури повітря спостерігається максимальна температура повітря вище 0°C. Відлиги поділяються на адвективні, радіаційні та радіаційно-адвективні. Переважають адвективні відлиги, що виникають із приходом південно-західних циклонів із Середземного та Чорного морів та північно-західних і західних циклонів із Атлантики. У результаті місцевого нагрівання повітря за ясної або малохмарної погоди в полуденні години виникають радіаційні відлиги [2, 85].

В середньому за зимовий період 2006-2018 рр. було 54 дні з відлигами. Кількість днів із відлигами між січнем і лютим розподіляється майже однаково – 16 і 17 днів, а в грудні більше – 21 день (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість днів із відлигою*

Показник	Місяці			За зимовий період
	Грудень	Січень	Лютий	
Середня	21	16	17	54
Найбільша	30	29	29	74
Рік	2006	2015	2016	2014-2015
Найменша	9	0	7	30
Рік	2012	2010	2006	2009-2010

* – розроблено авторами за даними джерела [4]

Однак в окремі роки простежується більша кількість днів із відлигами: 74 – у 2014-2015 рр., 73 дні – у 2006-2007 рр., 72 дні – у 2015-2016 рр. Також, бувають роки із меншою кількістю днів із відлигами: 30 днів – у 2009-2010 рр., 34 дні – у 2010-2011 рр. Важливо, що у січні 2010 року не було зафіксовано жодного дня із відлигою, а у лютому 2016 р. – всі дні із відлигою (табл. 3).

Весна настає після стабільного переходу середньої добової температури повітря через 0°C в бік її зростання (рис. 1). З настанням весни послаблюються циркуляційні процеси та посилюється роль радіаційного чинника, а також вплив підстилаючої поверхні.

Весняний період за особливостями розвитку циркуляційних процесів і темпами підвищення температури повітря поділяється на два періоди. Перша половина весни (період зі стійкою середньою добовою температурою повітря від 0° до 5°C) зберігає ще риси зимової пори року. Погодні умови мають велике різноманіття. Зростання температури відбувається повільно, тому що велика кількість тепла витрачається на руйнування снігового покриву, а потім на випаровування вологи з поверхні ґрунту [2, 85-86].

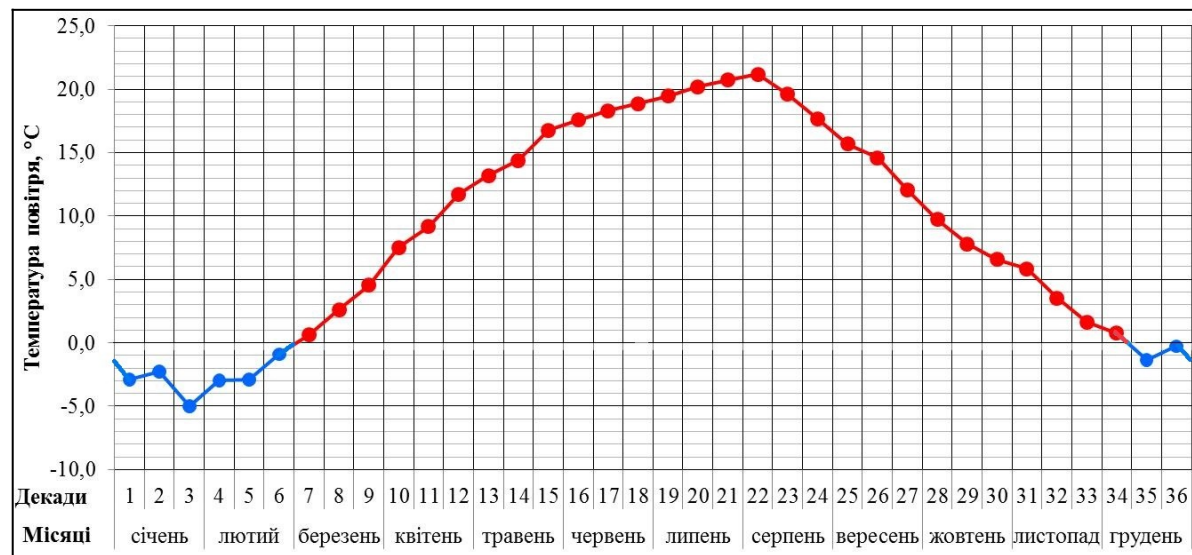

Рис. 1. Річний хід температури повітря Білоозерського масиву Рівненського природного заповідника за 2006-2018 рр., розроблено авторами за даними джерела [4]

Другу половину весни можна також розділити на два періоди. У перший здійснюється стійкий перехід середньої добової температури повітря через 5°C і починається вегетація лісової рослинності. У другий відбувається перехід температури повітря через 10°C та активний ріст і розвиток теплолюбних культур. Друга половина весни має ознаки літа. Розпочинається інтенсивне зростання температури повітря, але може відбуватись різке похолодання, фіксуватися заморозки [2, 86].

Починається весна 2 березня (табл. 1, рис. 1). Найбільш ранній початок весни зафіксований 28 січня 2016 р., а найбільш пізній – 1 квітня 2013 року (табл. 1).

Перехід температури повітря через 5°C простежується 27 березня (табл. 1, рис. 1). Однак, у 2017 р. зафіксований найбільш ранній перехід температури повітря через 5°C – 1 березня, а найпізніший – 9 квітня 2013 р.

Стійкий перехід температури повітря через 10°C настає 18 квітня (табл. 1). Найраніше перехід температури повітря через 10°C зафіксовано 4 квітня 2018 р., а найпізніше – 7 травня 2007 р. Весна закінчується із стійким переходом середньої добової температури повітря через 15°C, що відбувається 18 травня.

Загалом, тривалість весняного періоду становить 77 днів (табл. 2, рис. 1). Найбільш тривалим весняний період був у 2016 р. – 112 днів – від переходу через 0°C 28 січня до переходу через 15°C 19 травня. Найкоротшою весна була з 1 до 30 квітня 2013 р. – лише 29 днів.

Літо. Літо – період року, що обмежений датами стійкого переходу середньої добової температури повітря через 15°C в період її підвищення весною та зниження восени. Погода влітку визначається, насамперед, радіаційним чинником та підстилаючою поверхнею [2, 87].

Починається літо 18 травня. Умови циркуляції атмосфери попередніх пір року значною мірою визначають строки переходу середньої добової температури повітря через 15°C. Найбільш ранній перехід був 23 квітня 2012 р., а найпізніший – 10 червня 2006 р. (табл. 1).

Погодні умови літа непостійні, не дивлячись на їх стійкість порівняно з іншими порами року. На початку літа фіксуються повернення холодів, що пов'язані з вторгненням арктичного повітря. У другій половині літа переважає антициклоніальна погода, тому тривалий час зберігається малохмарна, жарка, суха погода. Влітку утримується висока температура повітря, яка в окремі дні сягає 35...37°C [2, 88].

Закінчується літо 11 вересня. Найбільш ранній перехід був 30 серпня 2010 і 2013 рр., а найпізніший – 24 вересня 2018 р. (табл. 1). Тривалість періоду із середньою добовою температурою повітря 15°C і вище становить 116 днів (табл. 2, рис. 1). Найтриваліше літо було у 2018 р. – 146 днів – з 26 квітня до 19 вересня та 145 днів у 2012 році – з 23 квітня до 15 вересня. Найкоротше літо тривалістю лише 90 днів було у 2006 р. – з 10 червня до 8 вересня (табл. 2). Зазвичай, тривале літо має високу середню температуру повітря, незначну кількість опадів, велике число сонячних днів. Коротке літо має нижчу температуру повітря, велику кількість опадів та значну кількість похмурих днів.

Висока температура повітря. Після стійкого переходу середньої добової температури повітря через 20°C формуються умови для високої температури (25°C і вище). Особливо несприятливий вплив високих температур повітря у бездощову пору в поєднанні з відносною низькою вологістю та сухим вітром. Формування високої температури повітря відбувається при поступанні сухого континентального повітря помірних широт або тропічного повітря, а також в умовах малорухомих термічних депресій, що виникають в результаті інтенсивного нагрівання повітря [2, 88].

Період із високими температурами повітря (понад 20°C) розпочинається 12 липня. Найбільш ранній перехід зафіксований 22 травня 2007 р., а найпізніший – 11 серпня 2008 р. (табл. 1).

Закінчується період із високими температурами 13 серпня. Найбільш ранній перехід був 19 липня 2009 р., а найпізніший – 26 серпня 2015 р. (табл. 1). Тривалість періоду із середньою добовою температурою повітря 20°C і вище становить 32 дні (табл. 2, рис. 1). Найбільш тривалим цей період був у 2010 р. – 46 днів – з 5 липня до 20 серпня. Найкоротший період із середньою добовою температурою понад 20°C зафіксований у 2008 р. – лише 6 днів – з 11 до 17 серпня (табл. 2). Варто зазначити, що влітку періоди із високими температурами в більшості випадків фіксуються два рази – 7 випадків за період 2006-2018 рр., рідше – один раз (4 випадки), 3-4 рази – 2 випадки.

Максимальна температура повітря в межах 30,1-35,0°C фіксується з квітня до вересня (табл. 4). Найчастіше висока температура повітря формується у липні та серпні – 2,61 та 2,40 днів відповідно. Варто зауважити, що розподіл днів із високою температурою повітря по місяцях та роках нерівномірний (табл. 4). Так, найменша кількість днів із максимальною температурою 30,1-35,0°C фіксувалася у 2006, 2008, 2009 та 2013 рр. – до 10 днів на рік. Найбільша кількість таких днів фіксувалася у 2010 і 2012 рр. – 24 дні на рік. В більшості випадків високі температури не зафіксовані в квітні, травні та вересні. Найбільша кількість днів із високою температурою за період 2006-2018 рр. зафіксована у липні та серпні – 78 та 70 днів відповідно (табл. 4).

Таблиця 4

Кількість днів із максимальною температурою повітря*

Максимальна температура повітря, °C	Кількість днів	Місяці							Рік
		квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	
30,1-35,0	Середнє	0,07	0,40	1,31	2,61	2,40	0,18	–	6,96
	Найбільше	2	8	7	13	11	3	–	24
	Рік	2012	2007	2016	2012	2017	2008	–	2010, 2012
	Всього	2	14	31	78	70	6	–	
>35,1	Середнє	–	–	–	0,10	0,23	0,07	–	0,39
	Найбільше	–	–	–	1	2	2	–	5
	Рік	–	–	–	2007, 2015	2014, 2015	2015	–	2015
	Всього	–	–	–	2	7	2	–	

* – розроблено авторами за даними джерела [4]

Максимальна температура повітря в межах понад 35,1°C фіксувалася з липня до вересня, а найбільша повторюваність становить у серпні – 0,23 днів (табл. 4). Розподіл днів із максимальною

температурою повітря понад 35,1°C дуже нерівномірний, адже фіксувалося лише 1 день на рік у 2007, 2008, 20012 та 2017 рр., 2 дні – у 2014 р. та 5 днів – у 2015 р.

Осінь. Після стійкого переходу середньої добової температури повітря через 15°C в бік її зниження настає осінь. Відбувається перебудова літнього типу циркуляції на зимовий. Тому, збільшується повторюваність західних та південних циклонів, збільшується швидкість вітру, збільшується кількість туманів. На фоні загального зниження температури в кінці вересня – на початку жовтня може відбуватися повернення тепла, так зване «бабине літо» [2, 88].

Починається осінь 11 вересня. Найбільш рання дата початку осені зафіксована 30 серпня 2010 та 2013 рр., а найпізніша – 22 вересня 2015 р. (табл. 1). Зниження температури відбувається поступово: спочатку температура повітря знижується до 10°C, потім до 5°C і, нарешті, до 0°C. Кожний з цих періодів має свої особливості.

Період з температурою повітря від 15° до 10°C є продовженням літа і створює сприятливі умови для розвитку зелених насаджень тощо. Триває цей період до місяця. З переходом середньої добової температури повітря через 10°C закінчується вегетація теплолюбних культур. Відбувається цей перехід 4 жовтня. Мінливість дати приходу температури повітря 10°C дещо менша, ніж весною. Найбільш ранній перехід температури повітря через 10°C – 22 вересня 2013 р., а найбільш пізній – 20 жовтня 2018 р. (табл. 1).

На початку листопада відбувається перехід середньої добової температури повітря через 5°C. Із цього часу припиняється вегетація. Дата переходу добової температури через 5°C – 9 листопада (табл. 1). Найраніше це було 19 жовтня 2011 р., а найпізніше – 19 листопада 2010 і 2015 рр.

Перехід температури повітря через 0°C настає 9 грудня, тобто закінчується осінь та розпочинається зима. Перехід температури повітря від 5° до 0°C відбувається упродовж місяця. Найбільш рання дата закінчення осені зафіксована 25 листопада 2010 р., а найбільш пізня – 27 січня 2007 р.

Загалом, тривалість осіннього періоду становить 89 днів. Найбільш тривалою осінь була у 2006-2007 рр. – 137 днів – від переходу через 15°C 8 вересня 2006 року до переходу через 0°C 23 січня 2007 року. Найкоротшою осінь була у 2014 році – 66 днів – з 15 вересня до 20 листопада.

Період року з температурою повітря 0°C і вище вважається теплою порою року, коли відбувається зміна весни, літа, осені. Тривалість теплої пори становить 282 дні (табл. 2). У зв'язку з неоднорідністю циркуляційних процесів весни, коли відбувається перехід температури повітря через 0°C в бік підвищення, та осені, коли здійснюється перехід температури повітря через 0°C в бік її зниження, змінюється тривалість теплої пори року. Найбільша тривалість періоду з температурою 0°C і вище зафіксована у 2017-2018 рр. – з 19 лютого 2017 р. до 8 січня 2018 р. – 323 дні, а найменша – всього лише 255 днів – із 15 березня до 25 листопада 2010 р. (табл. 2).

Тривалість теплої пори із середньою добовою температурою повітря 5°C і вище становить 227 днів (табл. 2). Найбільша тривалість періоду зафіксована у 2017 р. – з 1 березня до 9 листопада – 253 дні, а найменша – 206 днів у 2011 р. – з 27 березня до 19 жовтня.

Тривалість часу із середньою добовою температурою повітря 10°C і вище становить 169 днів. Найбільша тривалість періоду зафіксована у 2018 р. – з 4 квітня до 20 жовтня – 199 днів, а найменша – 152 дні – з 7 травня до 6 жовтня 2007 р. та 154 дні – з 27 квітня до 28 вересня 2010 р. (табл. 2).

Висновки. У річному ході температури повітря Білоозерського масиву Рівненського природного заповідника за період 2006-2018 рр. виявлені такі закономірності:

- зима розпочинається 9 грудня і триває 83 дні. Найбільш ранній початок зими припав на 25 листопада, а найбільш пізній – 23 січня. Найбільша тривалість зими – 121 день, а найменша – лише 31 день. Зимою, в середньому буває 54 дні із відлигою, найбільше – 74 дні, найменше – 30 днів.

- весна розпочинається 2 березня і триває 77 днів. Найбільш ранній початок весни припав на 28 січня, а найбільш пізній – 1 квітня. Найбільша тривалість весни – 112 днів, а найменша – лише 29 днів.

- літо розпочинається 18 травня і триває 116 днів. Найбільш ранній початок літа припав на 23 квітня, а найбільш пізній – 10 червня. Найбільша тривалість літа – 146 днів, а найменша – 90 днів. Влітку, в середньому буває 32 дні із високою середньою добовою температурою повітря (понад 20°C). В цей час формуються умови для максимальних температур 30,1-35,0°C – до 7 днів за літній період та понад 35,1°C – до 0,4 дня. В окремі роки фіксувалося до 24 днів із максимальними температурами 30,1-35,0°C та 5 днів із температурами понад 35,1°C.

➤ осінь розпочинається 11 вересня і триває 89 днів. Найбільш ранній початок осені припав на 30 серпня, а найбільш пізній – 22 вересня. Найбільша тривалість осені – 137 днів, а найменша – 66 днів.

➤ тривалість періодів становить: теплого (із температурами 0°C і вище) – 282 дні, вегетаційного (5°C і вище) – 227 днів, активної вегетації (10°C і вище) – 169 днів, 15°C і вище – 116 днів, 20°C і вище – 32 дні.

Список використаних джерел

1. Волошинова Н. О. Кліматичні особливості Рівненського природного заповідника за 2000-2008 рр / Н. О. Волошинова, А. О. Горбач // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій / Ред. кол. Будз М. Д. та ін. – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – С. 755-759.
2. Зузук Ф. В. Клімат / Ф. В. Зузук, І. М. Нетробчук, М. М. Ганущак // Природа Західного Полісся, прилеглого до Хотиславського кар'єру Білорусі: монографія / за ред. Ф. В. Зузук. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2014. – 246 с. – С. 66-90.
3. Павловська Т. С. Географія Волинської області [Текст]: навч. посіб. / Т. С. Павловська; за ред. проф. І. П. Ковальчука. – Луцьк: Вежа-Друк, 2019. – 212 с. – С. 52-57.
4. Погода и климат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pogodaiklimat.ru/>
5. Тарасюк Н. А. Атмосферна циркуляція та динаміка вітрового й термічного режимів на території північного сходу Волинського Полісся / Н. А. Тарасюк, Ф. П. Тарасюк // Природа Західного Полісся та прилеглих територій: зб. наук. пр. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; [відп. ред. Ф. В. Зузук та ін.]. – Луцьк, 2008. – № 5. – С. 13-23.
6. Тарасюк Ф. П. Клімат міста Сарни та прилеглих територій / Ф. П. Тарасюк, Н. А. Тарасюк // Природа Полісся: дослідження та охорона / Ред. Журавчак Р. О. – Рівне: Овід, 2014. – 680 с.: іл. – С. 237-246.

Список использованных источников

1. Волошинова Н. А. Климатические особенности Ровенского природного заповедника за 2000-2008 гг / Н. А. Волошинова, А. А. Горбач // Сохранение и воспроизводство биоразнообразия природно-заповедных территорий / Ред. кол. Будз М. Д. и др. – Ровно: ОАО «Ровенская типография», 2009. – С. 755-759.
2. Зузук Ф. В. Климат / Ф. В. Зузук, И. М. Нетробчук, М. М. Гаущак // Природа Западного Полесья, прилегающего к Хотиславскому карьеру Беларуси: монография / под ред. Ф. В. Зузук. – Луцк: ЧП Иванюк В. П., 2014. – 246 с. – С. 66-90.
3. Павловская Т. С. География Волынской области [Текст]: учеб. пособие. / Т. С. Павловская; под ред. проф. И. П. Ковальчука. – Луцк: Башня-Друк, 2019 – 212 с. – С. 52-57.
4. Погода и климат. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pogodaiklimat.ru/>
5. Тарасюк Н. А. Атмосферная циркуляция и динамика ветрового и теплового режимов на территории северо-востока Волынского Полесья / Н. А. Тарасюк, Ф. П. Тарасюк // Природа Западного Полесья и прилегающих территорий: сб. наук. пр. / Вол. нац. ун-т им. Леси Украинский; [Отв. ред. Ф. В. Зузук и др.]. – Луцк, 2008. – № 5. – С. 13-23.
6. Тарасюк Ф. П. Климат города Сарны и прилегающих территорий / Ф. П. Тарасюк, Н. А. Тарасюк // Природа Полесья: исследование и охрана / Ред. Журавчак Р. О. – Ровно: Овод, 2014. – 680 с.: ил. – С. 237-246.

References

1. Voloshynova N. O. Klimatychni osoblyvosti Rivnenskoho pryrodnoho zapovidnyka za 2000-2008 rr / N. O. Voloshynova, A. O. Horbach // Zberezhennta ta vidtvorennta bioriznomanittia pryrodno-zapovidnykh terytorii / Red. kol. Budz M. D. ta in. – Rivne: VAT «Rivnenska drukarnia», 2009. – S. 755-759.
2. Zuzuk F. V. Klimat / F. V. Zuzuk, I. M. Netrobchuk, M. M. Hanushchak // Pryroda Zakhidnoho Polissia, prylehloho do Khotyslavskoho kar'ieru Bilorusi: monohrafiia / za red. F. V. Zuzuka. – Lutsk: PP Ivaniuk V. P., 2014. – 246 s. – S. 66-90.
3. Pavlovska T. S. Heohrafiia Volynskoi oblasti [Tekst]: navch. posib. / T. S. Pavlovska; za red. prof. I. P. Kovalchuka. – Lutsk: Vezha-Druk, 2019. – 212 s. – S. 52-57.
4. Pohoda y klymat. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pogodaiklimat.ru/>
5. Tarasiuk N. A. Atmosferna tsyrkuliatsiia ta dynamika vitrovoho y termichnoho rezhymiv na terytorii pivnichnoho skhodu Volynskoho Polissia / N. A. Tarasiuk, F. P. Tarasiuk // Pryroda Zakhidnoho Polissia ta prylehlykh terytorii: zb. nauk. pr. / Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky; [vidp. red. F. V. Zuzuk ta in.]. – Lutsk, 2008. – № 5. – S. 13-23.
6. Tarasiuk F. P. Klimat mista Sarany ta prylehlykh terytorii / F. P. Tarasiuk, N. A. Tarasiuk // Pryroda Polissia: doslidzhennia ta okhorona / Red. Zhuravchak R. O. – Rivne: Ovid, 2014. – 680 s.: il. – S. 237-246.

1. *Арпуть Оксана Володимирівна* – кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри готельно-ресторанної справи, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна.
2. *Babashova Afshan* – Doctoral Student, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan Republic, Baku, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
3. *Бондар Наталія Петрівна* – доцент, кандидат технічних наук, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна, e-mail: nata@nuft.edu.ua.
4. *Браславська Оксана Володимирівна* – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри географії та методики її навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua.
5. *Gafqaz Agababayev* – Doctoral Student, Institute of Geography of ANAS, Baku, Azerbaijan Republic, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
6. *Губеня В'ячеслав Александрович* – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна, e-mail: hubenia@hotmail.com.
7. *Коваль Олександр Вікторович* – аспірант кафедри фізичної географії, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна, e-mail: olexandr24kowl1995@gmail.com.
8. *Корейко Юлія Вікторівна* – студентка кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: Yuliya.korejko@gmail.com.
9. *Маліневська Олександра Олександрівна* – студентка, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна, e-mail: nice.alexm@ukr.net.
10. *Мельничук Анатолій Леонідович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри економічної та соціальної географії, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: melan97@ukr.net.
11. *Мельничук Михайло Михайлович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної географії, географічний факультет, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна, e-mail: melniichuk.mm@gmail.com.
12. *Рибачок Олексій Миколайович* – студент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна, e-mail: lesha.r.2018@gmail.com.
13. *Романів Оксана Яківна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна, e-mail: okromaniv@gmail.com.
14. *Романів Андрій Степанович* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна, e-mail: romaniva@ukr.net.
15. *Савельєва Дар'я Віталіївна* – студентка кафедри туризму та готельно-ресторанної справи, Державний університет «Житомирська політехніка», м. Житомир, Україна, e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru.
16. *Савулевич Ірина Олександрівна* – студентка кафедри готельно-ресторанної справи, факультет готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна, e-mail: i.savulevych1@gmail.com.
17. *Смирнов Ігор Георгійович* – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
18. *Сміщенко Ірина Ігорівна* – студентка кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: irinasmisenko@gmail.com.
19. *Смочко Наталія Михайлівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і географії, Мукачівський державний університет, м. Мукачеве, Україна, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
20. *Шаран Лариса Олександрівна* – кандидат технічних наук, доцент, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна, e-mail: larisharan@ukr.net.
21. *Шпарага Тетяна Іліодорівна* – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ

1. *Арпуть Оксана Владимировна* – кандидат технических наук, доцент, доцент кафедры готельно-ресторанного бизнеса, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина.
2. *Babashova Afshan* – Doctoral Student, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan Republic, Baku, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
3. *Бондарь Наталья Петровна* – кандидат технических наук, доцент, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина, e-mail: nata@nuft.edu.ua.

4. *Браславская Оксана Владимировна* – доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой географии и методики её обучения, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, г. Умань, Украина, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua.
5. *Gafqaz Agababayev* – Doctoral Student, Institute of Geography of ANAS, Baku, Azerbaijan Republic, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
6. *Губеня Вячеслав Александрович* – кандидат технических наук, доцент, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина, e-mail: hubenia@hotmail.com.
7. *Коваль Александр Викторович* – аспирант кафедры физической географии, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина, e-mail: olexandr24kowl1995@gmail.com.
8. *Корейко Юлия Викторовна* – студентка кафедры экономической и социальной географии, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: Yuliya.korejko@gmail.com.
9. *Малиневская Александра Александровна* – студентка, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина, e-mail: nice.alexm@ukr.net.
10. *Мельничук Анатолий Леонидович* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры экономической и социальной географии, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, E-mail: melan97@ukr.net.
11. *Мельничук Михаил Михайлович* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры физической географии, географический факультет, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина, e-mail: melniichuk.mm@gmail.com.
12. *Рыбачок Алексей Николаевич* – студент кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Государственный университет «Житомирская политехника», г. Житомир, Украина, e-mail: lesha.r.2018@gmail.com.
13. *Романив Оксана Яковлевна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Государственный университет «Житомирская политехника», г. Житомир, Украина, e-mail: okromaniv@gmail.com.
14. *Романив Андрей Степанович* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно, Украина, e-mail: romaniva@ukr.net.
15. *Савельева Дарья Витальевна* – студентка кафедры туризма и гостинично-ресторанного дела, Государственный университет «Житомирская политехника», г. Житомир, Украина, e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru.
16. *Савулевич Ирина Александровна* – студентка кафедры гостинично-ресторанного дела, факультет гостинично-ресторанного и туристического бизнеса, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина, e-mail: i.savulevyich1@gmail.com.
17. *Смирнов Игорь Георгиевич* – доктор географических наук, профессор, профессор кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
18. *Смищенко Ирина Игоревна* – студентка кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: irinasmisenko@gmail.com.
19. *Смочко Наталья Михайловна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры туризма и географии, Мукачевский государственный университет, г. Мукачево, Украина, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
20. *Шаран Лариса Александровна* – кандидат технических наук, доцент, Национальный университет пищевых технологий, г. Киев, Украина, e-mail: larisharan@ukr.net.
21. *Шпарага Татьяна Илиодоровна* – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Arpul Oksana Volodymyrivna* – PhD in Engineering Science, Associate Professor, Assistant Professor of Hotel and Restaurant Business Department, Faculty of Hotel, Restaurant and Tourism, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine.
2. *Babashova Afshan* – Doctoral Student, Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan Republic, Baku, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
3. *Bondar Nataliya Petrivna* – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine, e-mail: nata@nuft.edu.ua.
4. *Braslavska Oksana Vladimirovna* – Doctor Of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of geography and methods of teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine, e-mail: oksana.braslavska@udpu.edu.ua.

5. *Gafqaz Agabalayev* – Doctoral Student, Institute of Geography of ANAS, Baku, Azerbaijan Republic, e-mail: rus_rahimli@yahoo.com.
6. *Hubenia Vyacheslav Oleksandrovych* – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine, e-mail: hubenia@hotmail.com.
7. *Koval Oleksandr Viktorovych* – Post-graduate Student of Physical Geography Department, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine, e-mail: olexandr24kowl1995@gmail.com.
8. *Koreiko Yuliia Viktorivna* – Student of Economic and Social Geography Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: Yuliya.korejko@gmail.com.
9. *Malinevska Oleksandra Oleksandrivna* – Student National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine, e-mail: nice.alexm@ukr.net.
10. *Melnychuk Anatoliy Leonidovych* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Economic and Social Geography Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: melan97@ukr.net.
11. *Melniichuk Mykhailo Mykhailovych* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Physical Geography Department, Faculty of Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine, e-mail: melniichuk.mm@gmail.com.
12. *Rybachok Oleksii Mykolayovych* – Student of Tourism and Hospitality Department, State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine, e-mail: lesha.r.2018@gmail.com.
13. *Romaniv Oksana Yakivna* – Candidate of Geography, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Hospitality Department, State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine, e-mail: okromaniv@gmail.com.
14. *Romaniv Andriy Stepanovych* – PhD in Geographic, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Hotel and Restaurant Business Department, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine, e-mail: romaniva@ukr.net.
15. *Savelyeva Daria Vitaliivna* – Student of State University "Zhytomyr Polytechnic", Zhytomyr, Ukraine, e-mail: tanechka_saveleva_71@mail.ru.
16. *Savulevych Iryna Oleksandrivna* – Student Hotel and Restaurant Business Department, Faculty of Hotel and Restaurant and Tourist Business, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine, e-mail: i.savulevych1@gmail.com.
17. *Smyrnov Igor Georgiyovich* – Doctor of Geography Sciences, Professor, Professor of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
18. *Smishchenko Iryna Igorivna* – Student of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine e-mail: irinasmisenko@gmail.com.
19. *Smochko Nataliia Mykhailivna* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Geography Department, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
20. *Sharan Larysa Oleksandrivna* – Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine, e-mail: larisharan@ukr.net.
21. *Shparaga Tatiana Iliodorivna* – Candidate of Geographic Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Country Studies and Tourism Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: tatiana.shparaga@gmail.com.

ЗМІСТ

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

Браславська О.В. КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СУЧАСНОГО ТУРИЗМУ	3
Романів А.С. КОМБІНОВАНІ ТУРИСТИЧНІ ПОДОРОЖІ ЄВРОПОЮ НА ВЛАСНОМУ АВТОТРАНСПОРТІ ЯК РІЗНОВИД БЕКПЕКІНГУ	10
Арпуль О.В., Савулевич І.О. КЛІНІНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗАСОБАХ РОЗМІЩЕННЯ	18
Маліневська О.О., Губеня В.О., Бондар Н.П., Шаран Л.О. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ГОТЕЛІВ-МУЗЕЇВ В УКРАЇНІ	25
Шпарага Т.І., Сміщенко І.І. УКРАЇНСЬКИЙ БОРЩ ЯК ПРЕТЕНДЕНТ ВКЛЮЧЕННЯ ДО НЕМАТЕРІАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО	32
Романів О.Я., Рибачок О.М., Савельєва Д.В. СТРИТ-АРТ В ТУРИСТИЧНОМУ ПРОСТОРИ ЖИТОМИРА	41

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

Смочко Н.М. МОНОРОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ У ТЕОРІЇ СУЧАСНОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ	50
Корейко Ю.В., Мельничук А.Л. ЖИТЛО ДЛЯ КОЖНОГО ГАМАНЦЯ ЧИ ПРОСТОРОВА СЕГРЕГАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ: КУДИ ВЕДУТЬ ДЕВЕЛОПЕРИ УКРАЇНУ?	60
Смирнов І.Г. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ГЕОГРАФІЧНОГО ТА ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УРБІТУРИЗМУ В УМОВАХ ОВЕРТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ «КОНЦЕПЦІЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТУРИЗМУ» м. ЛЬВОВА)	69
Gafqaz Agababayev CHARACTERISTIC FEATURES OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT DURING THE INDEPENDENCE YEARS	79
Babashova Afshan DEVELOPMENT AND STRUCTURAL FEATURES OF RURAL SETTLEMENTS IN ARAN ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION OF AZERBAIJAN	85

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

Мельничук М.М., Коваль О.В. СЕЗОННА ДИНАМІКА ТЕМПЕРАТУРНОГО РЕЖИМУ БІЛООЗЕРСЬКОГО МАСИВУ РІВНЕНСЬКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА	92
ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	100

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

Браславская О.В. КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА СОВРЕМЕННОГО ТУРИЗМА	3
Романов А.С. КОМБИНИРОВАННЫЕ ТУРИСТИЧЕСКИЕ ПУТЕШЕСТВИЯ ПО ЕВРОПЕ НА СОБСТВЕННОМ АВТОТРАНСПОРТЕ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ БЭКПЭКИНГА	10
Арпуль О.В., Савулевич И.А. КЛИНИНГОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СРЕДСТВАХ РАЗМЕЩЕНИЯ	18
Малиневская А.А., Губеня В.А., Бондар Н.П., Шаран Л.А. ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ОТЕЛЕЙ-МУЗЕЕВ В УКРАИНЕ	25
Шпарага Т.И., Смищенко И.И. УКРАИНСКИЙ БОРЩ КАК ПРЕТЕНДЕНТ ВКЛЮЧЕНИЯ В НЕМАТЕРИАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ ЮНЕСКО	32
Романов О.Я., Рыбачок А.Н., Савельева Д.В. СТРИТ-АРТ В ТУРИСТИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЖИТОМИРА	41

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

Смочко Н.М. МОНОРАЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ В ТЕОРИИ СОВРЕМЕННОЙ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ	50
Корейко Ю.В., Мельничук А.Л. ЖИЛЬЕ ДЛЯ КАЖДОГО КОШЕЛЬКА ИЛИ ПРОСТРАНСТВЕННАЯ СЕГРЕГАЦИЯ НАСЕЛЕНИЯ: КУДА ВЕДУТ ДЕВЕЛОПЕРЫ УКРАИНУ?	60
Смирнов И.Г. ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ГЕОГРАФИЧЕСКОГО И ЛОГИСТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УРБІТУРИЗМА В	

УСЛОВИЯХ ОБЕРТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ «КОНЦЕПЦИИ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ ТУРИЗМА» Г. ЛЬВОВА)	69
<i>Gafqaz Agababayev</i> CHARACTERISTIC FEATURES OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT DURING THE INDEPENDENCE YEARS	79
<i>Babashova Afshan</i> DEVELOPMENT AND STRUCTURAL FEATURES OF RURAL SETTLEMENTS IN ARAN ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION OF AZERBAIJAN	85

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

<i>Мельничук М.М., Коваль А.В.</i> СЕЗОННАЯ ДИНАМИКА ТЕМПЕРАТУРНОГО РЕЖИМА БЕЛООЗЕРСКОГО МАССИВА РОВЕНСКОГО ПРИРОДНОГО ЗАПОВЕДНИКА	92
ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	100

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

<i>Braslavska O.V.</i> CONCEPTUAL BASIS OF MODERN TOURISM	3
<i>Romaniv A.S.</i> COMBINED TOURIST TRIPS IN EUROPE BY PRIVATE TRANSPORT AS A KIND OF BACKPACKING	10
<i>Arpul O.V., Savulevych I.O.</i> CLEANING TECHNOLOGIES IN PLACEMENT FACILITIES	18
<i>Malinevska O.O., Hubenia V.O., Bondar N.P., Sharan L.O.</i> PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF HOTEL-MUSEUMS IN UKRAINE	25
<i>Shparaga T.I., Smishchenko I.I.</i> UKRAINIAN BORSCHT AS AN APPLICANT FOR INCLUSION TO THE UNESCO INTANGIBLE HERITAGE	32
<i>Romaniv O.Y., Rybachok O.M., Savelyeva D.V.</i> STREET ART IN THE SPACE OF THE TOURIST ENVIRONMENT OF ZHYTOMYR	41

II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES

<i>Smochko N.M.</i> MONO-DEVELOPMENT OF TERRITORIAL SYSTEMS IN THE THEORY OF MODERN SOCIAL GEOGRAPHY	50
<i>Koreiko Yu.V., Melnychuk A.L.</i> HOUSING FOR EVERY WALLET OR SPATIAL SEGREGATION: WHERE ARE DEVELOPERS LEAD UKRAINE?	60
<i>Smyrnov I.G.</i> THE THEORY AND PRACTICE OF GEOGRAPHICAL AND LOGISTICAL PROVISION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF URBOTOURISM IN THE CONDITIONS OF OVERTURISM (ON EXAMPLE OF THE "CONCEPT OF TOURISM DECENTRALIZATION " IN CITY OF LVIV)	69
<i>Gafqaz Agababayev</i> CHARACTERISTIC FEATURES OF THE AGRICULTURAL DEVELOPMENT DURING THE INDEPENDENCE YEARS	79
<i>Babashova Afshan</i> DEVELOPMENT AND STRUCTURAL FEATURES OF RURAL SETTLEMENTS IN ARAN ECONOMIC-GEOGRAPHICAL REGION OF AZERBAIJAN	85

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Melniichuk M.M., Koval O.V.</i> SEASON DYNAMICS OF THE TEMPERATURE MODE OF BILOOZERSKYI MASSIVE OF RIVNE NATURAL RESERVE	92
INFORMATION ABOUT AUTHORS	100